૭૮૬

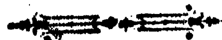
નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરનું ટુંક જીવન વૃતાંત.

ઉર્દુ ઉપરથી તરજુમો કરી પ્રગટ કરનાર,

નિઝામુદદીન અમીરૂદદીન કુરેશી.

પાંચપટી—અમદાવાદ.

આવૃતી પહેલી. પ્રત ૫૦૦.

ઈ. સ. ૧૯૧૫. હિજરી ૧૩૩૩.

કીમત આઠ આના.

પાંચપટી અમદાવાદમાં આવેલા ધી નિઝામીયા પ્રી. વર્કસ (છાપખાના)માં

મી. નિઝામુદદીન અમીરૂદદીન કુરેશીએ છાપ્યું.

૭૮૬

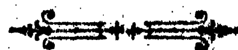
નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરનું ટુંક જીવન વૃતાંત.

ઉર્દુ પરથી તરજુમો કરી પ્રગટ કરનાર.

નિઝામુદદીન અમીરૂદદીન કુરેશી.

પાંચપટી—અમદાવાદ.

આવૃતી પહેલી. પ્રત ૫૦૦.

ઈ. સ. ૧૯૧૫. હિજરી ૧૩૩૩.

કીમત આઠ આના.

આ પુસ્તક પાંચપટી અમદાવાદમાં આવેલા

ધી નિઝામીયા પ્રી. વર્ક્સ (છાપખાના)માં

મી. નિઝામુદ્દીન અમીરૂદ્દીન

કુરેશીએ છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

વડોદરા વાળા પ્રખ્યાત હમદર્દે કોમ નવાબ મીર સરફુદ્દીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરનું મુબારક નામ ભાગ્યેજ કોઇની જાણ બહાર હશે. એ નામદાર પોતાની કોમી હમદર્દી, પોતાના ઉમદા ભાષણો અને કસાએલી કલમવડે લખેલા પુસ્તકોના સબબે માત્ર મુંબઇ ઇલાકામાંજ નહી પણ સાધારણ રીતે આખા હીંદમાં ભારે પ્રખ્યાતી મેળવી ચુકયા છે. આપના પુસ્તકો હજારોની સંખ્યામાં જુદી જુદી ભાષામાં છપાઇ લાખો માણસોના હાથમાં જઇ ચુકયા છે તેથી આ સ્થળે એ નામદારની ઓળખાણ આપવા માટે કાંઇ વધુ લખવામાં આવતું નથી.

થોડાક વરસો ઉપર અમદાવાદ વાળા મુનશી શેખ હુસેન સાહેબ "આશિક" નામના લેખકે "ગુનચએ મુરાદે ઇસલામ" નામના ઉરદુ પુસ્તક મારફતે નામદાર નવાબ સાહેબનું જીવન વૃતાંત ઉર્દુ વાચક વર્ગની સનમુખ રજુ કર્યું હતું જે એકી અવાજે વખાણને પાત્ર થઇ ચુકેલું હોવાથી મારા અનેક સ્નેહીઓ તરફથી તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર બહાર પાડવાની સલાહ મળી તે ઉપરથી મેં મજકુર ઉર્દુ પુસ્તકનું ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમો કરી બહાર પાડવાનું મુનાસબ જાણ્યું. અને આજે હું ખુશી છું કે એ પુસ્તક છપાઇને તઇયાર થઇ વાચકોના હાથમાં જવા પામ્યું છે.

ઉપરાત નામદાર નવાબ સાહેબના નવાબી ખાનદાનનો ઇતીહાસ તેને લાગતા સુંદર ફોટો સહિત ઉરદુ, અંગ્રેજી, ફારસી અને મરાઠી ભાષાઓના જુદા જુદા પુસ્તકોના આધારે લખીને છપાવ્યો છે જે ઘણાં જ ટુંક અરસામાં વાચકોના હાથમાં જવા પામશે. આશા છે કે તે પુસ્તકના જોવાથી વાચકો નામદાર નવાબ સાહેબના વડીલોની પુરેપુરી કારકિર્દી અને નામનાથી જાણીતા થઇ શકશે.

લી. સેવક,

અનુવાદ કર્તા.

અનુક્રમણિકા.

પાના.

Nawab Mir Sadr-ud-Din Saheb.

Born in 1295 A. H.

હાલના નવાબ મીર સદરૂદ્દીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુર.

જન્મ સને ૧૨૯૫ હીજરી.

નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરનું ટુંક જીવન વૃતાંત.

નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ સુન્ની હનફી પંથ પાળે છે. તેઓ હઝરત ઇમામ હુસેન રદી૦ની ઓલાદમાં હોવાથી તેમના કુટુંબમાં દરેક પુરૂષના નામની પાછળ હુસેન શબ્દ જોડવામાં આવે છે. નવાબ સાહેબના વડીલો પૈકીના સઇયદ મોહમ્મદ અલીમ સાહેબ દીલ્લીના શહેનશાહ અને વઝીર નિઝામુલમુલ્ક બહાદુર આસુફજાહ પહેલાના ગુરૂ હતા. સઇયદ મોહમ્મદ અલીમ સાહેબના દીકરા સઇયદ નુરૂદદીન હુસેન સાહેબ બ્રિટીશ સરકાર અને પેશ્વાના દરબારમાં ઘણી માન મર્યાદાની સાથે એલચી પદ ધરાવતા હતા. એમના હાથે અનેક મહાન કામો થયાં છે. કોકણ મધ્યે આવેલા જંજીરાના નવાબના ભાઈ તે સચીનના નવાબના વડીલ સીધી અબદુલ કરીમ યાકુબખાનનો હક છોડાવી સુરત નજીકના પેશ્વા સરકાર પાસેથી અઢાર ગામો સંવત ૧૮૫૧ માં અપાવવામાં પુનાના રેસીડેન્ટ સર ચાર્લસ મેલેટની સલાહ પ્રમાણે નુરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબે પોતાની જાતી શ્રમે ઘણો વગ વાપર્યો હતો તે બદલ સચીનના નવાબ બાલુમીયાંએ અઢાર ગામો મધ્યેનું પુના ગામ મીર નુરૂદદીન હુસેનખાનને આપ્યું જે હજુ સુધી તેમના વંશજોના તાબામાં છે. પેશ્વા સરકાર વડોદરાની ગાદી ઉપરનો ગોવિંદરાવ મહારાજાનો હક નાબુદ કરતા હતા

તેમાં મીર નુરૂદદીને પોતાનો વગ પેશ્વા દરબારમાં ચલાવ્યો અને ગોવિંદરાવ ગાયકવાડ મહારાજાનો હક સાચવ્યો તે ઉપરથી ગાયકવાડ સરકારે ગામો આપવાની સાથે તેમના ત્રીજા દીકરા નસીરૂદદીન હુસેનને સરદારીની નોકરી આપી અને તે ઉપરાંત લાખો રૂપીઆની આવકવાળો સાવલી મહાલ પોતાની સરદારી નિભાવવા માટે આપ્યો. એ સરદારી હાલ સુધી ચાલુ છે. પરંતુ સાવલી મહાલ ગાયકવાડ સરકારે પાછો લઈ લીધો છે તેના બદલામાં વાર્ષીક રોકડ રકમ ગાયકવાડ સરકારમાંથી હાલ સુધી મળે જાય છે.

નવાબ કુટુંબના મુખ્ય પુરૂષ મીર નુરૂદદીનના દીકરા ફખરૂદદીન તથા નિઝામુદદીન નિઝામ નવાઝ જંગ નિઝામ સરકારના માનવંતા ભરોસાદાર સરદારોમાં હતા. તેમની દર વરસે આશરે પાંચ લાખ રૂપીઆની નીમણુંક હતી. તેમના ત્રીજા દીકરા મીર નસીરૂદદીન હુસેનખાન અમદાવાદમાં થએલી શેલુકરની લડાઈમાં શહીદ થયા એથી મહારાજા આનંદરાવ ગાયકવાડે વેસુ અને સણીયા ગામો તેમના વંશને નિરવાહ માટે આપ્યા. તે ઉપરાંત એ વીર પુરૂષની કબર અમદાવાદમાં શાહઆલમ સાહેબના રોજામાં છે તેના નિભાવ માટે ગતરાલ ગામ આપ્યું હતું પરંતુ પાછળથી તે ગામના બદલામાં કડોદરા નામનું ગામ આપ્યું હતું જે હાલ સુધી ચાલુ છે. ચોથા દીકરા મીર કમાલુદદીન વડોદરાની સરદારી ઉપર નિમાયા. તેમણે માલવાનાં યુદ્ધમાં નામદાર બ્રિટિશ સરકારને કીમતી મદદ કરી પોતે ઘણું નુકશાન વેઠયું હતું તેથી તેમના મરણ પછી નવાબ અમીનુદદીન નવાબ થયા. તેમના નામની સનંદ કરી મરહુમના ફરઝંદોને આથુવા ગામ તથા એક લાખ રૂપીઆ આપ્યા. પાંચમા પુત્ર મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન જેઓ અમારા નવાબ સાહેબના પિતાશ્રીના

દાદા થાય છે તેઓ નાગપુરમાં પોતાના ભાઇ કમાલુદદીન હુસેનખાનની સાથે લશકરના સરદાર હતા ત્યાંથી પોતાના ભાઇ નવાબ નિઝામ જંગની સાથે હયદરાબાદ ગયા અને ઉંચી પદવીએ ચઢ્યા. હયદરાબાદ સરકારે હુસેન યાવરૂદદવલાનો ખીતાબ આપ્યો અને પોતાના ભાઇની તરફથી અવરંગાબાદના નાઝિમ મુકરર થયા પરંતુ ત્યાંના કારખાનામાં ફેરફાર થવાથી અને રાજા ચંદુલાલ દીવાનથી અણબનાવ થવાથી નવાબ નિઝામ જંગની સાથે વડોદરે આવ્યા. તેઓને લાખો રૂપીઆની આવક હતી. તેમની કીર્તી માલવાના પ્રદેશમાં ઘણી હતી.

આ માનવંતુ નવાબ કુટુંબ હાલમાં વડોદરામાં રહે છે. અને ગાયકવાડ સરકારની દરબારમાં પહેલી ખુરશી નું માન ધરાવે છે. મજકુર નવાબ કુટુંબનો સંપુર્ણ ઈતીહાસ તથા હાલની અને પાછળની કારકીર્દી જુદા પુસ્તકના આકારમાં બહાર પડી ચુકી છે. જે જોવાથી એ માનવંતા કુટુંબની બાહોશી, બહાદુરી, નિમકહલાલી, ખુદા પરસ્તી, વફાદારી વિગેરેનુ પુરેપુરૂં ભાન આવે છે. અમે આ સ્થળે કુટુંબની વધુ વિગત લખવાને માંડી વાળતાં જનાબ નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાંન સાહેબ બહાદુરનું ટુંક જીવન વૃતાંત રજુ કરીએ છીએ.

નવાબ સઇયદ સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ સને ૧૨૯૫ હીજરીનાં મોહરરમ મહિનાની ૨૬ મી તારીખે શુકરવારે સવારે નવ વાગે જન્મ્યા હતા. જ્યારે તેઓ ત્રણ વરસના થયા ત્યારે તેમના પિતા નવાબ વજીહુદદીન હુસેનખાન સાહેબનો અંતકાળ થયો. આવી બાલ્ય અવસ્થામાં પિતા વગરના નિરાધાર નવાબ સાહેબ પોતાની માતુશ્રીની શીતળ છાયા

તળે ઉછર્યાં અને કેળવણી પ્રાપ્ત કરી. નવાબ સાહેબ પોતાની માતુશ્રીને પેટે એકલાજ જન્મેલા છે. વડોદરા શહેર મધ્યે રાવપુરા માંહેના નવાબ વાડામાં પોતાના પુત્ર પરીવાર સહીત રહે છે. જુની રૂઢી પ્રમાણે પોતાના મકાનમાંજ વિદ્યા સંપાદાન કરી અને અઢાર (૧૮) વરસની વયના થયા ત્યારે તેમના કાકા નવાબ કમાલુદદીન હુસેનખાન મરહુમની સાહેબઝાદી મેહરજહાં બેગમ સાહેબા સાથે લગ્ન થયાં. આપને દસ ગામ જાગીરમાં મળેલા છે. તે દસ ગામો પૈકીના ૧ આબુવા ૨, પૂના ૩, સણીયા અને ૪ વેસુ. આ ચારે ગામો સુરત જીલ્લાના ચોરાશી પ્રગણામાં છે. મોજે પરબ હલદરવા અને કડોદરા ગાયકવાડી ઇલાકાના નવસારી પ્રાંતમાં છે. અને મોજે કંચનવાઠી તથા કિશનાપૂર નિઝામ સરકારના રાજ્યમાં અવરંગાબાદની પાસે છે. તેમજ મોજે વાવડી જુનાગઢ રાજય તાબાનું કાઠીયાવાડમાં ગામ છે. મજકુર દસે ગામોમાં નવાબ સાહેબનો અડધો ભાગ અને બાકી અડધામાં તમામ કુટુંબી સગાં વહાલાં પોત પોતાનો ભાગ કે હિસ્સો ધરાવે છે.

નવાબ સાહેબની ઉમર વીસ વરસની થઇ, ત્યારે તેમને લોકો ઉપયોગી પુસ્તકો રચવાનો શોક થયો. અને પોતે આવા પરોપકારી કાર્યમાં પરીપૂર્ણ થવાને રાત્રી દિવસ મથન કરવા લાગ્યા. પુરાતન પુસ્તકો વાંચી ઘણી માહિતી મેળવી. પરંતુ તેથી આંખો એવી સ્થીતીમાં આવી ગઇ કે આંખે ચશમા રાખવાની અગત્ય જણાઇ. નવાબ સાહેબના પ્રગટ કરેલા પુસ્તકો ઉપર હિન્દુસ્તાનના નામાંકિત ન્યુસ પેપરોએ જે જે રેવ્યુ લખ્યા છે, તે ઘણું વાંચવા લાયક છે. હકીમ નયાઝઅલીખાન સાહેબ અફગાન અમૃતસરીએ બધા રેવ્યુને એકઠા કરી પુસ્તકના રૂપમાં

પ્રગટ કર્યાં છે. જેનું નામ "ગુલદસ્તએ રેવ્યુ" રાખ્યું છે. આ પુસ્તકોના લખતો વખત ગુલજારે હિન્દ, પંજએ ફોલાદ, અલહુદા, લાહોર, અલહાદી, સીયાલકોટ, અલહક, સીંધ હૈદરાબાદ, અલ ઇસ્લામ, અલહા બાદ, પઇસા અખબાર, લાહોર, અલહદીસ, અમૃતસર, અલબશીર, ઇટાવા રીસાલએ અદીબ, આગ્રા, સુરમએ રોઝગાર, આગ્રા, અરરપીક, રંગુન. રીસાલએ મઆરફ, અલીગઢ, રીસાલએ અલબલાગ, મુંબાઈ વગેરેમાં ઘણાં વખાણ લખ્યાં છે. આ વાતતો સર્વ કોઇ જાણે છે, કે અમીરો અને નવાબોમાં વિદવાન માંણસોની અછત છે, કોઇ અમીરને આવા નેક કામમાં રોકાયલો ભાગ્યેજ જોયો હશે કે જેણે વીસ પચીસ વરસની અવસ્થામાં આવી આબરૂ પ્રાપ્ત કરી હોય, અને પોતે કરેલા કાર્યોથી પોતાની જાત મેહનતે પ્રખ્યાત થવા પામ્યો હોય અને વિદ્વાન વર્ગ જેમને માનની નજરે નિહાળે. જે માન ઘણા ખરા વિદવાનોને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પહોંચ્યા પછી પણ મળતું નથી તે માન નવાબ સાહેબે ઘણીજ નાની વયમાં મેળવ્યું છે, આ એક ખુદાઇ બખશીશ નહીં તો બીજું શું છે.

જ્યારે લોકો નવાબ સાહેબે પ્રગટ કરેલા પુસ્તકો વાંચે છે, ત્યારે તેમને ખબર પડે છે કે નવાબ સાહેબની કેટલી ઉમર છે. તે વખતે તેઓ ઉંડા વિચારમાં પડી જાય છે. અને પોતાની જીભે એજ વચન ઉચ્ચારે છે કે ખુદા જેને આપવા બેસે છે તેને દરેક પ્રકારે પરી પુર્ણજ કરી આપે છે. પરંતુ અમે જ્યારે ઉંડો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે કે ઇસ્લામ ધર્મના આખેરી મહાન પેગંબર હઝરત મોહમ્મદ સલ૰ સાહેબે પોતાના અનુયાયોને ફરમાવ્યું હતું કે હું તમારામાં બે અમુલ્ય વસ્તુઓ રાખી જાઉં છું. એક પાક પરવર દિગાર તરફથી ઉતરેલી કિતાબ

એટલે કુરાને શરીફ અને બીજી મારા વંશજો એ બન્નેને લક્ષમાં રાખજો. આ બન્ને બાબતો કહેવાની તેમની ઇચ્છા એ હતી કે કુરાને શરીફમાં ખુદા પાકે ફરમાવ્યા પ્રમાણે વર્તશો તો સદગુણી સદાચરણી અને પરોપકારી થશો. અને કુરાને શરીફની સંપુર્ણ સમજુતી આપનાર મારી આલ એટલે દીકરીના બાલબચ્ચાં છે. તે સિવાય બીજો કોઇ કરી શકશે નહિ અને તે હક એમનોજ છે. જે અમુલ્ય વચન ઉપર લખ્યા છે, તેનું ખરેખરૂં સ્વરૂપ નવાબ સાહેબના રચેલા પુસ્તકો ઉપરથી સારી રીતે સમજી શકાય છે. પાક પરવર દિગાર પોતાના બંદાઓને તેમજ મહાન પયગમ્બરની ઉમ્મતને સીધો માર્ગ દેખાડવાને સૈયદોનેજ તૈયાર કરે છે તેજ પ્રમાણે નવાબ સદરૂદદીન હુસેનખાન જે સાદાત કુટુંબના છે તેમને આવા લાયક અને બાહોશ બનાવ્યા. આ એક કુદરતની બલીહારી છે અને જેને લોકો જોઇ આશ્ચર્ય થાય છે.

નવાબ સાહેબે પ્રગટ કરેલા પુસ્તકોના પાંચ ભાગ પાડી શકાય. પેહેલા ભાગમાં ૧ ગુલદસ્તએ લેકચર. ૨ ગુલદસ્તએ ફેઝ. ૩ ગુલદસ્તએ રીફાહ ૪ ગુલદસ્તએ ફલાહ ૫ નાલએસદર. ૬ નગમએ સદર ૭ ગુલદસ્તએ તમીઝ ૮ ગુલદસ્તએ ઉલુમ ૯ ગુલદસ્તએ મનાફે. ૧૦ ગુલદસ્તએ શુકર ૧૧ ગુલદસ્તએ માલુમાત. આ ઉપર લખેલા અગ્યાર પુસ્તકો વીસથી પચીસ વરસની ઉમરમાં પ્રગટ કર્યાં અને તે સબબથી ઠામેઠામ પ્રથમ પ્રખ્યાતી થવા લાગી.

બીજા ભાગમાં ૧ ઇસ્લામની તાલીમ ૨ ઇસ્લામના અકાયદ ૩ ઇસ્લામની ખુબીઓ. ૪ ઇસ્લામની સદાકત ૫ ઇસ્લામની ચઢતી ૬ ઇસ્લામના મનાહી. (નહિ કરવાના કામ) ૭ ઇસ્લામી હુકુક ૮ ઇસ્લામની હિમાયત

૯ ઇસ્લામના હુસનાત ૧૦ ઇસ્લામનો અતાલીક ૧૧ મહોરમની ઉમદઅતો પચીસથી ત્રીસ વરસની ઉમરમાં પ્રગટ કરી પબ્લીકને ફાયદો પહોંચાડ્યો.

ત્રીજા ભાગમાં ઇલાજે માસીયત. ૨ ઇલાજે હીર્સ ૩ ઇલાજે ગફલત ૪ ઇલાજે જીહાલત ૫ ઇલાજે નાદાની ૬ ઇલાજે ઝુલમ ૭ દાનાઇકા સબક ભા. ૧–૨–૩, ૮ વલીકી પેહછાન ૯ ખુદાકી પેહછાન.

ચોથા ભાગમાં ૧ ઇસલાહુલઅશર ૨ ઇસલાહુલઇબાદ ૩ ઇસ્લાહુલ ફુલુબ ૪ ઇસલાહુન નુફુસ ૫ ઇસ્લાહુલ મુઝ નબીન ૬ ઇસ્લાહુન લાએબીન ૭ ઇસલાહુલ મુમીનીન ૮ ઇસ્લાહુન મોતેદીન ૯ કાલલલાહો કાલરરસુલ. ત્રીસથી પાંત્રીસ વરસની ઉમરમાં આ પુસ્તકો રચવામાં આવ્યાં જે જગ જાહેર છે અને તે ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા ભાગ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

એ ઉપરાંત નવાબ સાહેબે લગભગ સાઠ સીતેર પુસ્તકો લખીને તઇયાર રાખ્યા છે. જે એક પછી એક પ્રગટ કરવામાં આવનાર છે. વળી હજુ પણ નવાબ સાહેબે નવા પુસ્તકો રચવામાંજ પોતાનું ધ્યાન રોકેલું છે. તેથી આશા રાખવામાં આવે છે કે ભવિષ્યમાં સેંકડો પુસ્તકોનો લાભ ઉઠાવવા વાંચક વર્ગ ભાગ્યશાળી બનશે.

નવાબ સાહેબે પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં પૂરતો પ્રયાસ કર્યો છે અને હિન્દુસ્તાન માંહેની ઘણી ખરી અનજુમનોમાં સોસો પુસ્તકો વગર કિમતે લોકોને વહેંચી આપવા પોતાને ખરચે મોકલાવ્યા છે. મદ્રાસ, બેંગલુર, કરાંચી, લાહોર, મુંબાઇ, પૂના, નાસિક, જુનેર અહમદનગર, શોલાપૂર, બીજાપૂર, જંજીરા, અવરંગાબાદ, દક્ષિણ હૈદરાબાદ, સુરત, જુનાગઢ,

અમદાવાદ, પાટણ, અને ડીસા, વગેરે શહેરોમાં ઘણી ખરી વખતે અગણિત પુસ્તકો વહેંચવામાં આવ્યાં છે. વળી બીજી વખતે પુસ્તકો વહેંચવા માટે પોતા તરફથી પગારદાર બે માણસોને નોકર રાખી જુદા જુદા શહેરોમાં પોતાને ખરચે પુસ્તકો લઇ મોકલ્યા, અને તેમને એવી સુચના કરી કે દરેક શહેરની મોટી મોટી મસજીદોમાં જુમાની નમાઝ પઢી રહયા બાદ પુસ્તકો વેંહચવા. તે પ્રમાણે પગારદાર માણસોએ ભોપાળ, ઇંદોર, જાવરા ભૂસાવળ અને અજમેર વગેરે શહેરોમાં જઇ નવાબ સાહેબની સુચનાનો અમલ કર્યો પરંતુ ખરચનો બોજો વિશેષ વધી પડવાથી હવે એ રૂઢી રોકી રાખવી પડી. નવાબ સાહેબના બનાવેલાં ઉરદુ પુસ્તકોના ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કાઠીયાવાડના અમરેલી વાલા મેમણ ઇબ્રાહીમ દાઉદ હિદાયતુલ મુસલ્લેમીન નામના માસિક ચોપાનીયાના અને ઇસલામ ગેઝેટના એડીટરે શરૂ કર્યા હતા અને તે પૈકીના ઇસ્લામની ખૂબીયો, ગુલદસ્તએ તમીઝ, દાનાઇકા સબક, ગનજીનએ આરામ અને ગુલદસ્તએ ફલાહ એ નામના પુસ્તકો ગુજરાતીમાં છપાઇ કયારના બહાર પડી ચુકયાં છે; ઇલાજે હિર્સ અને ઇલાજે ઝુલ્મ નામના પુસ્તકોનું ગુજરાતી ભાષાંતર વડોદરા વાલા "બાઇબંધ" માસીકના એડીટર મી. ખુદાદાદ મુલ્લાં ઝીયા અલીએ કરી પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કર્યાં છે મુન્શી અબ્દુલ્લા સાહેબ બીન મહમદ સાહેબ જેઓ તોહફએ દકન નામના ન્યુસ પેપરના એડીટર હાલ પૂના શહેરમાં રહે છે. તેમણે મરાઠી તથા અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરવાનું બીડું ઝડપ્યું છે. તેમજ ઇસલામની સદાકત એ નામના પુસ્તકનું રશયન ભાષામાં તુર્કસ્તાનના તાશકંદ શહેરમાં ભાષાંતર થયું છે. વળી અમરેલી ખાતે પ્રગટ થતા બોમ્બ પ્રકાશ પત્રના એડીટર

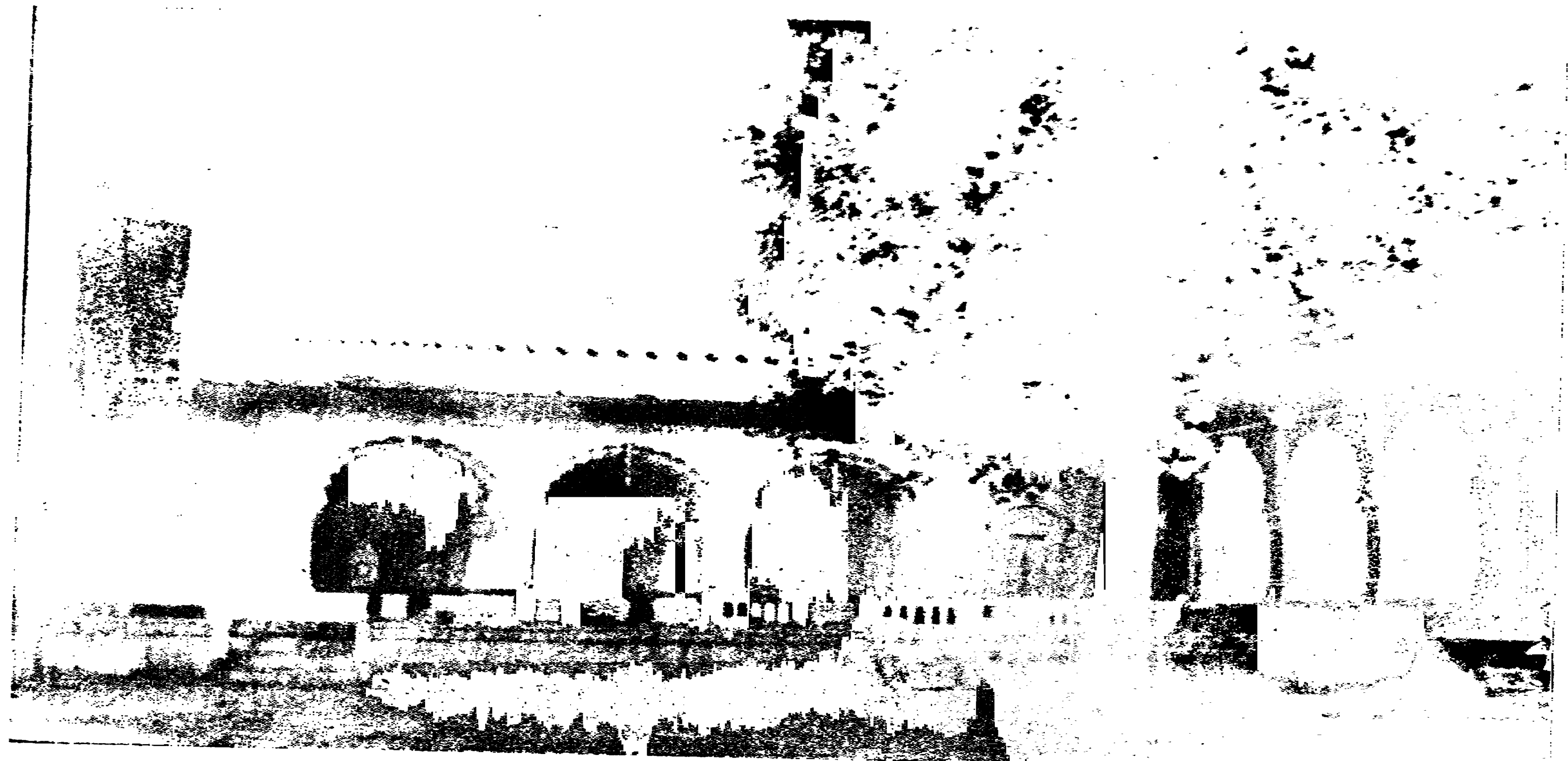
મી. એદલજી ધનજી કાગા જેઓ એક બાહોશ ઇસલામી લેખક છે, તેઓએ નવાબ સાહેબના ઘણાં પુસ્તકો ગુજરાતી તરજુમો કરીને બહાર પાડયા છે. હાલમાં તેઓએ નવાબ સાહેબની લખેલી "ઇસલામકા અખલાક" નામની કીતાબના સાતે ભાગનો તરજુમો શરૂ કર્યો છે. જેમાંના ચાર ભાગ પ્રગટ થઇ ચુકયા છે.

નવાબ સાહેબે આજ સુધીમાં હજારો પરોપકારી કાર્યો કર્યાં છે. જે ઘણાં વખાણવા લાયક છે. અને જે પૃથ્વી ઉપર સદાને માટે યાદગાર રહેશે. પ્રથમ પૂસ્તકો પ્રગટ કરવાનું કામ એટલું તો લોક ઉપ્યોગી છે કે જેનાથી કોમે કોમના સેંકડો માણસ સદબુધ્ધિ સંપાદન કરી શકેછે. બીજું વડોદરા શહેરમાં એક ઇસ્લામી પુસ્તકશાળાની સને ૧૯૦૧માં સ્થાપના કરી દુન્યાની દરેક બાબત અને વિધ્યા હુન્નર ઉપર ઉર્દુ ભાષામાં લખાયેલા સેંકડો પુસ્તકો દુર દેશાવરોથી મંગાવી પુસ્તકશાળાના સુશોભિત કબાટોમાં સુંદર બાઇન્ડીંગ કરાવી સજાવી રાખ્યા છે. એટલી મોટી ઉરદુ પુસ્તકશાળા મુંબાઇ પ્રેસીડેન્સીમાં ભાગ્યેજ હસ્તી ધરાવતી હશે. જેનું માત્ર ડેડસ્ટોક જોયાથી માણસનું મન આશ્ચર્ય પામે છે. ત્રણસેં બાબતો ઉપર લખાયલા જુદા જુદા પુસ્તકોનું એ ઉરદુ લાયબ્રેરી એક મોટો ભંડાર છે. આ પુસ્તકશાળાના અત્યંત વખાણ મહાન વિદવાન અલીગઢ કોલેજના માજી પ્રોફેસર શમસુલ ઉલમા મોલવી શિબલી નોમાની સાહેબે કર્યા છે. નવાબ સાહેબને આવા મહાન વિદવાનના અમુલ્ય વચનોથી સંપુર્ણ સંતોષ થયો હોય તેમાં કાંઇ નવાઇ જેવું નથી.

મજકુર મહાન મોલવી સાહેબ એ ઉર્દુ શાળાનાં વખાણ કરતાં લખે છે કે "મને અત્યાર સુધી એટલી ખબર ન હોતી કે ઉર્દુ ભાષામાં

પુર્વ અને પશ્ચિમની અનેક વિધા તેમજ હુન્નર ઉદયોગનાં પુસ્તકો હસ્તી ધરાવે છે પરંતુ આ ઉર્દુ પુસ્તકશાળા જોઇ મારી ખાતરી થઇ. આ પુસ્તકશાળાની ખબર ખાસ કરીને અંજુમને તરક્કી એ ઉર્દુને આપવી જોઇએ. કદાપી આ પુસ્તક શાળા દીલ્લીમાં હોત તો તેનો લાભ લાખો માણસ લઇ શકત. તેમજ આ ઉર્દુ પુસ્તકશાળાને શમસુલ ઉલમા મવલાના હાલી સાહેબ, જનાબ હકીમ અજમલખાન સાહેબ હાઝીકુલમુલ્ક અને જનાબ મવલાના ખ્વાજા હસન નિઝામી સાહેબ તેમજ લગભગ આખી દુનિયાના મહાન મુસાફર હાફીઝ અબદુર રહેમાન મરહુમ જેવા મહાન પુરૂષોએ પણ નજરે નિહાળી અત્યંત વખાણ કર્યા છે. વળી લખનૌવાળા હિસામુલ મુલ્ક નવાબ અલી હસનખાન સાહેબ બહાદુરતો અત્યારે પણ તેમને જે કોઇ કહે છે, કે પુછે છે ત્યારે એવો સાફ જવાબ આપે છે કે જો ખરેખરૂ પુછીએ તો ઉર્દુની જે સંપુર્ણ સેવા નવાબ સાહેબે કરી છે તે ફરજ રાજાને કે નવાબનેજ અદા કરવાની હતી. ઉર્દુ પુસ્તકોના ભંડારથી પબ્લિકને જે લાભ પ્રાપ્ત થવાનો છે તે કરતાં બીજી ભાષાના કોઇ પણ પુસ્તકોથી સંપાદન થવાનો નથી. અને તેનું ખાસ કારણ એજ છે કે ઉર્દુ ભાષા જેવી પરીપુર્ણ બીજી કોઇ પણ ભાષા હિન્દુસ્તાનમાં હસ્તી ધરાવતી નથી. હિંદુસ્તાનના હજારો હિન્દુઓ ઉર્દુ ગ્રંથ કર્તાઓ હાલમાં હયાતી ભોગવે છે. સંસાર વ્યવહારમાં પણ ઉર્દુ દવારા પોત પોતાનો ધંધો રોજગાર ચલાવે છે. ઉર્દુ ભાષા એવી લોક પ્રિય અને સરળતા ભરેલી છે કે જેનો ઉપયોગ દરેક માણસ સહેલાઇથી કરી શકે છે અને પુસ્તકો વાંચી તેની મતલબ સહેલાઇથી સમજી શકે છે, અને ઉર્દુ ભાષામાં અનેક પ્રકારના જુદી જુદી બાબતો ઉપર સેંકડો

The Mosque and Khanquah of Hazrat Syed Shah Ghulam Husain Saheb Kadri, Awrangabad (Deccan.)

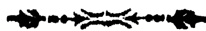

હઝરત સય્યદ ગુલામ હુસેન શાહ સાહેબ કાદરી રહે૦ની મસ્જીદ અને
ખાનકાહ શરીફ અવરંગાબાદ (દકન)

પુસ્તકો રચાયલાં છે તો તેને દરેક માણુસ વાંચી પોતાને અનુકુળ પડતા લાભો સંપાદન કરી શકે છે અને પરીપુર્ણ માહિતી મેળવી શકવાને ભાગ્યશાળી બની શકે છે વળી દરેક વિધ્યા હુનર ઉપર વર્ણન લખવાને આવી ઉઈ પુસ્તકશાળાથી ઘણી સારી મદદ મેળવી શકે છે.

નવાબ સાહેબને ત્રણ સાહેબ ઝાદા અને એક સાહેબ ઝાદી છે. પુત્રો પઈકી મોટા દીકરા નવાબ ઝાદા અમીનુદદીન હુસેનખાને મેટીક સુધી અલીગઢ કોલેજમાં કેળવણી લઇ મેટ્રીકની પરિક્ષા માન સાથે પસાર કરી અને વધુ અભ્યાસ માટે તા. ૧૬-૫-૧૪ના રોજ "પરશીયા" સ્ટી-રમમાં ઇગ્લાંડ રવાના થયા છે. બીજા બે દીકરા પઇકી સઇયદ મોઇઝુદદીન અને ફખરૂદદીન હુસેનખાન અલીગઢ કોલેજમાં શીક્ષણ લે છે. સાહેબ ઝાદી અમીર ઝાદી બેગમનું લગ્ન અમદાવાદ વાલા પીરઝાદા સઇયદ મુસ્તુફા મીયાં સાહેબ કાદરીથી (જેમનું વર્ણન આગળ આવે છે.) તા. ૩-૧૨-૧૯૧૨ ના રોજ થયું છે.

તોહફએ સદ્.

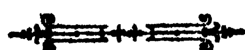
જનાબ નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરને કુદરતની તરફથી જ્યાં અનેક બક્ષિસો મળેલી છે ત્યાં કાવ્ય રચવાની અનુપમ શકિત પણ મળેલી છે. આપ ઉર્દુ ભાષાના એક વિદવાન શાયર (કવી) છે, પરંતુ બીજા શાયરોની પેઠે આપે કુદરત તરફથી મળેલી આ અનુપમ બક્ષિશને ઝુલ્ફો કાકુલ ગુલો બુલબુલ, લયલા મજનુ, વસ્લો હિજરના રોદણાં રોવામાં ખરચ કરી નથી પણ આપે પોતાની એ બક્ષિશનો ઉપયોગ કોમના હિત માટે કર્યો છે. આપે મહાન કોમી શાયર મવલાના શમસુલ ઉલમા ખ્વાજા અલતાફ હુસેન સાહેબ હાલીનું અનુકરણ કર્યું છે. જેઓએ હિન્દના મુસલમાનોને ગફલતની ઉંઘમાંથી બેદાર કરવા માટે "મુસદદસે હાલી" અને બીજી અનેક નઝમની કીતાબો રચી છે. નવાબ સાહેબની દરેક નઝમમાં કોમના માટે નીતી ન્યાય અને સદગુણોનો પુરેપુરો સબક હોય છે, ગફલતમાં પડેલા ઈસલામીઓના માટે આપની નઝમો અકસીરનો અસર રાખે છે. આપની નઝમો કોમી જોશ, અને નસીહતોનાં ભંડાર રૂપ છે. જો ઇસલામી બિરાદરો આવી નઝમોને મોટી સંખ્યામાં પ્રગટ કરી આમ મુસલમાનોમાં છુટથી વ્હેંચે તો અમારા ધારવા પ્રમાણે એ નઝમો અતી લાભદાયક સાબિત થયા વિના રહેશે નહીં કેમકે નસર (ગધ) કરતાં નઝમ (પધ) નો અસર વધારે થાય છે.

જો કદાપી આ સ્થળે નવાબ સાહેબે લખેલી બધી નઝમો પ્રગટ કરવામાં આવે તો એક મોટું પુસ્તક થવા પામે તેથી આ સ્થળે અમે હાલની તાજી નઝમોમાંથી થોડીક પ્રગટ કરીએ છીએ.

(૧)

જીસ જગાહ મા'અદુમ યારો દરસે કુફરઆં હો ગયા
બસતો સમઝો ખત્મ ઉસજા કારે તિફલાં હો ગયા
જેહેલ અબ ઇસલામીયોં કે ધરમે મેહમાં હો ગયા
દેખલો કયસા મુસલ્લત હમપે શયતાં હો ગયા
પસ્ત હાલત પર રહા ખુશ વોહ, જો નાદાં હો ગયા
નેકો બદ ઉસકો ન સુઝા મિસ્લે હયવાં હો ગયા
અય મુતીએ નફ્સ તેરા શર નુમાયાં હો ગયા
વકત તેરા વકફે લુત્ફે બઝમે રિન્દાં હો ગયા
છીન લી ગયરોંને અપની શાનો અઝમત આન બાન
રૂહ તનસે જબ ગઇ મરનેકા સામાં હો ગયા
હો ગયે ખાલી જો નુરે મા'અરેફતસે જીસ્મો જાં
દેખતે હી દેખતે યે કસ્ર વિરાં હો ગયા
જીસ ઘડી હમને બઢાઇ બિદઅતોંસે રસ્મો રાહ
કુફ્ર ઝાહિર હો ગયા ઇમાન પિનહાં હો ગયા
દેખા જબ હાલે દિલે નાશાદે ઉમ્મત કયા કહું
ચાક દામાં હો ગયા પુરઝે ગિરેબાં હો ગયા
સુરતેં પ્યારી હુઈ બદ સીરતીસે હોલ નાક
શકલે તસવીર ઉનકો દેખા જીસ્ને હયરાં હો ગયા
હમને પુછા જબ શરીઅતસે મિઝાજ ઉસકા તો, હાય
ચશ્મે ગિરયાં હો ગઈ ઓર સીના બિરયાં હો ગયા
કયા શબે ગમ ઓર હોગી ઇસ શબે ગમકે સિવા
કોમસે રૂપોશ દીંકા માહે તાબાં હો ગયા
તુઝકો ઇઝઝતકી હવસ હે ઓર ન પાસે આબરૂ
અય સરાપા એબ તુ એબું પે નાઝાં હો ગયા

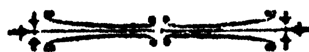
અપને એબુ પર ભી હોના ચાહીએ કુચ્છ તો નઝર
બસ સિતમ ગેરૂંપે અબ બેહદ મેરી જાં હો ગયા
ખુદ સરીને કબ તુઝે હોને દીયા હકકા મુતીઅ
તેરા દાઅવાએ ખુદી તા હદદે ઇમકાં હો ગયા
ગેહ અઝીઝે ખલ્ક હો જાએ કોઇ તો તુઝકો કયા
તેરા કયા બિગડા બતા કયા તેરા નુકસાં હો ગયા
કદ્ર દેખી ગુલકી ગુલશનમેં તો હાસિદ ખાકે ગમ
સુખ કર કાંટા બના ખારે મુગીલાં હો ગયા
યું કહા ગુલને પરેશાની મેં આહે સર્દ સે
કયા હુવા પુરા જો કોઇ દિલકા અરમાં હો ગયા
રંદ્ધ જબ હમને લિયા અપની ખતાઓં કા હીસાબ
યે સદા પોંહચી કે હાં અબ તુ મુસલમાં હો ગયા

(૨)

મેરી જાં દીનકી વકઅત ગંવાના કિસ્સે સીખા હે
ખુદ અપની યું બુરી હાલત બનાના કિસ્સે સીખા હે
બદી પર એતેકાદ અપના જમાના કિસ્સે સીખા હે
નિકોઇ કે લીયે હીલા બહાના કિસ્સે સીખા હે
બઢે હીન્દુ કરે વો કોમકી હમ દરદીયાં મિલકર
પર અપની કોમકો હમને ઘટાના કિસ્સે સીખા હે
યે માના હમને તુમ રાઝી હો અપની પસ્ત હાલત પર
પે હય હય નસ્લે મુસલિમકો મિટાના કિસ્સે સીખા હે
ધની તલવાર કે થે તુમ કલમ કે ભી ધની હોતે
અદુ હંસ્તે હેં યું ઉનકો હંસાના કિસ્સે સીખા હે
તરક્કીકા તુમ્હેં વાઅઝ ન કુચ્છ રસ્તા બતાતે હેં
ભલા ઉનકો ઇમામ અપનાં બનાના કિસ્સે સીખા હે

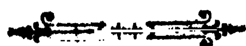
ન આગાહી રહે દીંસે ન વાકિફ કારે દુનિયા સે
બહાયમ સે ખિસાલ અપને બનાના કિસ્સે સીખા હે
તુમેં નફરત હુઇ ઉનસે જો કેહતે હેં ખુદા લગતી
બલા ઇન દર્દ મન્દોંકો સતાના કિસ્મે સીખા હે
મુસલમાં હો કોઇ મુમતાઝ બા એઅઝાઝ કયા બિગડા
હસદસે ફિર ભલા ઉકો જલાના કિસ્સે સીખા હે
શરીઅતકા પકડ દામન હુવે સર સબ્ઝ દુનિયામેં
ભલા ફિર અયસે મોહસિન કો ભુલાના કિસ્સે સીખા હે
જો હો નાદાન કુનબા ઉનકે કેહને પર અમલ કરકે
ખુદાસે ઓર નબીસે મુંહ ફિરાના કિસ્મે સીખા હે
ગઝબ હે દીં ફરોશોંકી બન આઇ હે અઝીઝોં પર
ભલા ઇન ફાસેકોં કે દમમેં આના કિસ્સે સીખા હે
નહીં અય સદ્ર જો હમકો સુઝાતે નેકો બાદ ઝાલિમ
તો ફિર ઇન ખુદ સરોંકે નાઝ ઉઠાના કિસ્સે સીખા હે

(૩)

ખાક મેં દીનો શરીઅત કે મીલાને વાલે
હમેં કેહતે હેં યેહી સારે ઝમાને વાલે
મર મિટે દીન કી તોકીર મીટાને વાલે
સબ્ઝ હોં દીનકો સર સબ્ઝ બનાને વાલે
ઉમ્ર બરબાદ ન કર વકત ગંવાને વાલે
હાથ આતે નહીં દિન હાથસે જાને વાલે
થક ગયે બિસ્તરે ગફલતસે ઉઠાને વાલે
હાર કર બેઠ રહે સારે ઝમાને વાલે
અપની અઝમતસે તુ ઇસલામકી અઝમત ચમકા
તોબા કર કુફ્ર સે મુસલિમકે ઘરાને વાલે

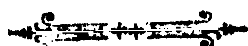
ઝિન્દા કર દીન કો ગર ઝિન્દગી અપની ચાહે
લે ચલ ઇમાન કો ઇમાન સે જાને વાલે
જોશે ઇસલામ નહીં મુરદા દિલુંમેં બાકી
ઝિન્દા બાશ અય દિલે મુરદા કે જીલાને વાલે
તુઝમે ફરીયાદ હે અય વાલીયે બેકસ દાવર
અલ મદદ દીન કી બિગડી કે બનાને વાલે
નહીં આતા કોઇ ઇસ દીન કા હમદર્દ નઝર
સો ગયે આહ વો સોતોં કો જગાને વાલે
પેશ જાતી નહીં કોઇ ભી નસીહત અય સદ્ર
રોકે ખુદ બેઠ રહે હમકો રૂલાને વાલે

(૪)

શરીઅત સે બેઝાર હર પેશવા હે
નિહાં એબ થા જો વો અબ બરમલા હે
તરક્કી મેં જીનકા કદમ બઢ રહા હે
હરેક ઇલ્મ પર જાનો દિલસે ફિદા હે
અજબ હાય આલમ મેં મેહશર બપા હે
ન રંગે મોહોબ્બત ન બુએ વફા હે
હસદકા મરઝ ઇસ કદર બઢ રહા હે
હે જાયઝ સિતમ ઓર ગીબત રવા હે
હરેક દોસ્ત ઇસરાફ મેં મુબતિલા હે
લુટેરોં કો ખુબ ઉનપે કબ્ઝા મિલા હે
જો ના કદ્ર કે હાથ મેં ઝર લગા હે
બુઝુર્ગોંકા સરમાયા સબ લુટ રહા હે
હિમાકત કા દાનિશપે કાબુ મિલા હે
કે પાબંદીએ રસ્મ દીંસે સિવા હે

હરેક ખુદ નુમાઇકા શયદા બના હે
કે પીરો જવાં કા યેહી મશગલા હે
મેરે દર્દકો દેખ બોલે અતિબ્બા
ન ઇસકા ઇલાજ ઔર ન ઇસકી દવા હે
હરેક કોમ હંસ્તી હે અપની કજી પર
યે કયસી રવિશ હે યે કયસી અદા હે
ગઇ આદમીયત મિટી રસ્મે ઉલફત
વો દુખડા પુરાના હે યે દુઃખ નયા હે
અકડતે હેં ઇસિ મુફ્લેસી પર મુસલમાં
યે હંસનેકા મોકા કે રોનેકી જા હે
હે બુલ બુલ કી જા ઝાગકા અબ નશેમન
ચમન કી જગા ખારકા બન ઉગા હે
કરે સદ્ર કયા કયા ગિલા કજ રવોં કા
કે ઘર ઘર ઇસી ગમસે આહો બુકા હે

(૫)

હક પરસ્તી કે નિશે મેં હર કોઈ સર શાર હો
યાદસે રબકી ન ગાફિલ અબ કોઇ ઝિનહાર હો
જેહલો કજ ફેહમીકા જીસકે કલ્બકો આઝાર હો
ગર મસીહા આય તો અચ્છા ન યે બીમાર હો
તુ અગર મસરૂફે હિમ્મત અય દિલે બેદાર હો
તુઝકો આસાં કામ હર ના મુમકિનો દુશવાર હો

હો ન રૂસ્વાઇ ઝમાના ગર ન બેહ કિરદાર હો
ચાહે ગર તેહસીન આલમસે તો ખુશ અતવાર હો
પુર અસર યારબ જો મેરી આહે આતશ બાર હો
જેહેલ કા સર કાટને કો બર્કકી તલવાર હો
ગર તુ ચાહે કોમકા મખ્દુમ ઓર સરદાર હો
હાં કમર કો બાંધ ખિદમત કે લીયે તઇયાર હો
હું મે વો પુર એબ અપના એબ ગર ઇઝહાર હો
સુનકર અપના એબ હર આદીકો નન્ગે આર હો
ગુલશને આલમ મેં મેહકા કર મિસાલે બુએ ગુલ
તેરી ખુશબુસે મોઅતતર હર દરો દીવાર હો
ઇલ્મ વો લયલાએ દીં હે શોક મેં જીસ્કે કદમ
સર બ સેહરા ખાક છાને હાલ મજનું વાર હો
કોમ મેં બેકાર રેહતા હે શર્રાફોંકા ગિરોહ
હમ શરીફ ઉસ્કો સમઝતે હેં કે જો બેકાર હો
ખલ્ક કેહતી હે કે મુસલિમ કી નશાની હે યેહી
ગાફીલો, કમ હિમ્મતો, ના લાયકો બેકાર હો
હો અગર સોદા મુઝેતો હો ફકત સોદાએ દીં
શોક હો મુઝકો તો હાં શોકે લકાએ યાર હો
હમને ઠાનીહે કે લેં તુમસે જવાબ ઇસ્કા ઝુરૂર
તુમહો બે ગેરત જહાં મે યાકે ગેરત દાર હો
બે ખિઝાં હે હુસ્ને સીરત અય હસીને હુસ્ને લા
ફિર ખરીદારોં કી તેરે ગરમીએ બાઝાર હો

સોહબતે બદકા નતીજા બદ મીલેગા અય રફીક
હમને માના તુમ બોહોત ઝી ફેહેમ ઔર હુશીયાર હો
તેરી ઇઝઝત સે અઝીઝે ખલ્ક હો જાઇંગે હમ
અય શરીઅત તુ હમારી તુર્રએ દસ્તાર હો
થે જો મેહબુબે ખલાયક હેં વો મતઉને જહાં
ચશ્મે ઇબરતસે તમાશા યા ઉલુલ અબસાર હો
તેરે અખલાકે ઝમીમાને કીયા આલમ તબાહ
ખલ્ક ઔર ખાલીક કા દિલ તુઝસે ન કયોં બેઝાર હો
દાગે બદનામી કો ધો અશ્કે નદામતસે ઝુરૂર
નેક નામી કે લીયે આમાદઓ તઇયાર હો
હમ શરીઅતસે લકબ પુછેં તો કેહ દેગી ઝુરૂર
કોર બાતિન, તીરા દીલ, ગુમરાહો ના હનજાર હો
અપની ખામી પર નઝર કર અપને એબુંપર નિગાહ
અપની ગફલત દેખ અય ગાફિલ ઝરા હુશીયાર હો
જો મુસલમાં હમકો કેહતેહેં ગલત કેહતેહેં વો
સદ્ અપના હાલ હક ગોયોં સે ઇસતિફસાર હો

(૬)

ઝરા ગેર કોમોંકી હીમ્મત તો દેખો
ફરાવાનીએ ઇલ્મો દોલત તો દેખો

ખુદાકા કરમ ઓર ઇનાયત તો દેખો
ફિર અપને ગુનાહોં કી કસરત તો દેખો

બચી યા ગઇહે શરાફત તો દેખો
મિટી યા રહી આદમીયત તો દેખો

ઝરા વક્ત કી કદ્રો કીમત તો દેખો
મયસ્સર હે હનગામે ફુરસત તો દેખો

કરો ગૈરકી ગર મઝમ્મત તો પેહલે
ઉઠા આઇના અપની સુરત તો દેખો

કરો અબ ન તુમ એબ જોઇ કીસીકી
ઝરા અપની નાગુફતા હાલત તો દેખો

ધરે હાથ પર હાથ બેઠેહો બે ગમ
પે હય હાત અપની ફલાકત તો દેખો

ન શોકે તિજારત ન ઝોકે સિયાહત
અગર જીનેકી હે ઝુરૂરત તો દેખો

ન ખ્વાહિશ હુનર કી ન ફિકરે મઇશત
મઆલ ઇસકા સોચો મઝરરત તો દેખો

બદ આઅમાલીયોંને કીયા હમકો રૂસવા
અગર ચાહો ચશ્મે બસીરત તો દેખો

નહીં તુમકો પરવાએ દુનયા વ ઉકબા
યે છાઈ હે કિસ દરજા ગફલત તો દેખો

ભલા ખુદ નુમાઇ કે દાઅવેસે હાસલ
ઝરા જેઓ દામાંકી હાલત તો દેખો

ઝબાં સે ન કેહના કે હમહેં મુસલમાં
દિલોં કી કુદુરત કસાફત તો દેખો

ન ઇઝઝતકી ચાહત ન ઝિલ્લત સે નફરત
યે કયસી બની અપની દુરગત તો દેખો

ન ખોફે ખુદા હે ન શરમે પયમ્બર
યે ઇસલામીયોંકી અલામત તો દેખો

બદી સે હે રગબત નિકોઇસે નફરત
બઢી કિસ કદર હે જહાલત તો દેખો

નસીહત સે બેઝાર નાસેહસે અન બન
કહાંતક હે પોંહચી ઝલાલત તો દેખો

ગમે કોમમેં સદ્ર જીના કઠનહે
યે કયસી પડીહે મુસીબત તો દેખો

૭

દુનિયામેં ઝીસ્ત હે તેરી જોરો જફાકે સાથ
અફસોસ દિન ગુઝરતેહેં મક્રો દગા કે સાથ
અય કોર દીદા રબ્ત ન રખ ફિત્નેઝાકે સાથ
દિલકો લગાએ બેઠાહે કિસ બે વફા કે સાથ
નફરત હે રાસ્ત બાઝોંસે અય મસ્તે કજરવી
પાબા જમાયા તુને ન સિદકો સફા કે સાથ
ઝાહિદ મેં ઓર ખુદા મેં હે પયમાને દોસ્તી
દાવા હે દુશમનીકા તુઝે પારસા કે સાથ
દિલ દાદા ખુદ નુમાઇપે રેહતા હે કયોં બશર
છોડેગા ગર ખુદી તો મિલેગા ખુદા કે સાથ
સબ ખાસો આમ આજતો બિદઅત પસંદ હેં
ઇબાદત કહાં હે સુન્નતે ખેરૂલ વરા કે સાથ
ઉમરે અઝીઝ તેરી હે મસરૂફે હિરસો આઝ
આઝારે ખલ્ક હે તેરી હર હર અદા કે સાથ
દોલત પે કર ઘુમન્ડ ન હશમત પે કર ગુરૂર
સીરત દુરૂસ્ત કરલે તુ ખોફે ખુદા કે સાથ
ખ્વાહીશ હે ગર નજાતકી રખ શરએ મેં કદમ
ચલ સદ્ બે ખતર તુ ઇસી રેહનુમા કે સાથ

૮

જીસે અકલો દાનિશ સે બેહરા નહીં હે
મઝા ઉસકો રાહતકા મિલતા નહીં હે
કદી કજ રવોં મેં તેરી ઉમ્ર અય દિલ
રહે રાસ્ત કા સર મં સાદા નહીં હે
કવી રખ તુ અંદેશએ રોઝે મેહશર
તેરે પાસ ઈમાં કા તમગા નહીં હે
નહીં હે જો તાલિબ ખુદાકી રઝાકા
કભી ઉસકા ઈકબાલ ચમકા નહીં હે
સદા નફ્સો શયતાં તેરે રાહઝન હે
તુઝે અયસે દુશમનસે ખતરા નહીં હે
તીહી દસ્ત જાતા હે મુલ્કે અદમ કો
સફર હે બડા સાથ તોશા નહીં હે
ન દે રંજ ગીબત સે લોગોંકો હરગિઝ
યે ઈમાન દારોંકા શેવા નહીં હે
ન કર કીના બાઝીસે ખલકત કો નાલાં
કે બદતર કોઈ ઈસસે ફિતના નહીં હે
કિયા કર્ઝ દારીને મુફ્લિસ યહાં તક
કે ચકકી હે ઘરમેં તો ચુલા નહીં હે
ખુદા કોમે ગાફિલ કો બેદાર કરદે
બસ ઈસસે બઢકર તમનના નહીં હે

(૯)

પેહલે મુરશદ કોઈ દુનિયાકા તલબગાર ન થા
દીં ફરોશીકા કભી ગર્મ યે બાઝાર ન થા
રસ્મ આબાઈકા કોઈ બી તરફદાર ન થા
શરએ પે ચલતે થે હુજ્જત નથી ઇનકાર ન થા
ઇલ્મસે ઓર હુનરસે કોઇ બે ઝાર ન થા
કોમકો જેહેલો હુમુક કા કભી આઝાર ન થા
એક દિન વો થા કે હમમેં કોઇ બે કાર ન થા
ઇસ તરાહ કયદે મુસીબત મેં ગિરફતાર ન થા
ખેલ મેં વકત નહીં હોતા થા અપના ઝાયેઅ
ગનજીફેસે હમેં અય દોસ્ત સરોકાર ન થા
ન બદુ સે હમે ઉલફતથી ન રિન્દુ સે સલામ
અચ્છે લોગોંકી રિફાકતસે હમેં આર ન થા
હમશે રેહતીથી સદા ઇલ્મો હિદાયતકી તલાશ
અયસા ગાફિલબી ન થા ગર કોઇ હુશીયાર ન થા
જીસ તરાહ આજ બને બેઠે હેં દુશમન બાહમ
પેહલે ઇસતરહાસે હમ મેં કોઇ અગયાર ન થા
હસદો બુગ્ઝ નિહાં ઓર મોહોબ્બત ઝાહીર
પેહલે ઇસતરહાસે હમ મેં કોઇ મકકાર ન થા
ઇવઝ એહસાન કે એહસાન કીયા કરતે થે
અપને હમ સાયેસે બદતર કોઇ ગમખ્વાર ન થા

કુરદી આજ તો ગરદન પે શરીઅતકી છુરી
મનાઅ કરનેકે લીયે ક્યા કોઇ દીંદાર ન થા
યાદ રખના યેહી પુર્સિશ ખુદા મહશરમેં
તુમ મેં ઇસલામકા કોઇ ભી મદદગાર ન થા
જેહલો નાદાનીસે હર ખેર કો શર માન લીયા
દિલ જો તારીક થા તો રસ્તા ભી હમવાર ન થા
હમને હક ગોઇ મેં હક જોઇ મેં કોતાહી કી
વરના મનઝિલ પે પહોંચના કોઇ દુશવાર ન થા
ન તો ઇઝઝતકી તલબ હૈ ન તરક્કીકા ખ્યાલ
અપને અસલાફમેં અયસા કોઇ ઝિનહાર ન થા
હમ મેં જબ આઇ કજી હો ગયા ઇકબાલભી કજ
આસમાં હમસે કભી બર સરે પેકાર ન થા
ગેર કી રિસ લિયે કી તુને ખુશામદ અય સદ્ર
ક્યા તેરે સામને અલ્લાહકા દરબાર ન થા

(૧૦)

કહેતે. હેં લોગ તુમમેં ઇલ્મો હુનર નહીં હે
ગેરત નહીં હે જીસ્મેં વો તો બશર નહીં હે
યે આહકા ગુનાહ હે યા કાનકી ખતા હે
હમ આહ કર રહે હેં તુમકો અસર નહીં હે
હર જાહે તેરા નવહા હરસુહે તેરા માતમ
વો કોનસી સભા હે જો ચશ્મે તર નહીં હે
અફસોસ ગર્મ જોશી તુઝમેં નઝર ન આઇ
પત્થર હે ઉનસે બેહતર જીનમેં શરર નહીં હે
જાપાનો જરમની સે ઇઝ્ઝત કરો જો હાસીલ
ફિર કોન કેહ સકેગા તુમમેં હુનર નહીં હે
તાલીમ પાને વાલે કયા ખાઇગે બીચારે
હેં બેલ ધર બોહોતસે હિરફતકા ઘર નહીં હે
જાકો ભુલાવો અપની અય સદ ઇનકે ગમમેં
કુચ્છ કામકી તરકકી ખાલાકા ઘર નહીં હે

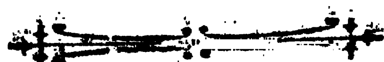
(૧૧)

નહીં હે ગુલ બજુઝ ઇસ્મો અમલ દુનિયા કે ગુલશન મેં
ખુદારા જલ્દ ભરલો દોસ્તો તુમ અપને દામન મેં
તુમ અપને એબ ગર ઢુંઢા કરો હો જાવગે કામિલ
મગર અફસોસ હે તુમ ઢુંઢતે હો એબ દુશમન મેં
જો છોડો કાહેલીતો મુફ્લેસીકા નામ મિટ જાએ
નહીં હે મુફ્લેસી ઓર કાહેલી જાપાનો જરમન મેં
કરો મેહનત તો હેં સદહા તરીકે ઝર કમાને કે
રહો બેકાર કયોં દિખલાવ જોહર અપના હરફન મેં
નુમાયશ ઓર તઅલ્લીકો હુનર સમઝે બ નાદાની
બુરા આયા નઝર યે બાંકપન આકિલકી ચિતવન મેં
તરક્કી કે ચલો મેદાંમેં તેઝ ઇતને કે હમ દેખેં
ન યે પરવાઝ તોતેમેં ન યે રફ્તાર ઇનજન મેં
ઉઠાદે ગાફેલોંકો ઓર જગા દે બખ્તે ખુફ્તા કો
દીખાદી દે અસર ઇસ સદ્કી ફરીયાદો શેવન મેં

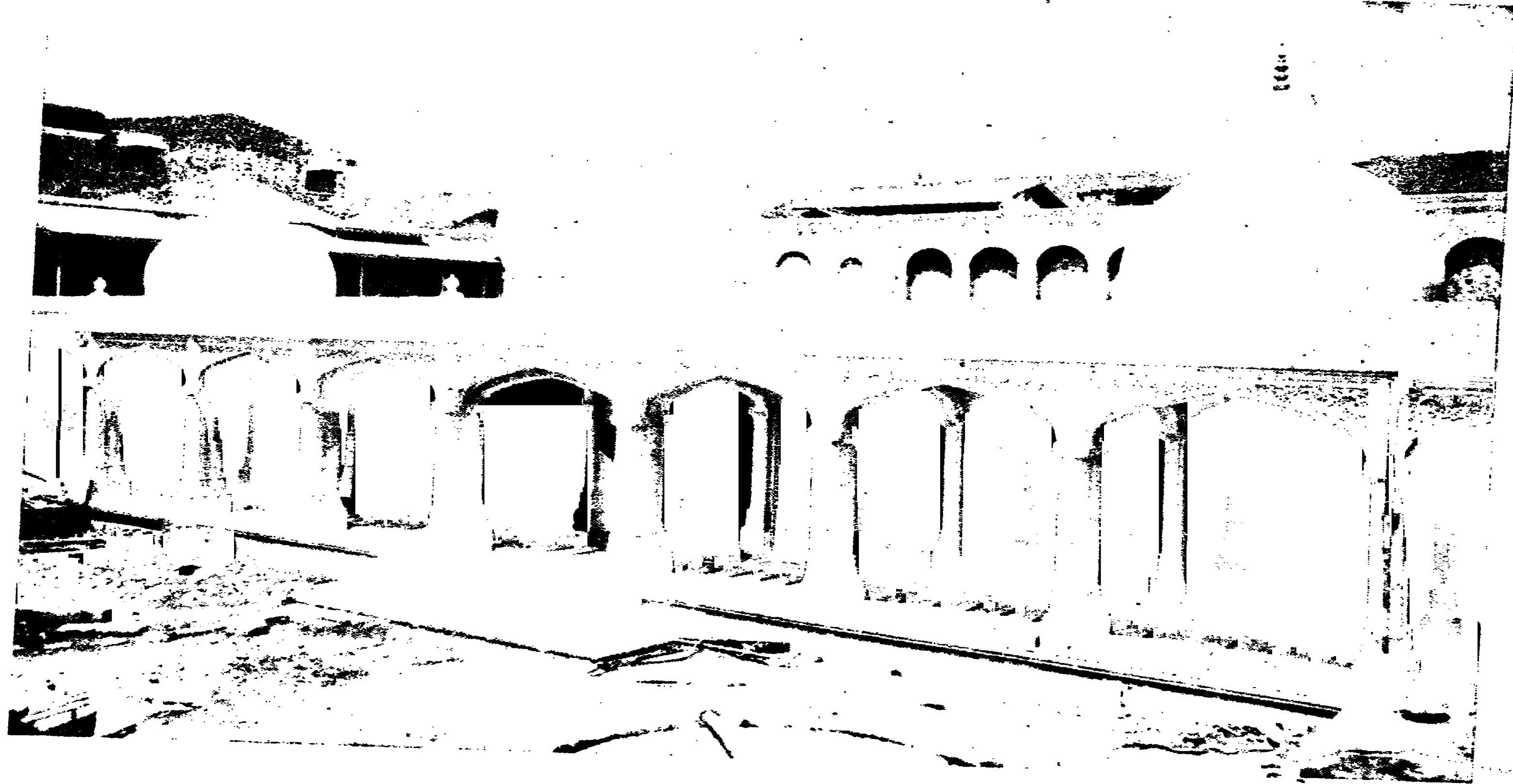

(૧૨)

મિટ જાએ દર્દે ઇસીયાં અરમાન હે તો યે હે
રેહ જાએ દીનો ઇમાં અબ ધ્યાન હે તો યે હે
દુશમનં હે ગર જહાલત ઉસસે જીહાદ કીજીએ
બસ અપની બેહતરીકા સામાન હે તો યે હે
મેહરૂમ દીનો દુનિયા કી નેઅમતોંસે હોગા
જીસને ન હક કો ઢુંઢા નાદાનં હે તો યે હે
હાં તું હદીસો કુરઆંકો હિરઝે જાં બનાલે
ઇસલામ મેં હો પુખ્તા ઇમાન હે તો યે હે
અમરો નહી સે રબકી રાઝી નહીં જો હોતે
ના પાક દિલ હેં ઉનકે કુફરાન હે તો યે હે
રખ આલેમોંસે ઉલફત કર જાહેલોંસે નફરત
ઇસલામીયોં કી અય દિલ પેહછાન હે તો યે હે
કર હક કી તુ ઇશાઅત ઝુટેકી કર મઝમમત
અમરો નહી જતા દે એહસાન હે તો યે હે
જાહિલ અગર હે મુરશદ યાં ખુદ ગરઝ હે મુલ્લા
ઉસકી ન કર ઇતાઅત શયતાન હે તો યે હે
તુ દારે ઇમતિહાં મેં બેઠા હે બે તરદદુદ
હે ઇમતિહાંસે ગાંફિલ નિસયાન હે તો યે હે
અય સદ્ર ઇલ્મે કુરઆં હે હર મરઝ કા ચારા
ઇસકો ન છોડ હરગિઝ દરમાનં હે તો યે હે

JAM-E-MASJID BARODA.

જમેઅ મસજીદ વડોદરા.

વડોદરાની પુરાણી જુમા મસજીદ.

તેનો ટુંક ઇતિહાસ.

આ મસજીદ જેમાં નવેસરથી સુધારા વધારા કરીને તેને વધારે સુંદર બનાવવામાં આવી છે. ગુજરાતના આગલા મુસલમાન શાહોની પુરાણી યાદગાર છે; મસજીદના એક ખુણામાં એક જુનો સંગે મરમરનો પથરો લેખ સાથે જડેલો છે જે ઉપરથી માલમ પડે છે કે સને ૯૧૦ હીજરીમાં ખાને આઝમ ખલીલખાને આ મસજીદ બંધાવી હતી, ગુજરાતની મોતેબર તવારીખ "મીરાતે અહમદી" જોવાથી માલમ પડે છે કે પ્રીન્સ ખલીલખાન, સુલતાન મેહમુદ બેગડાનો ગાદી વારસ હતો અને પોતાના બાપ તરફથી વડોદરાનો વાલી (ગવરનર) હતો. મસજીદ બંધાઈ તેના સાત વરસ પછી એટલે સને ૯૧૭ હીજરીમાં પ્રીન્સ ખલીલખાંન સુલતાન મુઝફ્ફર હલીમનો લકબ ધારણ કરી અમદાવાદના તખત ઉપર બેઠો. ગુજરાતના શાહો પછી દેહલીનાં શાહનશાહોનાં અમલ દરમયાન એ મસજીદ અસલની સર્વ ખુબીઓ સાથે કાયમ રહી, પણ અઢારમી સદી ઇસવીની શરૂઆતમાં જ્યારે શેહેનશાહ અઉરંગઝેબ ગાઝીની આંખ બંધ થઇ અને મરેઠાઓએ ગુજરાતને પોતાના તાબામાં કરી લીધું તે વખતથી ઇસલામી શાહોની પડતી સાથે તેઓના ધારમીકપણાની પડતી શરૂ થઇ. મસજીદના ટ્રસટીઓએ મસજીદની સઘળી આવકોનો ગેરઉપયોગ કરવાનું શરૂ કીધું; અને મસજીદમાં સુધારો અથવા મરામત અને તેને

આબાદ સ્થિતિમાં ચાલુ રાખવા તરફ બે દરકાર રહયા અહીં સુધી કે આ ખાને ખુદા (ઉપલી મસજીદ) વખતના વેહેવા સાથ માટીનો ઢગ (ખંડીયેર) થઇને પડી રહી.

જે બાદ વડોદરાની અંજુમને ઇસલામ જેમાં શેહેરના મોટા ભાગે મોતેબર ગ્રહસ્થો તથા રહીશો શામીલ છે, તેઓએ ઇત્તેફાક કરી વડોદરા હાઇ કોર્ટના જડજ મી. અબાસ શમસુદીન તૈયબજી અને નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ, આ બન્નેની આગેવાની હેઠળ સને ૧૮૯૬ માં એવો ઠરાવ કીધો કે સરવેથી પહેલાં મસજીદના બાંધકામ તરફ ધ્યાન આપવું. જે પછી સરકારી હુકમ સાથે મસજીદ ઉપરના ત્રસટીઓ તરીકે નેમાઇ મસજીદની દુકાનો જેને આગલા ત્રસટીઓ પોતાની મીલકત ગણી તેની આવક પોતાના ઉપયોગમાં લેતા હતા તે માટે વડોદરાની સરકારમાં તેમની સામે દાવો માંડયો. આ મુકદમો લાંબા વરસો સુધી ચાલ્યો અને છેવટે અંજુમન તરફના અરજદારોને ફતેહ મળી. જે પછી મોટું ફંડ ભેગું કરી આ મસજીદ પહેલાં કરતાં સરસ બંધાવી છે.

મસજીદનું બાંધકામ સને ૧૩૨૫ હીજરી સને ૧૯૦૭ ઇસવીથી શરૂ થયું. આગલા ત્રસટીઓની બે દરકારીને લીધે પાડોશી હિંદુઓએ મસજીદને લગતી દક્ષીણ તથા પશ્ચિમ તરફ આવેલી દીવાલો ઉપર પોતાનાં ઘરે બાંધી લીધાં હતાં. અંજુમને સુલેહસંપ સાથે તે મકાનો ખરીદી લીધાં ઉત્તર તરફ જે મકાન આવેલું હતું, તે ઉપર નામદાર મહારાજા ગાયકવાડ બહાદુરના કાકાજી જનાબ ભુખાજી રાવ સાહેબનો કબજો હતો, પણ મજકુર નામદારે પોતાના હસ્તકનું મકાન જેની કીમત રૂપીઆ ૧૫૦૦ના

થતી હતી તે તે ખુદાની રાહ ઉપર કે જે હિંદુ અને મુસલમાન બધાંનો પરવરદીગાર છે, મસજીદને ભેટ કરી દીધું. આ પ્રમાણે મસજીદની ચારે બાજુઓ સાફ થઈ ગઇ અને મસજીદનું બાંધકામ શરૂ કરવામાં આવ્યું.

પાંચ વરસની મુદત દરમ્યાન મસજીદની અંદરનો ભાગ ઘણી સુંદર રીતે તઇયાર થઇ ગયો. મસજીદની લંબાઇ ૧૦૭ ફીટ અને પહોળાઇ ૪૩ ફીટની છે. કામ સઘળું પથરનું અને ઘણું મજબુત છે, ત્રણ મોટા ગુંબઝો ઘણાં ખુબ સુરત બનાવવામાં આવ્યા છે. સંગે મરમરનો ફરશ બીછાવવામાં આવ્યો છે મેહરાબો, મીમબર સંગે મરમરના ઘણાંજ સફાઇદાર ઉમદા કારીગરી સાથે નમુનેદાર બનાવવામાં આવ્યા છે.

મેહેરાબો ઉપર કલામે મજીદની આયતો ઘણી ખુશનુમા અને સુંદર રીતે કોતરવામાં આવી છે. મસજીદનો મોટો દરવાજો પણ સંગે મરમરનો છે અને તેને કલામે મજીદની આયાતોથી શોભાયમાન કર્યો છે આ દરવાજો હમણાં ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. જે સડકથી ૫૦ ફીટ ઉંચો છે મુંબાઇની જુમા મસજીદનો પણ આવો ખુશનુમા અને ઉંચો દરવાજો નથી, ખુદાના ફજલથી એવા એવા સંજોગો એકઠા થવા પામ્યા કે જેનો ખ્યાલ પણ કોઇને નહીં હતો. ફંડમાં કુલે રકમ રૂપીઆ એક લાખ ઉપરની એકઠી થઇ. આ રકમથી મસજીદનો અંદરનો ભાગ, મદરેસા, મુસાફરખાનું, અને બે બાજુ પાંચ પાંચ દુકાનો બે માલ સાથે તઇયાર થઇ છે. જેનો ફોટો આ સાથે શામેલ કીધો છે.

નવાબ સાહેબના ખાસ સદગુણોનું વર્ણન.

એમતો કુદરત તરફથી દરેક મનુષ્યને ગુણ અને અવગુણ નો ઓછો વધતો કે સરખો ભાગ મળેલો છે પણ અમારા નવાબ સાહેબને કુદરત તરફથી જે ખાસ સદગુણોનો અત્યુતમ બક્ષીસ મળેલી છે તેવી બક્ષિસ ગુજરાતમાં ભાગ્યેજ બીજા કોઇને મળી હશે. આ સ્થળે અમે તે ખાસ સદગુણોમાંથી થોડાકનું વર્ણન કરીએ છીએ.

૧. આગલા પાનાઓમાં વડોદરા શહેરની જામે મસજીદનું જે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે તે મસજીદ નવાબ મીર સદરૂદ્દીન હુસેનખાન સાહેબ તથા વડોદરા હાઇકોર્ટના જડજ મી. અબ્બાસ તય્યિબજી સાહેબની આગેવાની તળે તથા એહતેમામ અને સર પરસતીથી તઇયાર થઇ છે. નવાબ સાહેબે આ મસજીદની તઇયારીમાં જે ભાગ લીધો છે તે આપના અનેક સદગુણો માંના એક સદગુણની સાબેતી તરીકેજ લેખાશે અને ભવિષ્યની અવલાદ આપના અનેક સદગુણોને યાદ કરવા પહેલાં આ ખાનએ ખુદાને ફરીથી આબાદ કરવાના સદગુણને માનની સાથે યાદ કરશે.

૨. ગ્રહસ્થો ! આ દેશમાં ગુજરાતી લખવા વાંચવાનો રિવાજ વધારે હોવાથી મુસલમાનો ઉરદુ ભાષા તરફ બિલકુલ ધ્યાન આપતા નથી તે એટલે સુધી કે આ તરફના ખાનદાની અમીરો, કાઝી, મુફતી, મશાયખો, સઇયદ ઝાદા, ઇનામદાર, તાલુકદાર, સજ્જાદા વિગેરે પણ મોટા ભાગે ઉરદુ જેવી ઉત્તમ અને ઇસલામીઓને ખાસ જરૂરની ભાષાથી અંજાણ છે.

આખા ગુજરાતમાં કોઇ પણ ઉરદુ માસીક કે અઠવાડીક પેપર બહાર પડતું નથી તેમજ ઉરદુ ભાષાના પુસ્તકોની એક પણ લાયબ્રેરી હસ્તી ધરાવતી નથી એવા સમયમાં નવાબ સાહેબે વડોદરા જેવા હીંદુ રાજ્યમાં ઉરદુ ફારસી અને અરબી ભાષાના હઝારો પુસ્તકો ધરાવનારી એક મોટી લાયબ્રેરીની સ્થાપના કીધી એ કાંઇ નજીવી બાબત નથી અને જે આજે નવી તઇયાર થએલી જુમા મસજીદના જમણી બાજુના હોલમાં લોકોના જ્ઞાનમાં વધારો કરી રહી છે. ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પાલનપુર, રાધનપુર, જુનાગઢ, ખંભાત સચીન, માણાવદર જેવા ઇસ્લામી રાજ્યો હસ્તી ધરાવે છે પણ ત્યાંએ ઉરદુ ભાષાની જોઇએ તેવી કદર નથી તેમજ ઉરદુ ફારસીની એકે લાયબ્રેરીની સ્થાપના થએલી જોવામાં આવતી નથી. બલકે વડોદરા અમદાવાદ, સુરત શહેરો કરતાં પણ વધારે મજકુર રાજ્યોમાં ઉરદુ ભાષાની બે કદરી છે.

ઉત્તર હીન્દમાં આખા દેશની માતૃભાષા ઉરદુ છે. ત્યાંના નાના મોટા બધા ફારસી ભણે છે. ગુલીસ્તાન બોસ્તાન સુધી ભણવું એક સાધારણ વાત છે. આ કારણથી ત્યાં ઉરદુ ભાષાની કદર અને તરક્કી છે. પરંતુ આ દેશમાં ગુલીસ્તાન બોસ્તાન સુધી ભણવું, ગોયા ફારસી ભાષાના પ્રોફે-સર થઇ જવા સમાન છે. તેથી અત્રે ફારસી ભાષાનો નાશ થતો જાય છે. આ કારણના લીધે આ દેશમાં ઉરદુ ભાષાની બે કદરી છે. ઉરદુ ભાષા ફારસી વિના કાંઇજ નથી.

ગુજરાતમાં ઉરદુ ભાષા અને ઇસ્લામીઓની ઝબુન હાલત હોવા છતાં નવાબ સાહેબે જે કીમતી કીતાબોનો સંગ્રહ કરી લાયબ્રેરીના રૂપમાં

કોમને અર્પણ કર્યું છે, તે કાંઇ ઓછા માનને પાત્ર નથી. વળી તે લાયબ્રેરીમાં બોસ્તાને ખ્યાલ, તીલસ્મે નુર અફશાં, તીલસ્મે હોશરુબા, નકરી સુલેમાની અને ઇન્દર જાલ જેવી નકામી તથા નીતીને નુકસાન કરનાર કીતાબોનો સંગ્રહ નથી. પરંતુ એવી કીમતી કીતાબોનો સંગ્રહ કર્યો છે કે જે દેશ, કોમ અને ધર્મને લાભ આપનારી છે, ગુજરાતમાં આવી ઉરદુ ફારસી અને અરબીના સાહીત્યવાળી લાયબ્રેરી કાયમ કરવાનું માન સઉથી પહેલાં નવાબ સાહેબનેજ ઘટે છે. જે માટે કોમે નવાબ સાહેબનો આભાર માનવો જોઇએ.

૩. નવાબ સાહેબે લાયબ્રેરીની કીતાબોનું લીસ્ટ એવી ઉત્તમ રીતે બનાવ્યું છે કે આજ સુધી આવું લીસ્ટ બીજા કોઇએ બનાવ્યું નથી. નવાબ સાહેબે બનાવેલા લીસ્ટમાં ત્રણસો મથાળા રાખ્યાં છે. દરેક સ્વભાવ અને દરેક પ્રકૃતિનો માણસ પોતાને મન ગમતી કીતાબ એ લીસ્ટ જોવાથી સ્હેજમાં મેળવી શકે છે. આશા છે કે હીંદની બીજી અનેક લાયબ્રેરીઓના વાળા નવાબ સાહેબના બનાવેલા લીસ્ટને જોઇ પોતાની લાયબ્રેરીઓ લીસ્ટ બનાવતા શીખશે.

૪. વડોદરામાં દીની ફારસી અને અરબી શિક્ષણનો કોઇ પણ મદરેસો નહોતો. અનેક ઇસલામી અમીરો, જાગીરદારો ધરાવનાર શહેરમાં ઇસલામી મદરેસાની ગેર હાજરી ઇસલામીઓ માટે નામોશી અને દીલગીરી ભરી કમી હતી પણ નવાબ સાહેબે એક મદરેસો કાયમ કરી એ કમીને દુર કરી છે.

૫. નવાબ સાહેબે ઇસલામીઓને બેદાર કરવા માટે સેંકડો કીમતી રીસાલા (ચોપાનીયા) અને નાદર લખાણો લખ્યા કે જે "મુસદદસે હાલી"ની

ટીકા અથવા સંપુર્ણ ખુલાસા સમાન છે. તેમાં કોમી જરૂરતો, મઝહબી અને નીતી ન્યાયના હકીકતો સિવાય બીજું કાંઇ લખવામાં આવ્યું નથી. આવા ચોપાનીયા હઝારોની સંખ્યામાં ફ્રુટથી મદત મોકલવામાં આવ્યા છે.

૬. નવાબ સાહેબે અનેક નકામાં રીત રીવાજોને પ્રથમ પોતાના ઘેરથી નાબુદ કરવાની શરૂઆત કરી, અને સંઘળાઓને તેમજ ખાસ કરી નાદાનોને વગર બીકે પોતાની પેઠે કરવાને તય્યાર કર્યા જુઓ "ઇસલામકી હીમાયત, ઇસલામકા અતાલીક મોહરરમની બિદઅતો" વિગેરે. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે 'નકામા રીત રીવાજોનો જડમુળમાંથી નાશ કરવો અમારા દીની ઓલમાઓની સઉથી પહેલી ફરઝ અને સઉથી પહેલું કામ હોવું જોઇએ. એટલે સઘળા કામો કરતાં આ કામ વધુ જરૂરી અને સઉથી અગત્યનું છે અને સર્વ કામો કરતાં વધુ વાજીબ છે. અગર તેઓએ તેમાં કમી કે કોતાહી કરી તો તેઓ અમારા આલિમ અને અમારા રેહબર નથી, તેઓ અમારા હમદર્દ અને અમારા ખેરખ્વાહ નથી, તેઓ અમારા મુરશદ અને અમારા દરવેશ નથી. પરંતુ અફસોસ તે અમારા આગેવાનો પોતેજ આ તોહમતમાંથી છુટી શકતા નથી. તેઓ પોતેજ ખુશી અને દીલગીરીના રીત રીવાજોમાં ફસાઇ પડેલા છે તો પછી બીજાઓને'તેમાંથી કેવી રીતે મુકિત અપાવી શકશે.

ઓ ખેશતન ગુમ અસ્ત કરા રેહબરી કુનદ"

૭. નવાબ સાહેબે પોતાના લખાણો અને કીતાબોમાં પીરઝાદા તથા મશાયખીનોના માટે એટલું બધું લખ્યું કે આવી શીખામણ તથા

બોધ ખાજે કોઈ ભાગ્યેજ કરી શકશે, બલકે આવી રીતે ચોખા શબ્દો આજ સુધી બીકના સબબે કોઈએ કહયા નથી. જો કે હજારો મોલવી, વાએઝ નસીહત તથા બોધ કરવાનો દાવો કરે છે અને પોતાને ઉમ્મતના રેહબર તથા શરીયતના ખાદીમ તરીકે ઓળખાવે છે પણ તે ફકત નામ-નાજ છે. જેમકે:—

ઓહોત શોર સુનતેથે પેહલુ મેં દિલકા
જો ચીરાતો એક કતરએ ખુન નિકલા

૮. નવાબ સાહેબે વાએઝનો ધંધો લેઇ બેઠેલા વાએઝીન અને નામના મોલવી મુલ્લાંઓની ગુમરાહ પોલીસી અને નુકસાન કારક વાતોને ઉઘાડી કરી નાંખી અને તેઓ જે પ્રપંચથી ગરીબ ઇસલામીઓને નુકશાન કરતા હતા તે પ્રપંચ ઉપરથી પરદો ઉચકી નાંખી હઝારો ઇસલામીઓને તેમના ફંદામાંથી છોડાવ્યા. તે લોકો પોતાના વીરૂદ્ધ થશે અને નુકશાન કરશે તેનો લગારે ખ્યાલ કર્યો નથી. આમ લોકોને તેમના તોફાનથી જાણીતા કર્યા. ખરેખર આવા નીમ મુલ્લાંઓજ અમારી ચઢતીના રસ્તામાં આડે આવે છે અને આજ લોકોએ બીજી કોમોના મુકાબલામાં વિધા હુન્નર પ્રાપ્ત કરવામાં અમોને પાછળ રાખ્યા છે. આ લોકોની સ્થીતી ઘણીજ ઝબુન અને ખરાબ છે. ખરેખર આ લોકોની સ્થીતી આવી છે.

દોસ્ત હમ જાનતે જીનકો થે વો દુશમન નિકલે
રેહનુમા જીનકો સમજતે થે વો રાહઝન નિકલે

૯. નવાબ સાહેબે નોવેલો વિગેરેના લેખકો તથા વર્તમાન પત્રોના એડીટરોને પણ તેમની અજ્ઞાનતા વિગેરેથી જાણીતા કર્યા અને નુકશાન કારક લખાણો લખવાને મનાઇ કીધી. આવી હીદાયતો દેશના હકમાં

બહુજ જરૂરી અને લાભદાઈ છે. જેના તરફ નવાબ સાહેબનું લક્ષ ખેંચાયું શેખ સા'દી સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે

સુખન ગુફ્તનો બિક્ર જાં સુફ્તન અસ્ત
ન હર કસ સઝાએ સખુન ગુફ્તન અસ્ત

એટલે પુસ્તક લખવાનું કામ ગમે તેવા સાધારણ માણસોનું નથી. એના માટે બહુ ઉંચા જ્ઞાનની જરૂરત છે. અને વર્તમાન પત્રના એડીટર બની બેસવું પણ અજ્ઞાનોને વ્યાજબી નથી.

૧૦. નવાબ સાહેબે કદી પણ પ્રચલીત થએલી શાઅરીની તરફ ધ્યાન આપ્યું નથી બલકે શાયરીની લાભદાઇ બાજુ અખત્યાર કરી અને શાયરોને પણ નકામી વાતો, રીન્દાના કલામ, બીભત્સ ગુફ્તોગુ, વિગેરે નુકશાન કારક બાબતોથી દુર રહેવા ભલામણ કરી અને વધુ પડતી પ્રશંશાના માઠા પરિણામથી ખબરદાર કર્યા.

૧૧. કેટલાક લોકો પોતાની એશીયાઇ શાયરીની જુઠ બોલવાની રીત પ્રમાણે એક રાઇનો પહાડ બનાવવામાં અને પહાડને રાઇ બનાવવામાં ખાસ ખુબી તથા લાયકાત સમજે છે તેઓએ શરીઅતે મોહમ્મદીયા અને અકાયદે ઇસલામીયાની રમુજ કરવામાં કાંઇ બાકી રાખ્યું નહોતું. તેઓ હઝરત રીસાલત મોઆબ સલ૦ ને તથા અવલીયા અલ્લાહ અને શોહદા વિગેરેને બે ધડક ખુદા કહેતા અને લખતા હતા. અથવા જે સીફતો ખાસ ખુદાની શાનને લાયક હોય તેવી સીફતો અવલીયા અલ્લાહના માટે લખતા હતા. આવી રીતે તેઓ ચાહેતો પોતાની મોહોબ્બતના જોશના સબબે અથવા શરીયત અને અકાયદે ઇસલામીયાની અજ્ઞાનતાના સબબે

ખતા હોય અથવા આંખો બંદ કરીને આગળથી ચાલી આવેલી રસ્મની પેરવી કરતા હોય પણ એકંદર રીતે આવી વાતોનો આમ લોકો ઉપર સારો અસર પડતો ન હોતો. અને શાયરોની આવી બદ ઝબાની શરીયતના હકમાં વીજળીનો કામ કરતી હતી જેના સબબે નાદાન અને જાહેલ તથા અણસમજ ઇસલામીઓ ગુમરાહ થતા હતા. આવા શાયરોના સુધારા માટે પણ નવાબ સાહેબે કમર બાંધી અને કલમ હાથમાં લીધી. તથા ધમકાવી દબાવી અને સમજાવીને આડા રસ્તે જતાં એ લોકોને રોકયા

વાંચકો વિચાર કરવાની જરૂર છે કે ઇસલામમાં અનેક ટોળાઓ બેદીન, બે સમઝ અને ખોટે રસ્તે ચાલનારા છે. તેઓને પોતાના દુર્ગુ-ણોની બીલકુલ ખબર નથી તેઓ પોતાના દરેક કામને ઉત્તમ કામ સમજે છે અને જ્યાં સુધી તેમને કોઈ હાદી, રાહબર, સીધો રસ્તો બતાવનાર, સંકટોથી જાણીતો કરનાર ન મળે ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના દસ્તુર અને રીત રીવાજને તોડી શકતા નથી તેમજ પોતાના ચલણને ખરાબ સમજી તેને મુકી શકતા નથી. આ બાબતોને ધ્યાનમાં લેતાં અજાયબીમાં નાંખનાર આ બીના છે કે પોતાની સચ્ચાઇની હીમાયતમાં, દીનના પ્રસારમાં, શરી-અતના સુધારામાં અને ઝલાલતના ખંડનમાં કોઇની દુશમનીનો લગારે અંદેશો કર્યો નહીં. જો કે આપ પોતે એકલાજ છે અને આ બધા એકત્ર છે. પરંતુ આપનો સાથી ખુદા છે. અને તેનો રસુલ છે. એ કારણોના લીધેજ આપના પુસ્તકો જોવાથી સારા નરસાની ખબર પડે છે. આપે ઉઘાડે છોગે ખરી વાતને ખરી અને ખોટી વાતને ખોટી લખી છે. કોઈ વાક્ય ગોળ ગોળ લખ્યું નથી કે સામાવાળા માણસને સમજવામાં હરકત

આવે. દાખલા તરીકે તાબુત, અલાવ, નાવ અને મેંદીની રસ્મોને સાફ શબ્દોમાં ખરાબ લખી છે અને વારે ઘડીએ ખરાબ લખી ભાર મુકીને જણાવ્યું છે કે અમે તેને કેમ ખરાબ ન સમજીએ. જેમાં પઇસા ટકાની હાની થવાની સાથે દીનનીપણ હાની થાય છે. તેના બનાવનારા અજ્ઞાન, બેવકુફ અને દીની બાબતોથી બે નસીબ છે. આ ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે હકની હીમાયત અને ઇસલામની ઇશાઅત આને કહે છે જે નવાબ સાહેબે કરી છે. નહીં તો હવે ઇશાઅતે ઇસલામનું તો ફકત નામજ રહી ગયું છે. કોઇ પણ જવાંમર્દ મેદાનમાં આવીને આટલા બધા ટોળાઓની વિરૂધ્ધતા કરતો નજરે પડતો નથી. અને આવી રીતે ખરાખોટા, લાભ નુકશાનને સાફ શબ્દોમાં બતાવનાર બીજો કોઇ નથી આ ઉપરથી અમો સમજીએ છીએ કે વિધા હુન્નરનો આ સાગર દુનિયાએ ઇસલામને સર સબઝ બનાવવા માટે અલ્લાહની તરફથી વહી રહયો છે. ખુદાવંદે કરીમ કોમને ઓળખવાની આંખો ઇનાયત કરે.

તુઝકો પાયા તો મિટે દર્દ ઝમાને કે તમામ
તુઝકો દેખા તો ગયે સારી મુસીબત હમ ભુલ

વાચકો ! ધ્યાન પુર્વક જોવું જોઇએ કે જે માણુસ શાએરોને, એડીટરો ને મોલવીઓને પીરઝાદાઓને તથા દરેક ખાસો આમ ને સરખી રીતે હીદાયત કરે છે તેની સાથે તે લોકો દોસ્તી અથવા મોહોબ્બત રાખી શકતા નથી કે જેઓ કુધારામાં સબડે છે અને મનોવિકારમાં ફસાએલા છે જે માણુસ ચાહેતો તે આલેમ હોય, ફાઝેલ હોય, હકીમ હોય કે ફીલસુફ હોય દુનિઆમાં પોતાની વાહ વાહ કહેવડાવવા ચાહતો હોય તો તે

કદી પણ આખી દુનિઆને દુશમન બનાવશે નહીં અને પોતે તેમની પીડા ઓથી બે પરવા થઇને પોતાની દોલત આબરૂ આરામ વિગેરે ને આફતમાં નાંખશે નહી પણ જે અલ્લાહના નેક બંદાઓ છે તેઓ પોતાની કોમના માટે જે કાંઈ પીડાઓ કે આફતો હોય તે સઉ ઉઠાવી લેવાને તઇયાર રહે છે પણ સત્ય વાતને મુકતા નથી આવા લોકો દુનિઆમાં ભાગ્યેજ પેદા થાય છે અને સેંકડો વરસોમાં જન્મે છે જો આવા વીરલાઓ પેદા ન થાય તો ઇસલામી શરીઅતનો બગીચો ઉજડ અને વીરાન થઇ જાય, મુસલમાનોનો સાચો મઝહબ અને દીન આઇનનં સાચા તરીકાનો દુનિઆમાં નામ નિશાન પણ રહે નહીં પણ અલ્લાહ આ સાચા દીનને જગતની જીંદગી સુધી રાખવા ચાહે છે એટલે દરેક જરૂરતના સમયે આવા વીર નરોને પેદા કરતો રહે છે.

૧૨. વળી પાક પરવર દિગાર આવા ઉત્તમ કામો, ઉંચા અને માનવંતા કુટુંબના માણસોથીજ લે છે જેમકે અમારા નવાબ સાહેબ પણ સાદાતે હુસેની હીરાતી છે. એમના વડવાઓ વરસો સુધી દીલ્લી તથા લાહોરના બાદશાહો અને શાહઝાદાઓના શિક્ષકો રહેલા છે. અને સરકાર નિઝામુલમુલ્ક આસફજાહ પહેલા એજ હકના સબબે દીલ્લીથી પોતાની સાથે દક્ષિણમાં લાવ્યા અને નવાબનો ખેતાબ તથા મોટી મનસબ આપી આપના માનમાં વધારો કર્યો. જેમકે આપના વડીલોને સુલતાન નવાઝ જંગ અને મુનીર નવાઝ જંગ બહાદુરોના ખેતાબ આપ્યા અને વરંગુલ તથા અવરંગાબાદની સુબેદારી ઉપર નીમણુંક કરી તથા જાગીરો બખશી. અને જ્યારે આપના નવાબ કુટુંબના મુળ પુરૂષ નવાબ સઇયદ નુરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ હજ કરવા જવાના વિચારથી સુરત બંદરમાં આવ્યા.

ત્યારે અંગ્રેજ સરકારે આપનો સારો આદર સત્કાર કર્યો અને સચીનના નવાબને સમજાવવાનું કામ સોંપ્યું જે તે દિવસોમાં ફીસાદ કરતા રહેતા હતા જ્યારે આ કામ આપે પુરું કર્યું ત્યારે પેશવા સરકારે સમજાવવા માટે એલચી તરીકે આપને પુને મોકલી દીધા. ત્યાં જઇને આપે એવા કામ બજાવ્યા કે જેથી રાજી થઇને અંગ્રેજ સરકારે સુરતમાં આપને જાગીરો આપી, અને નવાબ સઇયદ નુરૂદ્દીન હુસેનખાન તથા કમાલુદ્દીન હુસેનખાનને ગાયકવાડ સરકારે સરદારીના હોદ્દા આપ્યા અને વડોદરામાં બોલાવી એટલું ભારે માન આપ્યું કે પોતાની ગાદીની બરાબરમાં આપની બેઠક મુકરર કરી અને જાગીરો આપી. * ટુંકમાં એટલું કે જ્યાં ગયા ત્યાંના હાકેમો અને બાદશાહોએ આપને માન અકરામથી રાખ્યા. સાવલી પ્રગણું જેની આવક ત્રણ લાખ રૂપીઆની હતી તે લશકરના ખર્ચ માટે નવાબ નસીરૂદ્દીનને ગાયકવાડ સરકારે આપ્યું. જ્યારે મજકુર નવાબ સાહેબનો અંતઃકાળ થયો ત્યારે અમદાવાદમાં હઝરત શાહઆલમ કદ૦ની દરગાહ શરીફ જેવા પવિત્ર સ્થળમાં તુરબત શરીફની પાસેજ આપને દફન કરવામાં આવ્યા અને કબર ઉપર મકબરો ચણાવીને તેના ખર્ચ (ખતમ દરૂદ) ના માટે પ્રથમ મોજે ગત્રાલ અને ફરી મોજે કડોદરા

---

* પેશવા સરકારના દરબારમાં નવાબ સઇયદ નુરૂદ્દીન હુસેનખાનનું ભારે માન જોઇને ગાયકવાડ સરકારે તેમના દીકરા નસીરૂદ્દીન હુસેન અને કમાલુદ્દીન હુસેનને પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. પેશવા સરકાર ગાયકવાડથી નારાજ રહેતા હતા અને ગોવીંદરાવ મહારાજને કોઇ કસુરના સબબે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુકી બીજા સરદારને વડોદરે મોકલવા ચાહતા હતા પરંતુ નવાબ સઇયદ નુરૂદ્દીનની સીફારશ તથા વસીલાથી ગાયકવાડી ખાનદાન ગુજરાતની ગાદી ઉપર બહાલ રાખવામાં આવ્યું.

ગામ આપ્યું. નવાબ સાહેબના વડીલોની કલમી તસવીર હજુ સુધી વડોદરાના રેસીડેન્ટ સાહેબની ઓફીસમાં લાગેલી છે. આ ઉપરથી સાબીત થાય છે કે અંગ્રેજ સરકાર પણ આપનું માન રાખે છે અને આપે બજાવેલી સેવાઓની યાદ હજુ સુધી ભુલવા પામ્યા નથી.

નવાબ સાહેબને મુસલમાનોના બંને ટોળાં અને બંને પારટીઓ એટલે અલીગઢ પારટી તથા દેવબંદ પારટી માનની નજરથી જુએ છે. જો કે બંને પારટીઓના વિચારોમાં આકાશ અને જમીનનો તફાવત છે છતાં એક સરખા માનથી જોવાનું કારણ શું? તેનું કારણ બીજું કાંઈજ નહીં પણ માત્ર આપની હરદિલ અઝીઝી છે. આપે માત્ર એકજ ખીદમત કરવાનો જુમ્મો લીધો છે એટલે આપ બેઉ જાતની કેળવણીના હામી છે. તથા ખોટી રસમોને નાબુદ કરવાની ભારે કોશીશ કરે છે અને બંને પારટીવાળાઓ પણ ઇસલામીઓને બરબાદ કરનારી રસમો તથા રીત રિવાજોને જડમુળથી ઉખેડી નાંખી તેનો નાશ કરવા ચાહે છે.

૧૩. આપના વિવેક, ખાતર બરદાશ અને મેહમાનદારીના સબબે હીંદના ઘણાખરા ઓલમાઓ તથા આગેવાન લોકો આપની મુલાકાત માટે હર હમેશ આવતા રહે છે અને આપ તે બધાની મેહમાનદારી પોતાના હાથે કરે છે. વળી આપે ખાસ મેહમાનોના ઉતારા માટે એક મકાન ઇ સ. ૧૯૦૮ ની સાલમાં બંધાવ્યું છે. જેની તારીખ વડોદરા રાજ્યના પ્રખ્યાત હકીમ છોટે સાહેબે નીચે પ્રમાણે લખી છે.

હબ્બઝા નવ્વાબ સદરૂદ્દીન હુસેને ઝી શરફ
કર્દ ચું તામીરે કસરે નવ બહુસ્ને દિલ ફરેબ

અઝ સરે ઇલ્હામે શયદા બેહરે તારીખે બિના
ગુફ્ત મેહમાં ખાનએ નવ્વાબ સદરૂદદીં અજીબ

૧૩૨૬

૧૪. મવલાના હાલીએ પોતાના મુસદ્દસમાં શાયરો, પીરઝાદા, મોલ-વીઓ, અમીરો, શરીફો વિગેરેને તેમની ગેર વર્તણુંક અને તેમની બદનામ ચાલ ચલણથી જાણીતા કરવા માટે કેટલીક બેતો લખી છે જેના ઉપર નવાબ સાહેબે મોટા મોટા દફતર લખી એ બેતો ઉપર ખુલાસાવાર લેખો લખ્યા છે અને તેઓને બતાવ્યું છે કે તે ચાલચલણ તથા ગેરવર્તણુંક કઇ છે. ગુજરાતના મુસલમાનો કહે છે કે નવાબ સાહેબ મુસલમાનો ઉપર ટીકા ન કરે પણ પરકોમ ઉપર ટીકા કરે એટલે અમે તેમને પોતાના આગેવાન તરીકે સ્વીકારી લઇશું. એક દીવસે મેં આ વાત નવાબ સાહેબને કહી અને કહ્યું કે આપ મુસલમાનો ઉપર ટીકા કરવા કરતાં આર્યા અને ખ્રિસ્તીઓના ખંડનમાં પુસ્તકો લખો તો આપે ફરમાવ્યું કે "**હર કસેરા બેહરે કારે સાખ-તન્દ**" આર્ય અને ખ્રિસ્તીઓના ખંડનના માટે તો દેશમાં ચોમેર જોશ ફેલાયલો છે અને અનેક લખનારાઓ આ કામ કરી રહયા છે. પણ મેં એવા કામને હાથમાં લીધું છે કે બીજા લોકો બીક અને દેહશતના સબબે આ કામ ઉપર ધ્યાન આપતાં અચકાય છે. અને જો ખરી રીતે જોવામાં આવે તો જેટલી જરૂરત આજ કાલ આ કામ ઉપર ધ્યાન આપવાની છે તેટલી ભાગ્યેજ બીજા કામની હશે. પરકોમમાં ઇસલામના પ્રસારની જેટલી જરૂરત છે તેટલીજ જરૂરત આપણી કોમમાં સચાઇ નીતી, ન્યાય, શરીઅત, સુન્નત, તોહીદ, વિગેરેના પ્રસારની છે. બસ હું ખરા અંતઃકરણ

પુર્વક આ કામને કરી રહયો છું. પછી ભલેને કોઈ મારા કામને ટેકો આપે અને ચાહે તો વિરૂદ્ધતા કરે. મને તેની લગારે પરવા નથી. કોમની સેવાનું જે કામ મેં માથે લીધું છે તે ચુપકીદીની સાથે કરે જઇશ. નાદાનો અને અજ્ઞાનોને મારા મતમાં ભેળવવા માટે બીજા લોકોની પેઠે હું ખુશામદ કરવા ચાહતો નથી.

ચાકહાએ સીના મી દોઝમ બતારે ઇશ્કે ખુદ
દુખતા ગરદદ યા નગરદદ મન રફુએ મી કુનમ

નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે મેં જેટલે દરજે મુસલમાનોને ગેરરસ્તે અને નકામી બાબતોમાં પડેલા જોયા તેટલા ભાગ્યેજ બીજી કોમના માણસોને જોયા હશે. તેથી મેં મારા મનમાં નક્કી કરી લીધું કે મુસલમાનોના દુર્ગુણ દુર કરવાનીજ હું પુરી કોશીશ કરીશ અને તેમનામાં સુધારા વધારા કરવાની જીવતોડ મહેનત કરીશ. પછી ભલેને મને અનેક સંકટોનો સામનો કરવો પડે કે દુઃખના દરીયામાં કુદવું પડે. માણસ પોતાની જીંદગીમા ભાગ્યેજ એક કામ પુરૂં કરી શકે છે તો ફરી તે દસ કામો ઉપર કેવી રીતે પુરતું ધ્યાન આપી શકે છે. ખરેખર આ કોમી સેવા એવા પ્રકારની છે કે જેથી મુસલમાનોને ખોટું લાગે છે અને તેઓ મને નફરતની નજરે જોતા હશે પણ શું આ બાબતથી તેમને સુધારવાના કામથી હું હાથ ઉઠાવી લઉં? અને મારી કોમને દુર્ગુણો તથા અધોગતીના ખાડામાં પડી રહેવા દઉં? નહીં આ વાતો હમદરદી, ખેરખ્વાહી, અને રાસ્તીની વિરૂધ્ધ છે. ખરો દોસ્ત તેજ છે કે જે પોતાના દોસ્તોને બદીથી દુર રાખે અને બદીમાં પડેલા જુએ તો દીલગીર થાય તથા બદીના ખાડામાંથી પોતાની બનતી કોશીશે બહાર કાઢવાની તજવીજ કરે.

નવાબ સાહેબનાં પુસ્તકો વાંચવાથી મુસલમાનો પોતાના બધા દુર્ગુણોથી જાણીતા થઈ સુધારો કરવા તત્પર થઇ જાય છે.

૧૫. ગુજરાત દેશમાં મુસલમાનોની ત્રણ કોમો વ્યાપાર વણજમાં પડેલી હોવાથી પૈસાદાર છે. જેમકે વોહરા ખોજા અને મેમણ, પરંતુ દીલગીરીની વાત છે કે આ ત્રણે કોમોની ભાષા ગુજરાતી છે તેથી તેઓ ઉરદુ ભાષાના પુસ્તકો તેમજ વર્તમાન પત્રો વાંચી શકતા નથી એટલે તે કોમોના સુધારા અર્થે નવાબ સાહેબે "**તેહઝીબુલ અખલાક**" ની પેઠે એક કોમી પેપર જારી કરવાનો ઇરાદો કર્યો પણ પોતાના તરફથી પેપરનું પ્રગટ કરવું મુનાસબ ન જણાવાથી મી. ઇબ્રાહીમ દાઉદ નામના મેમણ કોમના એક બાહોશ ગ્રહસ્થને પેપર પ્રગટ કરવાનો હુકમ કર્યો. અને પોતાની પાસેથી એક રકમ આપી તથા નવાબઝાદા નસરૂલ્લાખાન સાહેબ તથા જુનાગઢના વઝીર જનાબ મદારૂલ મહામ શેખ બહાઉદદીન સાહેબ સી. આઇ. ઇ. મરહુમને સીફારશ કરી મદદ અપાવી. એટલે "**ઇસલામ ગેઝેટ**" નામનું ગુજરાતી અઠવાડીક પત્ર અમરેલી (કાઠીયાવાડ) થી ભારે દબદબાની સાથે પ્રગટ થવા માંડયું. થોડાજ દીવસમાં તેના લગભગ બે હજાર ગ્રાહકો થઇ ગયા અને મેમણ કોમ આ પત્રને માનની નજરથી જોવા લાગી. આવી રીતે લગભગ ચાર વરસ સુધી આ પત્રમાં આવતા લખાણો કોમને લાભ આપનારા તથા કેળવણીની હીમાયત કરનારા હતા તેમજ ખુશામદ, લાલચ તથા નકામા લખાણોથી બીલકુલ પાક હોવાથી તે લખાણો અત્રેના મુલ્લા મોલવી તથા પીરઝાદા અને વાએઝોને પસંદ પડયા નહીં. કેમકે ઇસલામ કોમ કેળવાયલી બનવાથી આ લોકોની કમાઇ બંદ થાય છે. જ્યાં સુધી કોમ અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી

આ લોકો જેમ ચાહે તેમ તેને નીચોવી શકે છે તેથી તેઓએ કેળવણીના હીમાયતી અને કોમને બેદાર કરનાર "ઇસલામ ગેઝેટ" ની વિરૂધ્ધતા શરૂ કરી. અને અનેક જાતના આરોપો મુકી આ પેપરનું ખરીદવું તથા વાચવું ગુનાહ અને તેના ગ્રાહકને બેદીન તથા કાફર અને ગુમરાહ ઠરાવ્યા. આવી રીતે મેમણો જેવી ભોળી અને સાદી કોમમાં ચર્ચા શરૂ કરી અજ્ઞાન લોકોને પોતાના હાથમાં લઇ લીધા જેથી દિન પ્રતિદીન પેપરના ગ્રાહક ઓછા થવા માંડયા અને છેવટે પેપરના માલેકોને નુકસાન થવા માંડયું એટલે તેઓએ પેપરને બંદ કરવાનો ઇરાદો કર્યો. આ વાતની નવાબ સાહેબને ખબર પડતાં તેઓએ તેમને દીલાસો તથા મદદ આપીને પેપરને બંદ કરતાં અટકાવ્યા. જ્યારે આટલી આટલી કોશીશ કરવા છતાં પેપર જારી રહયું ત્યારે પોતાના આગેવાન નીમ મુલ્લાંઓના સમજાવવાથી કેટલાક મેમણોએ પેપરના એડીટરને લાલચ આપી સમજાવ્યો કે જો તમે પેપર બંદ કરી દો તો અમે તમને વ્યાપાર માટે દુકાન કરી આપીશું અને અમારા વ્યાપારમાં ભાગ રાખીશું. તે લોકોની આ કોશીશ ફળીભુત થઇ અને તે એડીટર કોમને નુકશાન કરનારા લોકોની વિરૂધ્ધતા મુકીને તેમના મતને તાબે થઇ ગયો.

૧૬. કમનસીબીથી આખા ગુજરાતમાં અજ્ઞાનતાનો દોર જામેલો છે અને કોઇને પણ અજ્ઞાનતા દુર કરવાનો લગારે ખ્યાલ નથી. માત્ર નવાબ સાહેબને આ વાતનો ખ્યાલ આવ્યો અને તેઓએ લોકોને બેદાર કરવાની કોશીશ કરી. એટલે પહેલાં રાંદેર જીલ્લે સુરત તથા પુના શહેરમાં ઇસ્લામી પ્રેસ કાયમ થયા, પરંતુ આ બંને અનુભવ ન હોવાના સબબે થોડા દીવસમાં બંધ થઇ ગયા છતાં પણ લોકો પ્રેસ કાયમ કરવા તરફ ઢળતા

જાય છે. હાલમાં માત્ર અમદાવાદમાં બે વરસથી ખાકસારનું "હમીદી પ્રેસ" કાયમ થએલું છે અને ગુજરાતમાં ઇસલામી પ્રેસ હોવાનું માન માત્ર અમદાવાદનેજ મળેલું છે. નવાબ સાહેબનું ફરમાવવું છે કે દરેક શહેરમાં હીંદુઓની બરાબરીમાં અમારા પ્રેસ તથા અમારા પેપર હોવા જોઇએ. થોડાક ગુજરાતી ભાષામાં પણ હોય અને થોડાક ઉરદુમાં પણ હોય કે જેથી અમારૂં પલ્લું વધી જાય. ચઢતીની ઘોડદોડમાં કોઇ પણ કોમથી પાછળ રહેવું ન જોઇએ.

૧૭. નવાબ સાહેબે સ્થાપેલી લાયબ્રેરીના સબબે ગુજરાત દેશમાં મોટા મોટા લેકચરાર એટલે ભાષણ કરનારાઓ તથા ઇતીહાસ અને ફીલસુફી અને ધાર્મીક વિદ્યાઓના જાણનારા તથા કોમની બીમારીઓને પારખનારા પેદા થયા છે. જેમકે મોલવી સઇયદ મુસ્તુફા સાહેબને દાખલા રૂપે અમે પેશ કરીએ છીએ જેમના લેકચરોની વડોદરા ગુજરાતથી લઇને હયદરાબાદ દક્ષિણ સુધી ધુમ મચેલી છે. એમના લેકચરોને માત્ર મુસલમાનોજ પસંદ કરતા હોય એમ નથી બલકે કોલેજોના હીંદુ પ્રોફેસરો, તથા વડોદરાના મરેઠા કોમના અમલદારો જેઓ એમ. એ. બી. એ. સુધીના કેળવાયલા છે તેઓ પણ મોલવી સાહેબના ભાષણોની તારીફ કરે છે અને સેંકડો વખત હીંદુ કોમ તરફથી આમંત્રણ આવે છે. વળી મોલવી સાહેબ પોતાના ભાષણમાં માત્ર ઇસલામની ફઝીલત તથા ઇતીહાસના એવા બનાવોનું વર્ણન કરે છે કે જેમાં ઇસલામી બાદશાહોની ખુબીઓ તથા તેઓએ હીંદુઓ ઉપર શું શું આભારો કરેલા છે તેનો સમાવેશ થાય છે. વળી પરકોમના ધર્માંધ લોકો તરફથી ઇસલામી શાહોના સંબંધમાં જે ટીકાઓ ઇતિહાસોના પુસ્તકોમાં લખવામાં આવેલી છે તેનું ઘણીજ

આરી રીતે તેઓ ખંડન કરે છે. વળી આ લાયબ્રેરીના સબબે લેક્ચરાર બનનાર, પુસ્તકો લખનાર તથા અખબારોના એડીટરોને કોમી ઇમારત મજબુત કરવા માટે સેંકડો દલીલો એકઠી કરવાને મળી શકે છે.

૧૮. મિત્રો ! આપણા સાચા રાહનુમામાં બે ખુબીઓ હોવી જોઇએ. એક આ કે તે અમારા દીન અને મઝહબને પુષ્ટી આપનાર હોય અને બીજું દુન્યાવી ચઢતીમાં પણ અમને કોઇ વાતથી રોકનાર ન હોય ખુદાના ફઝલથી નવાબ સાહેબમાં આ બંને ખુબીઓ હસ્તી ધરાવે છે. આપ અલીગઢની મોહમેડન કોલેજ અને અંગ્રેજી કેળવણી તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચી રહયા છે અને ઇસલામી કોમમાં આબરૂદાર તથા માનવંતા હોદાઓ ઉપર પહોંચેલા લોકો પેદા થાય અને દુનીયાવી માન મરતબો મેળવે એમ અંતઃકરણ પુર્વક ચાહે છે. પર કોમ અમને માનની નજરોથી જુએ એના માટે અંગ્રેજી કેળવણીની ખાસ જરૂરત છે એટલે બી. એ. એમ. એ. તથા વકીલ, બેરીસ્ટર, સોલીસીટર તથા ઇનજીનીયર અને ડોકટરની કેળવણીનો પ્રસાર અગર મુસલમાનોમાં નહીં હોય તો માનવંતા હોદાઓ પર કોમમાં જશે અને તેથી બીજાઓની નજરોમાં અમે નીચા અને અજ્ઞાન જણાઇશું. આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે ઉંચી કેળવણીની વિરૂધ્ધતા ગોયા ચઢતીની વિરૂધ્ધતા કરવા સમાન છે. વળી નવાબ સાહેબ એમ પણ ફરમાવે છે કે દીન પણ હાથથી ન જવા પામે એટલા માટે આપ દેવબંદના મદરેસા તથા નુદવતુલ ઉલમાના પણ હીમાયતી છે આપ એવો વિચાર ધરાવે છે કે અરબી શિક્ષણમાં પણ મુસલમાનોને બુલંદ દરજજા ઉપર પહોંચવું જોઇએ કે જેથી અમે તવહીદ તથા સુન્નત અને શરીઅતના દામનને પણ ન મુકીએ બલકે બંને ભાષાઓ ઉપર કાબુ

મેળવવામાં આવે તો અમારા પુસ્તકો અને વિચારોની મારફતે યુરોપ, અમેરીકા અને જાપાનમાં પણ ઇસલામનો પ્રસાર થઇ શકે છે પરંતુ અમારા ઓલમાઓમાંના કેટલાક હઠીલા તથા એકજ વાતના હીમાયતી અને એક વાતના વિરોધી છે તો એમ ન હોવું જોઇએ. નવાબ સાહેબના પુસ્તકો જોવાથી બંને ભાષાઓ ઉપર કાબુ મેળવવાનું શિક્ષણ મળે છે અને બંને ભાષાઓ ઉપર ધ્યાન ન આપવાના સબબે આપ કોમને મલામત કરતા રહે છે. ખુદાવંદે કરીમ જો સઘળા ઓલમા અને પેશવાઓને એવાજ હમદર્દ તથા સમયને પીછાણનાર તથા કોમના શુભેચ્છક બનાવે તોજ કોમનો બેડો પાર થઇ શકે છે નહીં તો આ કોમ દુનિઆની તબાહી તથા બરબાદીમાં ગીરફતાર રહેશે તેમજ દીની અને મઝહબી ચઢતીથી પણ કમનસીબ રહેશે. નુદવતુલ ઉલમા અને અલીગઢની મોહમેદન કોલેજની હીમાયત વિના બંને કામો અબતર છે.

ખરેખર ડૉકટર સર સઇયદ એહમદખાન મરહુમનું મુબારક નામ પણ કોમી હમદર્દોમાં સુર્યની પેઠે ચમકી રહ્યું છે અને તેઓએ બજાવેલી કોમી સેવાઓનો સ્વીકાર ન કરવો ગોયા ચાંદ ઉપર ધુળ નાંખવી છે તે લોકો બહુ મોટા ના ઇનસાફ અને નાશુકર છે કે જેઓ આવા આભાર કરનાર સાચા કોમી આગેવાનના આભારોને માનતા નથી. આવો સાચો હમદર્દ ફરીથી ભાગ્યેજ મળી શકશે. તેની મોહોબત અને જીગર સોઝીએ અધમતાના ખાડામાંથી અમને બહાર કાઢી દુનિયામાં સરબુલંદી તથા સુર્ખરૂઈ બખ્શી. પરંતુ જો મઝહબની રૂએ જોવામાં આવે તો નવી ફીલસુફીના ટેકામાં અને ઇમાન બિલ ગયબની બાબતમાં સર સઇયદ મરહુમે બહુ મોટી ભુલ ખાધી છે એટલા માટે અમે દીની મામલામાં

એમને પોતાના રાહનુમા તથા હમદર્દ માની શકતા નથી. તેથી આ ખુબીનો સેહરો બીજાનાજ માથે બાંધવો પડશે. નવાબ મોહસીનુલ મુલ્ક બહાદુર મેહદીઅલીખાન અને નવાબ વિકારૂલ મુલ્ક મુશતાક હુસેન સાહેબની જીંદગી ઉપર નજર કરીએ તો તેઓ પણ સર સય્યદની પૈડેજ માત્ર એકજ બાજુએ ચાલ્યા છે. દીની સેવાઓ તેઓએ બજાવી હોય એમ જાહેર થયું નથી. ફરી અમે મવલાના શીબલીની જીંદગી ઉપર વિચાર કરીએતો એક અરબી કોલેજ જેનું નામ નુદવતુલ ઉલ્લમા છે તેના તેઓ બાની છે જો કે આ કોલેજ કોમના હકમાં લાભ દાઇ છે અને મઝહબી વિદ્યાઓને સજીવન કરવામાં મોટી મદદગાર થઇ પડી છે. એવીજ રીતે દેવબંદનો મદરેસો પણ હઝરત મવલાના મોહમદ કાસમ સાહેબના મુબારક હાથોથી ઇસલામને સર સબ્ઝ બનાવવા માટે સ્થાપવામાં આવ્યો. પરંતુ આ બધી કોશીશો તે દેશના માટે લાભ કારક છે કે જ્યાંથી તે પાસેજ છે. ગુજરાત દેશતો દુનિયાવી અને દીની ચઢતીમાં પણ અને દીની તથા મઝહબી ઉન્નતીને જોતાં પણ નવાબ સદરૂદ્દીન હુસેનખાન સાહેબના આભાર તળેજ દબાએલો છે. અને આપના આભારો સદા યાદગાર રહી જશે કેમકે આ દેશને બંને (દીની તથા દુન્યાવી) જાતની ઉન્નતીનો રસ્તો આપે બતાવ્યો અને બંનેની હીમાયત માટે કોમના પઇસાદારો તથા ખેરખ્વાહોનું લક્ષ ખેંચ્યું. ગુજરાતમાં યતીમખાના, લાયબ્રેરી, અને પ્રેસ તથા કોમી પેપરની હદથી વધારે જરૂરત છે. જે આપના પુસ્તકો જોવાથી જણાશે કે આપના દરેક પુસ્તકમાં કોમની ગફલત, પેશવાઓની ખુદ ગરઝી વિગેરે બાબતો સંપુર્ણ રીતે ખુલાસાવાર લખવામાં આવી છે તો આવા પુસ્તકોનો પ્રસાર દેશને બેદાર કરવા માટે બહુજ જરૂરી છે.

આવા પુસ્તકો વાંચવાથી કોમમાં હમદર્દીનો એવો જોશ જન્મ પામશે કે હજારો કોમી કોલેજ અને મઝહબી મદરેસાઓ તથા ઇસલામી બોરડીંગ તથા યતીમખાનાની સ્થાપના થાય તો અજબ થવા જેવું નથી. પરંતુ આ પુસ્તકોના પ્રસારમાં બીજા હમદર્દોએ નવાબ સાહેબને સહાય કરવી જોઇએ. કોમની સેવા કાંઇ એકજ માણસનું કામ નથી. આ દેશમાં આવા ઉત્તમ વિચારોનો પ્રસાર થયો નથી તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે એક બીજાને મદદ કરતા નથી. પણ જ્યારે તેઓ એક બાજાને મદદ કરતા શીખશે અને સારા વિચારોનો પ્રસાર થશે ત્યારે જોત જોતામાં મુસલમાનો ચઢતી દશાએ પહોંચી જશે અને તેમના બધા સંકટો નાબુદ થશે. ગુજરાતમાં ઉત્તમ વિચારો ધરાવનાર નામદાર નવાબ સાહેબ વિના બીજો કોઇ નજરે પડતો નથી. ખુદાવન્દે કરીમ આપને લાંબી નસીબવંત જીંદગી અતા કરે. અમો ગુજરાત વાસી આપની મુબારક હસ્તી ઉપર જેટલી મગરૂરી ધરાવીએ તેટલી થોડી છે. પાક પરવર દિગારે આપના જેવા હમદર્દ આગેવાન અમને આપ્યો તે માટે અમે તે પાક પરવર દિગારના આભારી છીએ.

શુક્ર સદ શુક્ર હરઆં ચીઝ કે ખાતર મીખ્વાસ્ત
આખર આમદ ઝે પસે પરદએ તકદીર પીદીદ

૧૯. નવાબ સાહેબમાં એક વધુ ખુબી આ પણ છે કે શીઆ અને સુન્નીની લડાઇને ભારે ધીઃકાર યુક્ત નજરોએ જુએ છે. તેમજ મુકલ્લદ અને ગેર મુકલ્લદની લડાઇને પણ આપ પસંદ કરતા નથી. (જુઓ ઇસલામકી તરક્કી) અને આવી ખુબીઓ કોમી હમદર્દોમાં હોવી ખાસ જરૂરી છે. અમારા ઓલમાઓ મોટી મોટી કિતાબો લખીને પોતાને

મહાન વિદ્વાન તથા કોમી ખેરખ્વાહ સમજે પરંતુ જો તેઓમાં આ ખુબી નથી તો તેમની વિદ્વતા તથા પુસ્તકોનો ઢગલો નકામો છે. અલબત સર સય્યદ એહમદખાનમાં પુરતી રીતે આ ખુબી હતી કે જેઓએ એકજ મસજીદમાં બંને ફીરકાઓને નમાઝ પઢાવી. આવો દાખલો અલીગઢ કોલેજ સીવાય બીજી કોઇ જગ્યાએ જોવામાં આવ્યો નથી. આ ખુબી ઇતીહાસીક પુસ્તકો જોયા વિના પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી. ઇતિહાસ કર્તાઓએ લખ્યું છે કે શીઆ સુન્નીની દુશમનીએ બગદાદની જાહો જલાલી અને શાનો શવકત વાલી મહાન સલતનતને નાબુદ કરી નાંખી, અરબોની હકુમત નેસ્તો નાબુદ થઇ ગઇ, ઇસ્લામી વ્યાપારને મોટામાં મોટું નુકશાન પહોંચ્યું. ચીનથી અરબ સુધી જે જે કાફલાઓ આવતા જતા હતા તેમને ઇરાનની હકુમતે બંદ કરી દીધા; અમોએ સારી પેઠે અનુભવ મેળવ્યો છે કે સુન્ની ઓલમા અગર શીઆ લોકોથી છેડછાડ કરતા રહ્યા તો શીઆ લોકો અમારા પંથનો સ્વીકાર કરશે નહીં અને અગર શીઆ ઓલમા સુન્ની લોકોના માટે પગથી તે માથા સુધી જોર કરે તોએ સુન્નીઓ શીઆ બની શકતા નથી, ફરી બંને જણાંની મહેનત ફોગટ અને વગર ફાયદાની છે. આ કરતાં તો તેઓ પારકી કોમોની પેઠે પોત પોતાના પંથના લોકોના નૈતિક સુધારા અર્થે કોશીશ કરે તો વધુ લાભ થઇ શકે છે.

૨૦, કોઇ કોમી શાયરે હમદર્દીના સંબંધમાં એક ઉરદુ નઝમ લખી છે જે નવાબ સાહેબના હાલને પુરેપુરી બંધ બેસતી હોવાથી અમે તેને અહીં ઉતારી લઇએ છીએ.

કલ બીરદ ઔર જહાલતમેં યે કીસ્સા દેખા
એક કો એકસે કરતે હુવે ઝગડા દેખા

બાત મતલબકી સમઝમેં મેરે આઇ જો વહાં
દુરસે મેને ખડે હોકે તમાશા દેખા
બોલી ઝુંઝલાકે જહાલત યે બારદસે નાદાં
કોમ પર મરતે તુઝે મેને હમેશા દેખા
ગેરકે વાસ્તે તકલીફ ઉઠાના બેસુદ
ફાયદા ઇસમે બતા તુને ભલા કયા દેખા
અપને આરામકો બરબાદ કરે ગેર પે જો
મેંને એહમક કોઇ દુનિયા મેં ન અયસા દેખા
ધુન જો રેહતી હે તુઝે કોમકી રેહતી હે અબસ
કોતા બીં કોઇ ઝમાને મેં ન તુઝસા દેખા
જબ તુઝે દેખા પરેશાન મીલા કોમ પે બસ
સરપે ટોપી ન તેરે પેરમેં જુતા દેખા
હે સુરાહી મેં તેરી કોમી તરક્કીકી શરાબ
કોઇ દુનિયામે ન ગાહક કહીં ઇસકા દેખા
તેરી પટ પડતી રહી ગેર કે આગે હરદમ
કભી સીધા નહીં પડતે હુવે પાસા દેખા
એક મેં હું કે નહીં કોમકી કુછ ફિક્ર મુઝે
બાલ ઇસ ફિક્ર મેં અપના નહીં બીકા દેખા
અપને આરામસે મતલબ હે મુઝે કોમસે કયા
આકેબોંકા તો જહાંમેં યેહી શેવા દેખા.

સુનકે યે બાત ખીરદ તેશમેં આઇ એકદ

હમને બી ચેહરે પે આતે હુવે ગુસ્સા દેખા

થી જો ફેહમીદા અયાં કી ન કુદરત એકદમ

ગોરસે અપને મુખાલિફકા સરાપા દેખા

સમઝી નાદાન હે કયા જાને ભલા કોમકા દર્દ

પી ગઇ ગુસ્સે કો દિલમેં જો ઉબલતા દેખા

સોચ કર ફર્ઝે નસીહત કો શુરૂ કી તકરીર

સચ બતા કયા મુઝે ઇસ રાહમેં ફાયદા દેખા

લે સબકસે મેં ગીનાતી હું તુઝે તુ ગીનલે

કિતને લોગોંકો ઇસી બાતકા શયદા દેખા

કયા નહીં જાનતી દુનિયા મેં રસુલે અકરમ

ઉન કે રૂતબે સે ન બઢ કર કોઇ રૂતબા દેખા

ફખ્ર કી બાત હે વો બી થે ઇસી કોશીશમેં

હાથમેં ઉનકો લીયે કોમકા ઝન્ડા દેખા

બાદ મેં સારે સહાબાથે ઇસી કોશીશ મેં

ઉનકી મેહેનત કા ઝમાને ને નતીજા દેખા

શર્ક સે ગર્બ તલક કોમકો ચમકાદી દીયા

ઓજ પર કોમકે ઇકબાલકા તારા દેખા

જો કરે કોમકી ખીદમત તો વોહી હે મખદુમ

બે ખેન્ચાયે કે કભી પ્યાર ન પેદા દેખા

૨૧, આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે નામદાર નવાબસાહેબની ખાસ મદદ અને કોશીશથી "**ઇસલામ ગેઝેટ**" નામનું ગુજરાતી અઠવાડીક પત્ર પ્રગટ થયું હતું અને તેણે પોતાની ટુંક જીંદગીમાં કોમની ભારે સેવા બજાવી લોક પ્રિયતા મેળવી હતી પણ ૬રીતે બંદ થઇ ગયું હતું. આવા એક ઉત્તમ પત્રના બંધ થવાથી કુદરતી રીતે બધા કોમી ખેર ખ્વાહોને દીલગીરી ઉપજી હશે પણ હવે બધા ખેર ખ્વાહોને ખુશી થવું જોઇએ કે મજકુર "**ઇસલામ ગેઝેટ**" પેપરે અમરેલી ખાતેથીજ મી. અબ્દુલ્લા ઇસ્માઇલ નામના બાહોશ લેખકના અધીપતી પણાં હેઠળ "**ઇસલામીક ન્યુસ**" નામ ધારણ કરી દર અઠવાડીએ બહાર પડવા માંડયું છે. ખુદાવંદે કરીમ અમારા નવાબ સાહેબની કોશીશોના પ્રતાપે પ્રગટ થતા પત્રને ચઢતી દશાએ પહોંચાડે અને તે સાચો કોમી રાહબર નીવડે.

નવાબ સાહેબના પુસ્તકો સંબંધે અમારો અદના અભીપ્રાય.

મીત્રો ? દુનિઆ મ઼ુર્દાં પરસ્ત છે, કોઇ પણ બુઝુર્ગની તેની જીંદગીમાં જેટલી કદર નથી થઇ તેટલી તેના દુનીયા ઉપરથી ઉઠી જવા બાદ થઇ છે. એવીજ રીતે નવાબ સાહેબ બહાદુરે જે કોમી સેવાઓ બજાવી છે તેની કદર ચાલુ સમયમાં જોઇએ તેવી નહીં, પણ ભવિષ્યમાં પુરતી કદર થયા વગર રહેવાની નથી. મને દુનિઆ ચાહે તે કહે પણ હું ખરેખર અંતઃકરણ પુર્વક કાંઇ પણ બનાવટ વિના કહીશ કે નવાબ સાહેબનો રંગ ઇમામ ગઝ્ઝાલી તથા ઇમામ ફખરૂદદીન રાઝીના જેવો છે કેમકે આપના લખાણ અને પુસ્તકોનો પાયો બહુ બુલંદ છે. સમયની જરૂરતો ને જોતાં આપના પુસ્તકોમાં ઇસલામની હીદાયતોનો પુરેપુરો સબક અને શરીયતની રેહબરીનો પાઠ છે. તેમજ આમ રીતે સર્વેમાં એકે અવાજે પસંદ પડેલાં છે કેમકે આપનાં પુસ્તકો મુસલમાનોના અંતરમાં ઘર કરી રહ્યાં છે અને પોતાની ખેંચાણ શકિતથી બધા લોકોના દીલને પોતાની તરફ ખેંચી રહ્યાં છે. જે કોઇ માણસ ખાસ લાભ મેળવવાના વિચારથી નજર નાંખે છે, તે તરતજ આપના પુસ્તકોનો શયદા બની જાય છે. દુનિઆને શીખ આપવા માટે ચાલુ સમયમાં મોટા મોટા પુસ્તકોની જરૂરત નથી, કેમકે આમ રીતે લોકોને ઇલ્મ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉત્સાહ નથી. જેથી મોટા પુસ્તકોના વાંચવાથી ખબરામણ છુટે છે અને નાના પુસ્તકો તથા ચોપાનીયા વાંચવા તરફ ધ્યાન આપતા જણાય છે. જ્યારે તેઓ એક ચોપાનીયું વાંચે છે ત્યારે

વાંચવાનો શોખ વધતો જાય છે, અને બીજા ચોપાનીયા વાંચવાની ઇચ્છા જન્મ પામે છે. વાંચનનો શોખ વધારવા માટે અને વાંચનનો પ્રસાર કરવા સારૂ આ યોજના ઘણીજ આવકારદાયક સાબેત થઇ છે તેથી લોકો ઇમામ ગઝઝાલીની "એહયાઉલ ઉલુમ અને કીમીયાએ સઆદત" ની જગ્યાએ નવાબ સાહેબના પુસ્તકો વાંચે છે આ કારણથી મેં નવાબ સાહેબને ઇમામ ગઝઝાલીના હમરંગ કહેલા છે. વળી જે માણસથી ખુદાના બંદાઓને શિક્ષણ મળે તેજ આ સમયનો ગઝઝાલી લેખાવો જોઇએ. જે પુસ્તકો લોકપ્રિય નીવડે અને જે પુસ્તકોથી ઇસલામને પુષ્ટી તથા હીદાયતની મદદ મળે તેજ પુસ્તકો આ સમયની "એહયાઉલ ઉલુમ અને કીમીયાએ સઆદત" છે. અત્યારે મેં જે કાંઇ જોશ અને ઉત્સાહમાં લખ્યું છે તે માનવાને દુનિઆ તઇયાર ન હોય તો મને માફ કરે, જે વાત સાચી અને ખરી હતી તે મેં લખી છે. હું મારા અંતર ઉપર કાબુ મેળવી શકયો નહીં જેથી જે સાફ અને સાચું હતું તે લખી દીધું. મારી આ વાતને ચાલુ અજ્ઞાનતાના સમયમાં ભલેને ટેકો ન મળે પણ મને પુરતી ખાત્રી છે કે ભવિષ્યની અવલાદ મારી આ વાતને પુરતો ટેકો આપી નવાબ સાહેબના પુસ્તકોથી જેવો જોઇએ તેવો લાભ ઉઠાવશે.

વાચકો! લગાર વિચાર કરી જુએ કે હઝરત ઇમામ ગઝઝાલી અલયહે રેહમતના સમયમાં કોમી ખસલતો, બિદઅતો અને નુકશાન કારક રીત રીવાજોને દીન તથા મઝહબનો ભાગ જાણવો અને સુફીઓનો આવી વાતોને ટેકો આપવો સ્વપનામાં પણ નહોતું. (તેઓને શી ખબર કે આવું થશે) નહીં તો તેઓ પોતે આ વિષયમાં મોટા મોટા પુસ્તકો લખી જતાં. આ ઉપરથી સમજવું જોઇએ કે "એહયાઉલ ઉલુમ

અને કીમીયાએ સઆદત " માં ચાલુ સમયને જોતાં જે કૌમી હીદાયતની રહેવા પામી હતી, તે પુરી કરવામાટે તેમના જેવાજ એક બુઝુર્ગની ખાસ જરૂરત હતી. જે ચાલુ સમયમાં નવાબ સાહેબની મુબારક જીંદગી પુરી પાડે છે. આ ઉપરથી હું આવા સાચા કૌમી રાહબરને ગઝઝાલીના હમ રંગ લખું તો તે કોઇબી રીતે ઉતારી પાડવા જોગ નથી. હદીસ શરીફમાં આવેલું છે કે " દર સદીમાં એવા લોક મારી ઉમ્મતમાં જન્મ પામશે, જેઓ ઇસલામને નવેસરથી જીવતો કરી પુષ્ટી આપશે." આ હદીસ શરીફને જોતાં જો કોઇ મારા કહેવા ઉપર ટીકા કરે તો તે અદેખો અને ના ઇનસાફ ગણાશે. આવા અદેખા અને ના ઇનસાફોની ટીકાઓથી કોઇ પણ બચવા પામ્યું નથી, કે હું બચવા પામીશ.

વ્હાલાઓ! અમારો દીન હઝરત રીસાલત મોઆબ સલ૦ ના સમયમાં સંપુર્ણતા (કામીલ) એ પહોંચી ચુકયો છે. તે કાંઇ અપુર્ણ કે અધુરો દીન નથી કે જેમાં નવા રીત રીવાજો દાખલ કરવામાં આવે અને તેને સવાબ સમજીને લોકો ફરઝ તથા સુન્નતની પેંઠે અમલ કરવા લાગે. જે લોકો નવા તરીકા અને રીત રીવાજોને દીન બતાવે છે અને પોતાનો મઝહબ સમજે છે તેઓ બંને ગુમરાહ છે. તેઓએ હઝરત રસુલે અકરમ સલ૦ ના તઅલીમ કરેલા દીને ઇસ્લામને અપુર્ણ સમજી તેમાં પોતાની તરફથી એટલા માટે વધારો કર્યો કે દીન સંપુર્ણતાએ પહોંચે એવા લોકો ખરી રીતે જોતાં દીનના ખેર ખ્વાહ અને હમદર્દ નથી.

નવાબ સાહેબે તે ઇસલામના રક્ષણના માટે કલમ ઉઠાવી છે, જેને હઝરત રીસાલત મોઆબ સલ૦ પોતાની જીંદગીમાં અપુર્ણ નહીં પણ

સંપુર્ણતાએ પહોંચાડી ગયા છે. અને પાક પરવર દીગારે પોતાના કલામમાં જેના કામીલ હોવાની બશારત આપી છે કે " **અલયોમા અકમલતો લકુમ દી ન કુમ વ અતમમતો અલયકુમ નેઅમતી વ રદીતો લકુમલ ઇસલામા દીના.**

નવાબ સાહેબના લખેલા પુસ્તકોમાં અસલ સાચા દીનની હીમાયત અને પેરવીની હીદાયત મળે છે. હઝુર રસુલે અકરમ સલ૦ ના ફરમાન અને શિક્ષણ તથા તરીકાને દીની તરીકા બતાવ્યા છે તથા તેમાં પોતાની તરફથી વધારો કરનારાની સારી પેઠે ખબર લઈ દુનિઆને તેમનાં પ્રપંચથી જાણીતી કરી છે. દુનિઆમાં હઝારો વાએઝ કરનારા, ઓલમાએ દીન, મશાએખીન, પીરઝાદા દુરવેશી ખાનાવાલા, તસવ્વુફનો દાવો કરનાર, શરીઅતના તાબેદાર, કાઝી, મુફતી, મુલ્લા વીગેરે લોકો પોત પોતાને માનનારાઓ ઉપર એટલો બધો કાબુ ધરાવે છે કે જો તેઓ પોતાના મુરીદો અથવા પોતાને માનનારા લોકોને જે કાંઇ કહી દે તે પથર પર કોતર્યા બરાબર લેખાય. જો તેઓ ચાહતા તો કેટલીક નુકસાન કારક રસમો બંદ થઇ જાત. પણ અફસોસ સદ અફસોસ તેમના વાઅઝ અને લખાણમાં હીદાયતની વાતો મોજુદ નથી બળકે ઉલટા તેઓ દીન પ્રતી દીન બીદઅતોને ટેકો આપે છે. આ જોઇ અમારૂં મન શાક્ષી પુરે છે કે લોકોએ સચાઇને મુકી દીધી અને સચાઇનો રસ્તો બંદ કરી દીધે છે તો આવા સમયે નવાબ સાહેબ સાચા રસ્તા ઉપર બોલાવતા હોવાથી તેઓ ઇસલામના હાદી અને રાહનુમા તથા શાહ વલી ઉલ્લાહ મોહદદીસે દેહેલવી તથા હઝરત ઇમામ ગઝઝાલી રહે૦ના પુરેપુરા હક્દાર જાનશીન છે.

કેટલાક આ વાત સાંભળવા પસંદ કરતા નથી કે આજ કાલના હમદર્દોની આગલા સમયના બુઝુર્ગો તથા ઓલમાઓથી સરખામણી કરવામાં આવે. પણ તેઓ ફઝ્લના બાઅદહુમ અલા બાઅદ ને ભુલી ગયા છે. શું તેઓ ઇલમી ફઝીલતને પણ નબુવ્વતની પેઠે કોઇ બુઝુર્ગ ઉપર ખતમ થએલી સમજે છે? જે કોઇ એમ સમજતા હોય તેઓ મોટી ભુલમાં પડેલા છે. તેઓએ આવા અકીદાથી તવબા કરવી જોઇએ. અલબતાં જો કોઇ એમ કહે કે બીદઅતોના ખંડનમાં શાહ ઇસમાઇલ સાહેબ શહીદ અને નવાબ સીદદીક હસનખાન સાહેબે પણ ઘણાં પુસ્તકો લખ્યા છે તો તેનું આ કહેવું બરોબર છે અમે એ વાતથી ઇનકાર કરતા નથી પરંતુ તેમના પુસ્તકો સામાન્ય રીતે લોકપ્રિય નીવડયા નથી કેમકે તેઓએ બીદઅતોનું ખંડન કર્યું નથી બલકે અપ શબ્દો લખીને લોકોને ઉશકેરી મેલ્યા છે. વળી કેટલાક ઓલમાઓએ તકલીદનેજ ખરાબ લખી છે તેથી મુકલ્લેદીનમાં તેમના પુસ્તકનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ મત્રલાના નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબના લખવાનો ઢંગજ જુદો છે. આપ માત્ર બીદઅતોનું ખંડન કરીનેજ બેસી રહયા નથી પણ મુસલમાનોમાં જે જે બુરાઇઓ આપને નજરે પડી છે તેનું ખંડન કર્યું છે અને શાએરો, આલેમો, ફકીરો, જાહેલો વીગેરે બધાને સ્વપ્ના-માંથી બેદાર કર્યા છે. નુકસાન કારક રીવાજ અને ના લાયક ચાલ ચલણને દુર કરવાની કોશશ કરી છે. જ્યારે એક અમુક માણસ પોતાની બુરાઇઓનું ખંડન જોઇને લગાર ઉંચો જીવ કરે છે ત્યારે તે બીજા માણસની બુરાઇઓનું વર્ણન અને ખંડન જોઇને સંતોષ પામે છે. છતાં પણ કેટલાક લોકો નવાબ સાહેબની સચાઇથી ખોટું માની આપના

વિદ્વતા ભર્યા લેખો ઉપર ટીકા કરવા લાગે છે એ ખરેખર અયોગ્ય છે. આવી રીતે ટીકા કરનારાઓ લખાણથી લાભ ઉઠાવી શકતા નથી અને નુકસાનમાં રહે છે. દાખલા તરીકે શાયરોમાંથી કોઇ પણ શાયર પોતાના અલંકાર યુક્ત તથા ફસાહતથી ભરપુર શેઅરોના સબબે નીતી ન્યાયમાં બગાડો થાય છે હુસ્ન પરસ્તી તથા આશક મીઝાજીનો પાઠ અશ્આરથી શીખે છે મનોવીકારના સેવક, વ્યભીચારના ગુલામ, રીંદ અને આઝાદ બની નિર્લજતા ભરી જીંદગી ગુજારે છે. પરહેઝગારી અને પારસાઇ પર લજ્જા, શરમ અને ખુદાની બીક ઉપર બદમાશી ને સરસાઇ આપે છે એમ કદી પણ કબુલ કરશે નહીં પરંતુ તેઓ ઓલમાઓની ધીઃકારયુક્ત હીલચાલનો જરૂર સ્વીકાર કરીને કહેશે કે આ લોકો એક બીજાને લડાવવામાં એક બીજાને કાફર કહી દોઝખી બતાવવામાં અને પોતાની વાત બધાના મોંઢે કબુલ કરાવવાની વેતરણમાં મંડી પડેલા છે. જાહેરમાં દુનિયાને નાપાક તથા મડદાલ બતાવે છે પણ પોતાના માટે ગમે તેવી રીતે પઇસા એકઠા કરવાની કોશીશ કરે છે. જે શિક્ષણ આપવું જરૂરી છે તેનો એક શબ્દ પણ કહેતા નથી પોતાની કોમમાં બદી, બદમાશી અને નીચ કૃત્યોનો પ્રસાર થઇ રહ્યો છે, છતાં એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. નવાબ સાહેબે આવી રીતે ચાલુ સમયના નીચ ઓલમાઓ માટે પોતાના પુસ્તકોમાં જે કાંઇ લખ્યું છે તે વાંચીને શાઅરો તેને પસંદ કરે છે અને શાઅરોમાં જે ખરેખરા દુર્ગુણો છે તેના સંબંધમાં જે કાંઇ લખ્યું છે તે વાંચીને ઓલમાઓ તેને પસંદ કરે છે.

પછી આજકાલના બનાવટી સુફીઓ મુરશીદો વિગેરેના ચાલ ચલણ ઉપર લખતાં નવાબ સાહેબ જણાવે છે કે આ લોકો ઢોલ સારંગીના સાદ

ઉપર નાચવા કુદવા તથા કબરો આગલ ગુણીકાઓને નચાવવામાં ગુનાહ સમજતા નથી તેમજ ખરાબ જાણતા નથી પરંતુ દુનિઆના સચ્ચાઇ પસંદ કરનારા સઘળા લોકો આ વાતને દીનો મઝહબની તદન વિરૂદ્ધ સમજે છે અને સારી પેડે જાણે છે કે હઝરત ખ્વાજા મોઇનુદ્દીન ચીસ્તી રહે૦ તથા ખ્વાજા અલાઉદ્દીન સાબિર રહે૦નો તરીકો નથી. આ ઉપરથી સમજવું જોઇએ કે આવા સુફી તથા મુરશદ લોકો જુઠા તથા બનાવટી છે તેઓ દુનિઆની આંખોમાં ધુલ નાંખી પોતાની બુઝુર્ગીનો સ્વીકાર કરાવવા ચાહે છે અને અજ્ઞાનોના સરદાર બની દુનિઆમાં મોજ મજા ઉડાવે છે.

> રીશે દરાઝે શેખમેં હે ઝુલમતે ફરેબ
> ઇસ મહ ચાંદની પે ન કરના ગુમાને સુબ્હ

સુફીઓના બાબમાં નવાબ સાહેબે જે કાંઇ લખ્યું છે તે જયારે શાએરો અને ઓલમા વાંચે છે ત્યારે તેઓ નવાબ સાહેબના લખાણની ભારે પ્રશંસા કરે છે. એવીજ રીતે સુફી લોકો જયારે ઓલમા લોકોના સંબંધમાં વાંચે છે ત્યારે મરહબા તથા સલ્લે અલાના નાઅરા બુલંદ કરે છે.

જયારે નવાબ સાહેબના પુસ્તકો દરેક જણ વાંચે છે અને તેમાં પોતાની બુરાઇઓ વાંચે છે ત્યારે દીલગીર થાય છે પરંતુ જયારે તેમાં બીજા ટોલાની હકીકત વાંચે છે ત્યારે કહે છે કે બીલકુલ દુરૂસ્ત લખેલું છે. જે કાંઇ લખ્યું છે તેમાં લગારે ફરક નથી. આવી રીતે જયારે કોઇ માણસ વિચાર પુર્વક બીજાની હકીકત વાંચી નવાબ સાહેબના લખાણની પ્રશંસા કરે છે. ત્યારે તે પોતાની હકીકત ઉપર ધ્યાન આપે છે અને નવાબ સાહેબે જે કાંઇ અમારા માટે લખ્યું છે તે દુરૂસ્તો બજા છે જે વખત

તે પોતાના ગુસ્સાને દુર કરી ઇનસાફ અને ઉંડી નજરે ફેસલો કરે છે. કે ખરેખર નવાબ સાહેબે અમારા માટે પણ વ્યાજબીજ લખ્યું છે. તે વખતે તેના અંતરમાં મારેફત અને હકીકતનો નુર ચમકવા માંડે છે અને દર્દે દીલ પેદા થાય છે. તથા અંધકારના જે પરદાં પડેલાં હોય છે તે દુર થઇને તે માણુસ ખરા માર્ગ ઉપર આવી જાય છે.

આ અદના સેવકે દરેક ફીરકાના સમજુ માણુસોથી જુદી જુદી વખતે મુલાકાત લઇને નવાબ સાહેબના લખેલા પુસ્તકોના સંબંધમાં તેમનો અભીપ્રાય પુછયો છે તો કેટલાકોએ ગુસ્સે થઇને જવાબમાં કહ્યું છે કે અમારા માટે નવાબ સાહેબે સારૂં લખ્યું નથી તે વખતે મેં તેમને કહ્યું કે ફલાણા લોકોના માટે નવાબ સાહેબે કેવું લખ્યું છે. તે આપે વાચ્યું ? ફરી જયારે તેઓએ બીજાના સંબંધમાં વાંચ્યું ત્યારે તેઓ ખુશી થઇને બોલ્યા કે ખરેખર બીલકુલ સાચું લખ્યું છે. એટલું બધું સાફ સાફ લખ્યું છે કે ચાલુ સમયમાં આટલું સાફ સાફ બીજો કોઇ લખી શકશે નહીં ત્યારે મેં કહ્યું કે બસ આપના માટે પણ એમજ સમજી લેવું જોઇએ, તેથી ગુસ્સાને દુર કરી ઇનસાફથી જે કાંઇ લખ્યું છે તે વાંચો. તેઓએ જે ટીકાઓ કરી છે તેના ઉપર વાદ વિવાદ કરો અગર ખોટું લખ્યું છે તો તે સાબીત કરી આપો હું માની લઇશ અને તે સાથે એ પણ બતાવો કે નવાબ સાહેબે આપના સંબંધમાં કઇવાત ખોટી અને કઇ વાત ખરી લખી છે. આવાત સાંભળીને તેમને ઉપર પુરતો અસર થયો અને જયારે તેઓએ નવાબ સાહેબના પુસ્તક વાંચ્યા ત્યારે શરમીંદા થઇને ચુપકીદી પકડી લીધી. આ ઉપરથી દરેક માણુસે સમજવું જોઇએ કે ગુસ્સાની સ્થીતીમાં પુસ્તક વાંચવું નહીં બલકે નિસપક્ષપાત પણે ઇનસાફની સાથે અને પોતાના દુર્ગુણો

ને ધ્યાનમાં રાખીને વાંચે તો ઇનશાઅલ્લાહ નવાબ સાહેબના બારીકીથી ભરેલા લખાણની કદર કર્યા વિના રહેશે નહીં.

બીજું બીજા આલેમોના પુસ્તકોમાં અમોએ પરકોમના સદાચાર વિચાર અને સદગુણોની પ્રશંસા જોઇ નથી કેમકે અમારો દુરાગ્રહ (મઝહબી અદાવત) અમારી આંખોને કોઇના પણ સદગુણો જોવાની રજા આપતો નથી પણ નવાબ સાહેબના પુસ્તકોમાં અમોએ પર કોમના સદાચાર વિચારનું વર્ણન વાંચેલું છે તેથી નવાબ સાહેબના પુસ્તકો બીજા આલેમોના પુસ્તકોથી આ ખાસ વાતમાં સરસાઇ ધરાવે છે. પરકોમના સદગુણોનું વર્ણન કરવાથી લખનારનો એ મુદ્દો હોય છે કે અમારી કોમ એ કોમની સ્થીતીથી સબક શીખે. તે લોકોના સદગુણો જોઇ પોતાના દુર્ગુણોથી દુર રહે અને સદગુણોમાં સરસાઇ ભોગવવાની કોશીશ કરે. આ ઉપરથી સાબીત થાય છે કે મવલાના ઇસમાઇલ શહીદ તથા નવાબ સીદદીક હસનખાન સાહેબ વીગેરેના પુસ્તકો નવાબ સાહેબના પુસ્તકોની પેઠે લાભકારી નથી તેથી તે લોકપ્રિય પણ નીવડયા નથી. અલબતાં મવલાના હાલી, સર સઇયદ એહમદખાન, નવાબ મોહસીનુલ મુલ્ક તથા મોલવી નઝીર એહમદ ખાનના પુસ્તકો લાભકારી છે અને તે નવી રૂઢીના કેળવાયલાઓને ઘણાંજ પસંદ પડેલા છે. આ ઉપરથી સમજવું જોઇએ કે નવાબ સાહેબ માત્ર મોલવી બનીને પુસ્તક લખતા નથી પરંતુ એક નિસ્પક્ષપાત આલીમ અને અદાલતના જડજ બનીને અપરાધી તથા નિરઅપરાધીનો ફેસલો ઇનસાફની રૂએ કરે છે પછી ભલેને અપરાધી કાફીર હોય કે મુસલમાન. જડજને ફરીઆદી તથા ગુનેહગારની કોમની જરૂર હોતી નથી ફકત તેને તો ઇનસાફ કરવું જરૂરી હોય છે. ટુકમાં એટલુંજ

કે જે કામ તથા સેવા નવાબ સાહેબ બજાવી રહ્યા છે તે બીજા આલેમોએ બજાવી છે એમ કહેવું તદ્દન ગેર વ્યાજબી છે કેમકે મજકુર આલેમોના પુસ્તકોમાં એક ખોડ છે જેથી તે લોકપ્રિય નીવડી શકતા નથી અને આપના પુસ્તકો ખુદાના ફઝલથી એક ખેંચાણ શકિત ધરાવે છે જેથી દરેક માણસ તેને વાંચીને તેનો પ્રેમી બની જાય છે અને શિક્ષણ પામે છે.

વળી આપના લખાણમાં આ ખોડ નથી કે શીલસુરીની હીમાયતમાં સર સઇયદ એહમદ ખાનની પેઠે ઇસલામી અકાયદના કટકે કટકા કરીને રાખ્યા હોય. વળી આ ખોડ પણ નથી કે નવાબ સીદ્દીક હસનખાન સાહેબની પેઠે તકલીદ તથા અઇમ્મએ મુજતહેદીનની પેરવીને ગુનાહ ઠેરવ્યો હોય અને આ ખોડ પણ નથી કે હઝરત રસુલે અકરમ સલ૦ની બુઝુર્ગીની શાન તથા અફઝલીયતમાં પોતાની કોતાહ કલમીથી મવલાના ઇસમાઇલ શહીદ સાહેબની પેઠે નાદરૂસ્ત શબ્દો લખીને સુરીઓ તથા જાંનિસારો અને આમ મુસલમાનોને ઉશકેરી દીધા હોય. નવાબ સાહેબે તો અમારા દુર્ગુણો અને અમારી ખોડ ખાંપણોનું વર્ણન લખી અમને ઉશકેર્યા છે. તો આવી રીતે લખવું મસલેહત વિરૂદ્ધ નથી. એ ઉપરાંત લખાણની જે પદ્ધતી છે તે ખાસ પ્રશંસા પાત્ર છે. નવાબ સાહેબને જે લખવાની શકિત મળેલી છે તે ખાસ ખુદાની બક્ષીશ છે.

શાહેદાં નેસ્તકે ઉ મુવે મીયાને દારદ
બંદએ તલઅતે આં બાશ કે આને દારદ

ખરેખર તે બુઝુર્ગો પણ પોતાના વખતના મુજદ્દદ તથા સુન્નતના હામી, શરીઅતના ફીદાઇ અને ઇસલામના મોઆવીનો મદદગાર હતા. એમની ખોડ ખાંપણ કાઢવી જાણે તે અમારીજ ખોડ ખાંપણ છે. કહેવત

છે કે નાહનું મોહડું ને મોટી વાત, પણ સેવકે જે કાંઇ લખ્યું છે તે મન ઘડત લખેલું નથી બલકે આમ લોકોમાં જે ચર્ચા ચાલે છે તેજ લખી છે આ વાત ઉપર વીવાદ ચલાવવાનું કામ અમે ઇનસાફ પસંદ અને ઉંડી નજર નાંખનાર શખ્સોને સોંપીએ છીએ. તેઓ જે મત ઉપર આવે તેજ ખરો મત છે. માટે બીજા લોકોએ આ બાબતમાં પોતાનું મોહડું બંદ રાખવુંજ મુનાસબ છે.

નવાબ સાહેબે કેટલાક ચોપાનીયા પ્રાથમિક (શરૂઆત) કેળવણી પામતા બાળકો માટે લખ્યા છે જે વાંચીને ઘરડા લોકો પણ લાભ લઇ રહ્યા છે. સ્કુલોના વારસીક ઇનામના મેલાવડાઓમાં ઇનામ તરીકે આપવા યોગ્ય આપે ચોપાનીયા લખ્યા છે જેમાંના કેટલાકના આ નામ છે, જન્નતકા બ્યાન, દોઝખકા બ્યાન, બરઝખકા બ્યાન, નમાઝકા બ્યાન, રોઝેકા બ્યાન, કુરઆનકા બ્યાન, હજકા બ્યાન દોઆકા બ્યાન, કુરઆનકા બ્યાન, આ પુસ્તકો ખરેખર મુસલમાનોને ઘણુંજ લાભ આપનારા છે. પરવર દિગાર ઇસ્લામી ભાઇઓને આ પુસ્તકો વાંચવાની અને તેને સમજી તે ઉપર અમલ કરવાની સદ બુધ્ધી આપે. અને તેના લખનારને તેનો બદલો આપી દારેનનો સવાબ ઇનાયત કરે અને અમારી રાહનુમાઇના માટે સદા તત્પર રાખે. તથા આપની ફેઝ પહોંચાડનાર કલમવડે હીમાયતના દરીયા વ્હેવરાવે. ખુદાવંદે કરીમ અમો આજેઝ બંદાઓનો બેડો પાર કરી દીની તથા દુન્યાવી મુશકેલીઓ આસાન કરે. આમીન, સુમ્મા આમીન.

ઈં દોઆ અઝ મનો અઝ જુમલા જહાં આમીન બાદ.

બઝમે કુદરત.

હાથ આતા નહીં અપસા કોઇ મઝમું મુઝકો
જીસ્કે લીખનેકો ન દે દીદએ તર ખું મુઝકો

દુનિઆની બધી મેહફીલોમાં સમયના ફેરફારનો અસર થાય છે અને તેથી ફુટફાટ થવાનો સંભવ રહે છે પરંતુ ખુદાએ સ્થાપેલી મેહફીલ જેમાં સમયના ફેરફારના સબબે દરરોજ એક નવોજ રંગ પેદા થતો રહે છે તે હમેશા આબાદ રહી અને આવીજ રીતે કયામત સુધી આબાદ રહેશે આ એવી મેહફીલ છે કે જેની જાહોજલાલી કોઇના મટાડવાથી મટી શક્તી નથી. અમારી મેહફીલોમાં દીલગીરી ભરેલા બનાવો અને શોકાતુર અકસમાતો થવાથી ફુટફાટ પડી જાય છે પણ બઝમે કુદરત એવા બનાવો ના સબબે વધુને વધુ ખીલતી જાય છે. અમારી સંગતનો કોઇ પણ સ્નેહી દુર્ભાગ્યે અમારાથી જુદો પડીને જુદાઇનો ઝખ્મી બને છે તો વરસો સુધી અમારી મેહફીલો સુનસાન થઇ જાય છે. અમારા એશ આરમના સ્થળો કોઇ ઝીન્દા દીલ સ્નેહીના મરણના સબબે વરસો સુધી શોકાગ્રહ બની જાય છે. પરંતુ જરા બોહળી નજરે જુઓ, ખાસ સદમાઓનો વિચાર દુર કરી દુનિઆમાં આમ નજર નાંખો તો તમને જણાશે કે તેની જાહોજલાલીમાં લગારે ફરક પડયો નથી બલકે નવી પંશના બે ચાર જોશીલા ઝીન્દા દીલ લોકોના સબબે દુનિઆના આનંદો વધુ ચઢતી દશાએ પહોંચી જાય છે. એક શાયરે કહ્યું છે કેઃ—

દુનિઆ કે જો મઝે હેં હરગીઝ વો કમ ન હોંગે
ચરચે યેહી રહેંગે અફસોસ હમ ન હોંગે

જે કોઇ માણસે આ કહ્યું છે તે બહુજ વ્યાજબી છે. બઝમે કુદરત હમેશા આવી દીલ ચસ્પીઓથી ભરપુર આબાદજ રહેશે. પણ અફસોસકે અમે નહીં હોઇએ. અને અમારી જગ્યાએ સમય અમારા બદલામાં એવા માણસો પેદા કરશે કે અમારી વાતો મેહફીલવાલાઓને ફીકી અને મઝા વિનાની લાગશે.

ટુંકમાં એટલુંજ કે આ મેહફીલ કદી પણ ખાલી રહી નથી. કોઇ ન કોઇ એવો રહયો છે કે જે આ બઝમને રોનકદાર બનાવતો રહે. આ ઉપરથી આ વાત સાબીત થાય છે કે—

હિકમત સે કુછ યે અપના ખાના તીહી નહીં
અબ ભી હેં ઇસમે લાખ સીકન્દર ભરે હુવે

ગુજરાત દેશમાં ઇસલામી જાહોજલાલીના સમયે કેવા કેવા માનવંતા આલેમો, ફાઝેલો અને અવલીયાઅલ્લાહ ગુજરેલા છે કે જેમના સદગુણથી ભરેલા કારનામાઓ અમે તવારીખમાં જોઇએ છીએ તથા વૃતાંતોમાં વાંચીએ છીએ ત્યારે પોતાની મેળે તેમના માટે અમારા અંતરમાં માન પેદા થાય છે. અત્યારે પણ તેમની શાનો શવકત તથા જાહોજલાલીની ગવાહી તેમનાં બુલંદ મકબરાઓ તથા મોટા મોટા ગુંબજોની શાનદાર શવકત આપી રહી છે. આજે તેઓ અમારામાં રહ્યા નથી તો શું થઇ ગયું? શું ગુજરાત દેશ આવી પવિત્ર હસ્તીઓથી ખાલી છે? નહીં કદી નહીં, ખુદાવંદે કરીમ હમેશાં આવા લોકોને પેદા કરતો રહે છે. પરંતુ અમારી કોમ મડદાં પરસ્ત છે. તે મરનારાઓને માનની નજરથી જુએ છે પણ ઝીન્દાદીલોની તેમની ઝીનદગીમાં કદર કરતી નથી. તે ઉંચા બુલંદ બુરજોની આશક છે પણ તે બાકમાલ જીવતા માથાઓની

આશક નથી કે જેમના મર્ણ પછી આ ગુંબજો તઇયાર કરવામાં આવ્યા છે બસ આ અમારી પડતીની નિશાની છે. પડતી દશામાં આવી પડેલા લોકો જ્યારે એક જગ્યાએ શાન્તીથી બેસે છે અને સમય તથા દેશની બુરાઇઓનું દફતર ખોલે છે તે વખતે તેમનો દાવો હોય છે કે સમય પડતીની તરફ ઢળી રહયો છે. પરંતુ જો ખરી રીતે જોવામાં આવે તો પડતી તેમની ગફલતો તથા આરામ તલબીઓના પરિણામથી આવે છે. દુનિઆતો પોતાની ચાલમાં ચઢતીની તરફજ જઇ રહી છે માટે જો તમે ચઢતી દશાએ પહોંચવા ચાહતા હો તો આવા બાકમાલ સજ્જનોનો દામન પકડી લો, આવા પવિત્ર આત્માઓનો દરેક વાતમાં સાથ આપો. એમની કદર કરો. તમારી પોતાનીજ બે કદરી તમને ચઢતી દશાએ પહોંચવા દેતી નથી તમે શા માટે સમયને પડતી દશા તરફ ઢળતો બતાવો છો. સમયની બુરાઇઓમાં પોતાની કીમતી જીંદગી ગુજારનાર લોકો! તમે લગાર બઝમે કુદરતને તો જુઓ કે તે કેટલી બધી દીલકશ અને શોભાય માન છે. તમારા અંતરમાં તે વાતજ નથી કે તમે આ વસ્તુઓની કદર કરી શકો. આ એવી વસ્તુઓ છે કે જે માણ્યાઈ જોશને વધારે છે, તબીયતમાં લાભદાઇ ઉત્સાહને જન્મ આપે છે કે જે વડે સારા પરિણામ આવ્યા અને ભવિષ્યમાં પણ સારા પરિણામ આવતા રહેશે.

નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબની મુબારક હસ્તી ગુજરાતના માટે અકસીરનો અસર ધરાવે છે તમે આવા કોમી બુઝુર્ગના કીમતી વિચારોથી લાભ ઉઠાવો. તેઓ મુસલમાનોના સાચા ખેરખ્વાહ અને હીતેચ્છુ છે. તેઓએ કોમની બજાવેલી સેવાઓની કદર કરો. આવા હીતેચ્છુઓ દુનિઆમાં ભાગ્યેજ જન્મે છે. માટે આવી સોનેરી તકનો લાભ ઉઠાવો.

નવાબ સાહેબ ઇસલામીઓને ચઢતી દશાએ પહોંચાડવા માટે સલાહ આપે છે કે અમદાવાદ જેવા ઇસલામી વસ્તીવાળા શહેરમાં મઝહબી કેલવણીના બે મોટા મદ્રેસાઓ સ્થાપવા જોઇએ એક બાળકો માટે અને બીજો બાળાઓ માટે અને તે મદ્રેસાઓની સાથે બોરડીંગ હાઉસ પણ હોવા જોઇએ. અમદાવાદમાં લગભગ પચીસ ત્રીસ હજાર મુસલમાન મીલ મજુરો છે. જો તેઓ દર માણસ દીઠ વારસીક એક રૂપીઓ આપેતો ઘણીજ સહેલાઇથી દર વરસે પચીસ ત્રીસ હજારની ગંજાવર રકમની વારસીક આવક થઇ શકે છે. બલકે ધીમે ધીમે તેમાં વધારો થશે વળી શહેરના બીજા લોકો પણ આ કામમાં મદદ કરેતો એકંદર આવકથી ઉપર જણાવેલા બંને મદ્રેસાઓની સ્થાપનામાં કાંઇ શક રહેતો નથી. અંગ્રેજી કેલવણીના મદ્રેસાઓની જરૂરત નથી કેમકે નામદાર સરકારના તરફથી અંગ્રેજી મદ્રેસાઓ મોજુદ છે. માત્ર મઝહબી કેલવણીના મદ્રેસાઓ હોવા જોઇએ વળી અમદાવાદ જેવા ઇતીહાસીક શહેરમાં બાદશાહી મસજીદોની કાંઇ ખોટ નથી. એવી એવી શાનદાર મસજીદો વેરાન અને ઉજડ મોજુદ છે કે જો તેમાં હઝારો વિધાર્થીઓનો બંદોબસ્ત કરવા ચાહે તો સ્હેલાઇથી થઇ શકે છે. મસજીદોમાં મઝહબી કેલવણી આપવામાં આવેતો તે કોઇબી રીતે વાંધા ભરેલું નહીં ગણાય. તેથી મદ્રેસાની ઇમારત બાંધવા પાછળ જે ગંજાવર ખર્ચ કરવો પડે છે તે કરવો નહીં પડે અલબતાં બોરડીંગ હાઉસના માટે સાધારણ ખર્ચની જરૂર પડશે તો તે મજકુર આવકમાંથી થઇ શકે છે. અમદાવાદ અને બીજા સ્થળોના મુસલમાનોની એવી ઝબુન હાલત થઇ ગઇ છે કે જેનું વર્ણન કરતાં કંપારો છુટે છે. જે લોકો પોતાને મુસલમાન કહેવડાવે છે અને રસુલે અકરમ સલ૦ ની ઉમ્મતમાં હોવાનો દાવો કરે છે.

તેઓ બાદશાહી સમયની શાનદાર મસજીદોમાં ઉઘાડે છોગે જુગાર રમે છે. જુઠ બોલે છે, તોફાન મસ્તી કરે છે અને એવી રીતે તેઓ ખાનએ ખુદાની બે હુરમતી કરે છે. તેથી જો એવી મસજીદોમાં નવાબ સાહેબની સલાહ પ્રમાણે મદ્રેસાઓની સ્થાપના થાયતો ખાનએ ખુદાની હુરમત સચવાશે અને કાંઇ પણ ખર્ચ વિના મુસલમાનોને શાનદાર ઇમારતો મળી શકશે.

નવાબ સાહેબની આ કીંમતી સલાહ કેટલી બધી આવકાર દાયક અને ફાયદો આપનારી છે તે સમજુ સજજનો સ્હેલાઇથી સમજી શકે છે. કાંઇ અમદાવાદના મુસલમાનો માટેજ નવાબ સાહેબની આ કીમતી સલાહ નથી બલકે જે જગ્યાના મુસલમાનો આ સલાહનો સ્વીકાર કરે તેને ફાયદો પહોંચી શકે છે. આ કામમાં સંપની પણ ઘણીજ જરૂર છે. સંપ વિના કાંઇ પણ થઇ શકતું નથી માટે એક બીજાની સાથે સંપ કરી આ સુચના ઉપર અમલ કરવો જોઇએ. ખુદા કરેને મુસલમાન ભાઇઓ આ કીમતી સલાહ ઉપર વિચાર કરે અને ખુદાવંદે કરીમ તેમને આ પ્રમાણે કરવાની તોફીક આપે આમીન.

ગુજરાતના મુસલમાનોના સંબંધમાં નવાબ સાહેબના કીમતી વચન.

નામદાર નવાબ સાહેબના કીમતી બોધ વચન અને પવિત્ર વિચારો જે સોનાના અક્ષરે લખવા લાયક છે અને જેને અમારા માનવંતા મીત્ર મોલવી સઇયદ મુરતુઝા સાહેબે પોતાની કલમી બ્યાઝ (નોંધપોથી)માં લખી રાખ્યા છે તેમાંના કેટલાક અત્રે કોમને લાભ પહોંચે એટલા માટે ઉતારી લઇએ છીએ. આશા છે કે ઇસલામના હમદર્દો નવાબ સાહેબની કીંમતી સુચનાઓ ઉપર અમલ કરી પોતાની એકત્ર કોશીશથી ગુજરાત તથા દક્ષિણ વાસી ઇસલામીઓને ચઢતી દશાએ પહોંચાડવા માટે કોશીશ કરશે.

૧. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે ગુજરાતના પીરઝાદા અને મશાયખીનો ઉર્દુ ભાષાથી બે ખબર છે અને અરબી તથા ફારસીને પણ સલામ કરી ચુકયા છે તેથી જો કોઇ પત્ર વ્યવહાર કરવા ચાહે છે તો માત્ર ગુજરાતીમાં કરી શકે છે. તેઓ પોતાની કોમી ભાષા પણ ભુલી ગયા છે. તેઓ પોતાના ઇતિહાસ તથા લીટરેચર અને મઝહબથી બે ખબર છે જાણે તેઓ શરીરનો તદન નકામો ભાગ છે માટે કોમી ભાઇઓએ તેમનાથી કોઇ પણ પ્રકારના લાભની આશા રાખવી ન જોઇએ. બલકે તેમની જહાલતના નુકસાનથી સાવચેત રહેવું જોઇએ. ભવિષ્યમાંઆ લોકો ચઢતી દશાએ પહોંચે એ માટે માત્ર તેઓએ પોતાના બાળકોને અરબી તથા ફારસીની ઉંચી કેળવણી અપાવવી જોઇએ અને તે બાદ થોડી ઘણી અંગ્રેજી

ભણાવવી. અરબીની ઉંચી કેળવણી માટે તેઓએ દેવબંદ અથવા નુદવા વીગેરે અરબી મદરેસાઓ તરફ ધ્યાન આપવું જોઇએ. ત્યાંથી ફઝીલતની સનદ મેળવ્યા બાદ અગર અંગ્રેજીની સંપુર્ણ કેળવણી લેવામાં આવે તો કાંઇ હરકત જેવું નથી.

૨. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે ગુજરાતના આલેમો અને વાએઝોએ અંદર અંદરની લડાઇથી પરહેઝ કરવું જોઇએ અને અદાવત તથા દુશમનીને દુર કરી સંપની સાથે હળી મળીને કોમી બેહતરી તથા ભલાઇના કામો તરફ ધ્યાન આપવું જોઇએ. એટલે કેટલાક ઓલમાઓ અરબી, ફારસી ભણાવવાનો ધંધો કરે તથા ઠેક ઠેકાણે અરબી મદરેસાઓની સ્થાપના કરે. કેટલાક ઓલમાઓ આર્યા તથા ખ્રીસ્તીઓની સાથે વાદવિવાદ કરતા રહે તથા મુસલમાનોને મીશનરીઓના પંજામાં જતાં બચાવે. કેટલાક ઓલમા કોમના બેહુદા આચરણ તથા નકામા ખર્ચના ખોટા રીવાજોની બુરાઇઓનો વાઅઝ કહેતા રહે. કેટલાક ઓલમા અખબાર, ચોપાનીયા વીગેરે જારી કરી કોમની ફરઝ બજાવે. કેટલાક ઓલમા જુદી જુદી ભાષાઓનું જ્ઞાન મેળવી તે ભાષાઓમાં મઝહબી કીતાબોના તરજુમા કરી કોમને લાભ પહોંચાડે તથા દેશની ચારે બાજુએ ઇસલામના પ્રસારના માટે મુસાફરી કરતા રહે અને એક બીજાના કામોમાં મદદ આપે. પીરઝાદા લોકો પણ કેળવણી પામ્યા બાદ આ સ્તુતી પાત્ર કામો હાથમાં લે, આ કામો વીના બીજા કોઇ પણ કામ તરફ લગારે ધ્યાન આપે નહીં તેઓએ ખાસ કરીને પોતાના મુરીદો તથા માનનારાઓના સુધારા તથા રાહનુમાઇ પર કમર બાંધીને તઇયાર થઇ જવું જોઇએ.

૩. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે ગુજરાતના જે અમીર ઉમરાવો તથા રાજ્ય કર્તાઓ છે તેઓ પણ ઉરદુ ભાષા તરફ ધ્યાન આપતા નથી તેથી ઉરદુ ભાષાની પડતી થઇ રહી છે કેમકે તેમના રાજ્યમાં ન તો ઉરદુના મદરેસાઓ છે ન લાયબ્રેરીઓ અને ન તો અખબાર છે તેમજ તેઓ કોમી કામોથી તદન ગાફેલ અને મઝહબી બાબતોથી બીલકુલ અંજાણ છે. આ કારણોના લીધે ઉરદુની બેકદરી છે અને ઉરદુની બેકદરી હોવાથી ઇસલામને નુકસાન થઇ રહયો છે પરંતુ તેમને તેની લગારે ખબર નથી. માટે ઇસલામી અમીરો અને રાજ્ય કર્તાઓને જોઇએ કે અરબી ફારસીના મદરેસા પોતાના દેશમાં જારી કરે અને દેવબંદ તથા નુદવામાંથી તેમના માટે મુદર્રીસો તથા વ્યવસ્થા કરનારાઓ બોલાવે. તેઓએ પોતાના બાળકોને પણ પોતાની કોમી ભાષાથી અંજાણ રાખવા જોઇએ નહીં. ઉરદુ ભાષાને સંપુર્ણતાએ પહોંચાઢવા માટે અરબી ફારસીની ખાસ જરૂર છે માટે ઉરદુ ના બદલામાં ફારસી અરબી મદરેસાઓ પોતાના રાજ્ય તથા હકુમતમાં જારી કરવા જોઇએ કેમકે આમ થવાથી ઇસલામને મદદ મળવાની સાથે મુસલમાનો એક શક્તીવાન કોમ બનશે. જ્યાં સુધી મુસલમાનો પોતાના બુઝુર્ગોનો ઇતીહાસ અને અરબ કોમનો ઇતીહાસ તથા ભુગોળ અને મઝહબથી જાણીતા નહીં થાય તેમજ જ્યાં સુધી પોતાના બુઝુર્ગોને દીનના પુસ્તકો વાંચવાથી બે નસીબ રહેશે ત્યાં સુધી તેઓ કોઇ પણ જાતની ઉન્નતી કરી શકશે નહીં. તે એક મુવેલા શબની અને વગર આત્માના શરીરની પેઠે છે. પોતાના રાજ્યના બાળકોને સ્કોલરશીપ આપી કેળવણીના માટે અલીગઢ કોલેજ તથા નુદવતુલ ઉલમા અને દેવબંદ મોકલવા જોઇએ જયારે તેઓ ત્યાંથી પુરેપુરૂં શિક્ષણ મેળવીને આવશે ત્યારે તેમને પોતાના રાજયમાં શિક્ષકોનું કામ સોંપવુ જોઇએ.

૪. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે કોમના અમીરો માત્ર હીઝ હાઇનેસ કેહવડાવવાથી માનના હકદાર નથી કેમકે આ ખેતાબ તો તેમને વારસામાં મળેલો છે. અગર તેઓ મુસલમાનોની બેહતરી અને બે ઇઝ્ઝત ગરીબ કોમને ઇઝ્ઝત દાર ન બનાવે અને જાહેલ કોમને વિદ્યા હુન્નરનું શિક્ષણ ન અપાવે તો તેઓએ કોમની ઇઝ્ઝતની પરવા ન કરેલી હોવાથી કોમની તરફથી પણ તેમને કોઈ માન મળી શકતું નથી.

૫. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે કોમના અમીરોએ ઉરદુની લાયબ્રેરીઓ, અખબાર, તથા મદરેસાઓ પોતાના રાજ્યમાં જારી કરવા જોઇએ. એટલુંજ નહીં બલકે ઉરદુની ઉન્નતીના માટે હીંદુસ્તાનમાં જે લોકો કોશીશ કરી રહ્યા છે તેમની મદદ કરવાને પણ ફરઝ સમજે તથા જે લોકો હીંદુસ્તાનમાં ઇસલામી સેવા બજાવી રહ્યા છે તેમની પણ મદદ કરે. વળી જે વિદવાનો વિદવતા ભર્યા ઉતમ પુસ્તકો લખે અથવા તરજુમો કરીને પ્રગટ કરે તેમની મદદ કરવાથી પણ દુર રહેવું ન જોઇએ.

૬. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે, મને આ વાતનો સખત સદમો છે કે ગુજરાત દેશમાં કોઇ પણ માણસ કોમી કામમાં મારાથી સલાહ લેતો નથી તેમજ કોઇ સખી માણસ ખેર ખેરાતની વખતે આ રૂપીઆ કઇ જગ્યાએ ખર્ચ કરવામાં આવે તે બાબે પુછતો નથી, ન તો કોઇ રાજા રજવાડા કે હીઝ હાઇનેસ મને બોલાવીને કોમના ફાયદાની હું વાત તેમને સમજાવું તે બાબે તક આપતા નથી તેમજ રાજ્યમાં જે જરૂરી કામો તેમને કરવાના છે તેમને સુચનાઓ કરૂં. વગર બોલાવે કોઇને ત્યાં જવું વ્યાજબી નથી કેમકે એમ થવાથી વાતનો અસર થતો નથી. કદાચ તેઓ મને આ કામના માટે ન બોલાવે તો ખેર પણ આ કામના માટે હીંદુસ્તાનમાં

બીજા અનેક લોકો મોજુદ છે જેઓ રાત દીવસ કોમી કામોમાં મચેલા છે. એવા લોકોને બોલાવી પોતાની પાસે રાખે અથવા તો પોતે એમની સેવામાં જાય કે જેથી અનેક લાભ થવાની આશા છે.

૭. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે ગુજરાતની કેટલીક અંજુમનોએ અંજુમનના પ્રમુખ બનવાની મને દરખાસ્ત કરી પરંતુ જ્યારે તેઓએ મારી સુચનાઓ ઉપર થોડો ઘણો પણ અમલ ન કર્યો તો મેં એ હોદાનું રાજીનામું આપી દીધું. તેઓએ મારી સુચનાઓ ઉપર અમલ ન કર્યું તેનું મુખ્ય કારણ અંદર અંદરનું કુસંપ છે. નવાબ સાહેબ પોતાના ભાષણ કે શીખ આપતી વખતે ઘણું કરીને આ શેર ભણે છે.

સર કુનમ શિકવા અગર તાબ શનીદન દારી
સીના બિશગાફ્રમ અગર તાકતે દીદન દારી

ફુગાંમેં આહમેં ફરીયાદમેં શેવનમેં નાલેમેં
સુનાઉં દર્દે દીલ તાકત અગર હો સુનને વાલેમેં

સુન હોંગે ચમનમેં સેંકડો નાલે હઝારોં કે
કલેજા થામ લો અબ દિલ જલે ફરીયાદ કરતે હેં

---

૮. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે અમારી કોમના નવજવાન રઇસો, દારૂ અને બીજા નીશા તથા વ્યભીચારથી દુર રહે અને ઓલમાઓ, હમદર્દો વીગેરેની ઇઝ્ઝત કરે, તેમની સંગતથી તેમનામાં ઇસલામી હમદર્દી, હમીયત, અને ગેરતે દીની પેદા થઇ જાય તો તેમનાંથી મુસલમાનોને

બેહદ ફાયદા પહોંચી શકે છે. જુઓ હીંદુ રાજાઓમાં કેવા કેવા સદગુણોના ભંડાર રાજાઓ મોજુદ છે અને તેઓ કોમી લાગણીથી કેવા ભરપુર છે જે રઇસ લોકો દુર્ગુણોમાં પડેલા છે તેમને ત્યાં નીચ લોકોનેજ જગ્યા મળે છે, તેથી તેમને ભલાઇના કામો બતાવનારા તથા પવિત્ર વિચારો દર્શાવનારા અને બુલંદ નજર ધરાવનારા માણુસો મળતા નથી. અગર ભોગ જોગે કોઇ એવો માણુસ મળી જાય તો પણ નીચ લોકો તેમને ત્યાં ટકવા દેતા નથી. વળી કેટલાક રઇસોને ખુશામદી કુટણાઓ અને એવાજ નીચ લોકોથી મોહોબ્બત થઇ જાય છે કેમકે બુદ્ધીવાન, આલેમ તથા નેક સ્વભાવ ધરાવનારાઓથી નીચ કામ થતા નથી જેથી તેઓ રઇસો ઉપર કાબુ મેળવી શકતા નથી. રઇસોને જોઇએ કે તે આવા નેક માણુસોને પોતાની પાસે રાખે અને ખુશામદની લગારે આશા રાખે નહીં બલકે તેમની પાસેથી શુભ સલાહ અને ઉમદા શીખની આશા રાખે પછી ભલેને તેમની ભલી વાતો ઉપર અમલ ન કરે પરંતુ શાંન્ત સ્વભાવથી તેમની વાતો સાંભળે અને કોઇના ભરમાવવાથી તેમની નાલાશી ન કરે કેમકે તેઓ પોતાની લગાર પણ નાલાશી જોશે તો એક મીનીટ પણ તેમની પાસે ટકશે નહીં.

૯. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે દરેક હીઝ હાઇનેસથી મારી અરજ છે કે તેઓએ હકુમત તથા દોલતના અભીમાનને તજી દેવું જોઇએ તથા એશ અશરતમાં બેખુદ તથા મતવાલા ન બનવા જોઇએ જેવી રીતે તમારા બાપ દાદા આ વસ્તુઓ દુનિઆમાં મુકી ગયા અને કાંઇ પણ સાથે નથી લઇ ગયા તેવીજ રીતે તમે પણ કાંઇ સાથ નહીં લઇ જાઓ એટલા માટે જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી સદાચાર વિચારથી ચાલો, નીતી, ન્યાય

ધારણ કરો, લોકોની ભલાઇ કરો, આવાતો તમારી પાછળ યાદગાર રહેશે અને આખેરતમાં ખુદાવંદ તઆલાની રૂબરૂ સુર્ખરૂ કરશે. અત્યારે તમોને જે કાંઇ કુદરત તરફથી બક્ષિશ થએલી છે તે માત્ર તમારી અજમાયશ અને પરિક્ષાના માટે છે. વેષ્યાઓના ઘર ભરવા માટે તથા નીચ ખુશામદી અને કમીનાઓની ખાતર બરદાસના માટે પઇસો ટકો મલ્યો નથી બલકે ઇસલામની સેવા અને વિદ્યા હુન્નરના પ્રસાર તથા દુનિઆની ભલાઇ કરી અલ્લાહ તઆલાની રજામંદી હાસલ કરવા માટે મળેલો છે.

રૂસ્તમ રહા ઝમીંપે ન બેહરામ રેહ ગયા
મરદોંકા આસમાં કે તલે નામ રેહ ગયા

૧૦. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે કોમના અમીરોમાં મને એક વધુ બીમારી માલમ પડી છે અને તે એ છે કે તેઓમાં અંગ્રેજી કેળવણીના સબબે અખબાર તથા પુસ્તકો વાંચવાનો થોડો ઘણો શોખ જન્મ પામ્યો છે પરંતુ તેઓ જ્યારે અખબાર જુએ છે તો તે અંગ્રેજી તથા તેનો એડીટર ખ્રિસ્તી હોય છે અને જયારે પુસ્તક વાંચે છે ત્યારે તે પણ અંગ્રેજી અને તેનો લખનાર પણ ખ્રિસ્તી હોય છે. આવી રીતે દર વખતે ગેર કોમના લખેલા લેખો વાંચવાથી ઇસલામી હમીયત તથા દીની હીમાયતનો જોશ મટી જાય છે બલકે એશીયાટીક આચરણમાં પણ ફેર પડી જાય છે. જ્યારે તેઓને પુછવામાં આવે છે કે તમે ઇસલામી અખબાર કેમ વાંચતા નથી ત્યારે તેઓ જવાબ આપે છે કે અંગ્રેજી અખબારોમાં તાજા ખબરો અને બનાવો છપાય છે અને તાર મારફતે ખબરો મંગાવવામાં આવે છે પણ ઇસલામી અખબારો તેમ કરતા નથી. આ વાતનો જવાબ અમારી પાસે આ છે કે અમારા ઇસલામી અખબારોનો ગજો નથી કે તેઓ અંગ્રેજી

અખબારોનો મુકાબલો કરે પરંતુ જો તમો લોકો મદદ આપો તથા ધ્યાન પહોંચાડો તો તેમની હાલત સુધરી શકે છે. જ્યારે આપને એ અખબારો થી હમદર્દી નથી તો ફરી તેમની આવી દશાનો દોષ આપના ઉપર આવે છે. પર કોમના લેખ વાંચવાથી આપનો સ્વભાવ બદલાય છે અને બીજી અંજાણી કોમની પેઠે તમે પણ ઇસલામથી દુર થતા જાવ છો. સઇયદ અકબર હુસન સાહેબ અલાહબાદ વાળાએ પોતાના એક શેરમાં આવા આચરણ ઉપર ટીકા કરતાં કહેલું છે કેઃ—

બુટ ડોસનને બનાયે મેંને એક મઝમું લીખા
મુલ્કમેં મઝમું ન ફેલા ઓર જુતા ચલ ગયા

સારાંશ એ છે કે અમારા ભાઇઓની નજરમાં ડોસનના બુટની જેટલી કદર છે તેટલી કદર અમારા લેખોની તથા અમારા અખબારોની પણ નથી. અફસોસ.

૧૧. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે અંગ્રેજી સાહીત્યના મુકાબલામાં અમારૂં ઉરદુ સાહીત્ય કાંઇ પણ ગણત્રીમાં નથી એ હું સારી પેઠે જાણું છું જેમકે સમુદ્રના માછલાં તલાવમાં રહેવાથી ખુશ નથી તેવીજ રીતે જેણે અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચ્યા છે તેને ઉરદુ કીતાબો વાંચવાથી તસલ્લી થતી નથી. આ ઉપરથી મારૂં કહેવું એમ નથી કે તમે અંગ્રેજી વાંચન ન કરો અથવા અંગ્રેજી અખબારો ન વાંચો પરંતુ આ વાત સારી પેઠે યાદ રાખો કે પરકોમના લેખકોએ ઇસલામ તથા ઇસલામી સુલતાનોની હલકાઇ કરવામાં કાંઇ પણ બાકી નહીં રાખ્યું હોય. તેમનાથી જ્યાં સુધી બની શક્યું છે ત્યાં સુધી તેઓએ પોતાનો દબદબો બતાવવાની અને

ઇસલામીઓનો દબદબો ઘટાડવાની કોશીશ કરી છે એટલે તેમના પુસ્તકો વડે અમને અમારા વડવાઓના સાચા કારનામા મળી શકશે નહીં. તેથી અમે ઉરદુ સાહીત્યની તરફ ધ્યાન આપવાને લાચાર બનીએ છીએ અને અમારા ઓલમાઓના પુસ્તકો તથા લખાણો તથા અખબારો જોવા જરૂરી છે. બલકે અમારા ઓલમાઓ તથા હમદર્દોની હીમત વધારવા સારૂ મદદ આપવી તથા ઉરદુ સાહીત્યની મદદ કરવી અમારા ઉપર ફરઝ છે અને આવી જરૂરી વાતથી ગફલત કરવી ગોયા પોતાના હાથે ઇસલામને નુકસાન કરવું છે.

૧૨. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે કોમના પઇસાદાર આગેવાનો પોતાના બાળકોના માટે અંગ્રેજ શિક્ષકો (ટયુટર) રાખી તેમને ઇસ્લામથી અંજાણ બનાવી રહયા છે. તેઓને જોઇએ કે કોઇ કાબેલ હમદર્દ ઇસલામ મોલવીની શિક્ષકની જગ્યાએ નીમણુંક કરે કે જેથી તેઓમાં નાહનપણથીજ ઇસલામી હમીયત અને કોમી હમદરદી જન્મ પામે અને જવાનીમાં ઇસલામથી અંજાણ ન રહેવા પામે.

૧૩. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે પાલનપુર, રાધનપુર, જુનાગઢ, માણાવદર, માંગરોલ, સચીન, વાડાસીનોર તથા બાંટવા રાજ્યોમાં અરબી તથા દીનીયાતનાં શિક્ષણ માટે એક એક મદરેસો સ્થાપવો જોઇએ અને તેને દેવબંદ અથવા નુદવાની શાખા બનાવવો જોઇએ. જે રાજ્ય કર્તાઓ તથા રઇસોને દીનની હમદરદી તથા મોહોબ્બત નથી તેઓના માથે દીનને મટાડવાનો આરોપ સદાના માટે રહેશે. જો કે આ લોકો ધન્યવાન છે અને તેમના ઉપર ઇસલામનો બહુ મોટો હક છે તેથી આ હકથી મોહું ફેરવવું તે ગોયા ખુદા રસુલથી મોહું ફેરવવા બરાબર છે.

અગર કોઈ માણુસ એમ કહે કે નવાબ સાહેબ તો મૌલવીઓની ખુશાઈ તથા શરારતની શીકાયત કરે છે અને ફરી દેવબંદની હીમાયત તથા દેવબંદની ઠેક ઠેકાણે શાખાઓ સ્થાપવાની સલાહ આપે છે તેનું શું કારણુ ? તેમજ અરબી ભણીને અમારા ઓલમા મૌલવી શા કામના છે તેમની જાતથી કુસંપ સીવાય કોમને શું શું લાભો પહોંચવાની આશા છે. આ વિચાર સઘળા નવી ફેશનના અંગ્રેજી કેળવણી પામેલાઓનો છે. પરંતુ આનો જવાબ સાંભળો ! કોમને નમાઝ રોઝાનું શિક્ષણુ આપવા, ઇસલામ ઉપર કાયમ રાખવા, આઝાદી તથા નાસ્તિક પણાંની આલમગીર આફ્‌-તોથી બચાવવા માટે આવા લોકોની પણુ ખાસ જરૂરત છે. અગર આ લોકો નહીં હોય તો અમારી મસજીદો વીરાન થઇ જશે. અમારા દીલોમાંથી ખુદા રસુલની મોહોબ્બત નીકળી જશે. આમ થવાથી અમારા દીલ વીરાન થઇ જશે અને જાહેલ તથા અભણુ લોકો મસજીદોના પેશ ઇમામ તથા મૌલવી અને વાએઝ બનીને અજ્ઞાનો ઉપર સરદારી કરવા લાગશે. જેમકે ગુજરાતમાં આવા અનેક દાખલાઓ મૌજુદ છે. તેથી દરેક શહેરમાં દીનીયાત તથા અરબીનો એક એક મદરેસો કાયમ કરવો જોઇએ. મદરેસો કાયમ થવાથી એમ ન સમજવું કે શહેરના બધા મુસલમાનો દીનીયાતની કેળવણી લેવા લાગી જશે. નહીં, બલકે અમારામાંથી કેટલાક લોકો એ કેળવણી પામીને તઇયાર થવાથી તેમનું એ કામ હશે કે નમાઝ રોઝા, હલાલ હરામના મસઅલા, મસજીદની સંભાળ તથા ચાકરી વીગેરે કરશે. તેમનું કામ હશે કે આર્યા તથા ખ્રિસ્તીઓનું ખંડન કરશે જેથી ઇસલામના ઉપર હુમલાઓ થાય તો તે દુર થઇ શકે વળી તેઓમાં કેટલાક એવા ચળકતા હીરા હશે કે કોમની સેવા બજાવવામાં

શાહ વલીઉલ્લાહ, શાહ અબદુલ અઝીઝ દેહેલવી રહે૦ મોલવી મોહમદ કાસમ સાહેબ, મવલાના અબદુલ હઇ સાહેબ લખનવીની પેઠે નીવડશે. આજુ સમયમાં પણ ખુદાના ફઝલથી અરબી જાણનારાઓમાં મવલાના અશરફઅલી સાહેબ થાનવી, મવલાના એહમદ હસન સાહેબ અમરોહવી મવલાના અબદુલ હક સાહેબ હક્કાની જેવા તથા બીજા અનેક આલેમો મોજુદ છે. અગર આ લોકો કોમમાં ન હોય તો મુસલમાનો કોની પાસે ફતવા લેવાને જશે અને જેમના દીલોમાં દીની મોહોબ્બતની મોજો ઉઠી રહી છે તેઓ કઇ જગ્યાએ જશે અને કોની સંગત તથા ઉલફતથી શાંતતા મેળવશે. હઝારો ગામોમાં દેવબંદના અસંખ્ય મોલવીઓ ફેલાયલા છે. જેથી ગામડાના ખેડુત લોકોને ઇસલામના ઉસુલથી આગાહી અને બાનીએ ઇસલામ સલ૦ ની મોહોબ્બતનો સબક મળે છે, અલબત્તાં આ ઓલમાઓના ટોળામાં જે દુર્ગુણો, દુરાગ્રહ, હઠધર્મી અને ખુદ ગરઝી તથા હક પોશીની વાતો પેદા થઇ ગઈ છે તેનાથી દુર રાખવા માટે તથા એ નાબુદ કરવા માટે કોશીશ કરવી જોઇએ તથા એ તદબીર વિષે વિચાર કરવો જોઇએ. પણ એમ કહેવું કે અરબીના મદરેસાઓજ નાબુદ કરી દેવા એ બહુ મોટી ભુલ છે. ગુજરાતમાં જે લોકો પોતાની મેળે વાઅઝ અને મોલવી બનીને પ્રખ્યાત થઇ જાય છે તથા આમ લોકોને પોતાની મતલબના માટે શીકાર બનાવે છે તેમનો બંદોબસ્ત પણ અરબી મદરેસાઓની સ્થાપનાથી થઇ શકશે કેમકે જ્યારે દીની ઇલ્મનો પ્રસાર થશે ત્યારે ઇલ્મી સનદ વિના મસજીદના પેશ ઇમામ, તથા નીકાહ ખ્વાનીના માટે કાઝી બની શકશે નહીં અને વાઅઝની મજલીસના માટે જાહેલ તથા નાદાન નીમ મુલ્લાંને મીમબર કે ગાદી ઉપર જગ્યા મળશે નહીં

નવી રોશનીવાલા આ લોકોની બુરાઇઓને જુએ છે પણ ભલાઇઓને જોતા નથી એ ઇનસાફથી વિરૂધ્ધ છે.

૧. આર્યા અને ખ્રિસ્તી મીશનરીઓને હીંદુસ્તાનમાં કોણ હાર આપે છે ?

૨. બુઝુર્ગાને દીનના પુસ્તકો અને ઇલ્મે દીનની મોતેબર કીતાબોનો ઉરદુમાં કયા લોકોએ તરજુમો કર્યો છે અને હાલ પણ કરી રહયા છે ?

૩. મસજીદોમાં નમાઝ રોઝાની ચર્ચા અને કુરઆન ભણવાનો બંદોબસત કોના હાથમાં છે ?

૪. ગામડાઓમાં ખુદા રસુલનું વર્ણન, દીની મસલાઓની ચર્ચા કોના સબબથી થાય છે ? શું અમારા અંગ્રેજી કોલેજોના ડીગ્રી પામેલા નવજુવાનો તથા વકીલ બેરીસ્ટરો, અને ઇનજીનીયર સાહેબો કરશે ?

બરીં અકલો દાનીશ બ યાબદ ગીરીસ્ત

ચાલુ સમયના મોલવીઓ બેશક બદનામ છે પરંતુ તેઓજ ઇસલામના હાથ પગ છે. તેઓ વિના કોઇ મેહેલ્લો, કોઇ ગામ, કોઇ મજલીસ ખાલી ન રહેવી જોઇએ. તેમની શરમ ભરેલી ચાલચલણની રોક ટોક નવી રોશનીવાળા કરશે અને નવી રોશનીવાળાના નાસ્તિક પણાં, આઝાદી તથા બે દીનીની રોક ટોક ઇસલામના ઓલમાઓ કરશે. આવી રીતે બંને બાજુના લોકો એક બીજાની ભલાઇના માટે કોશીશ કરે પણ તેમની બરબાદી તથા પાયમાલીની હદ સુધી ન પહોંચી જાય. હવે ચાલુ સમયના ગુજરાતના રાજ્ય કર્તાઓ જેઓ રાજકોટ કોલેજ, ઇંદોર કોલેજ કે અજમેરની મેયો કોલેજના કેળવાયલા તથા સનંદ પામેલા છે તેઓ ઓલમાએદીન અને અરબી મદરેસાઓને [illegible] માટે સારી નજરે જોતા નથી કે નવી રોશનીના લોકો તેમના

વિરૂદ્ધ છે અને તેઓ પોતે પણ પોતાને નવી કેળવણી પામેલાઓમાં ગણે છે. જેમકે.

આં ચીઝકે દર કાને નમક રફત નમક શુદ

એ લોકોના મુસાહીબો અને સલાહકારો પણ નવી રોશનીના હોવાથી તેમને સાચી વાતનો સમજાવનાર અને અરબી મદરેસાઓની જરૂરત તથા તેના ફાયદાઓથી જાણીતો કરનાર કોઇ પણ માણસ નથી. કેમકેઃ—

કુનદ હમ જીન્સ બાહમ જીન્સ પરવાઝ

કબુતર બા કબુતર બાઝ બા બાઝ

આ કારણના લીધે રઇસ લોકો અંગ્રેજી મદરેસાઓ વિના પુર્વની તથા દીની કેળવણીના મદરેસાઓની તરફ બીલકુલ ધ્યાન આપતા નથી. બલકે તેમની મજલીસમાં જ્યારે પણ આ વાતની ચર્ચા ચાલે છે તો ચારે બાજુથી આ અવાજ આવે છે કે અરબી મદરેસા નકામા છે બેકાર છે એમની હસ્તીથી કાંઇ ફાયદો નથી એમાં રૂપીઆ ખર્ચવા બીલકુલ નાદાની અને ભુલ છે. આવી વાતો સાંભળીને અરબી મદરેસાનું ધ્યાન રહેતું નથી. તેઓ બીલકુલ બે પરવા થઇ જાય છે. પરંતુ આહ ! શું ઇસલામને આમ બે યારો મદદગાર મુકી દેવામાં આવશે અને શું ખરેખર અમારા દેશમાં અરબી મદરેસાઓ જરૂર વગરના અને નકામા છે ? નહીં, બીલકુલ નહીં, દેશમાં જેટલી જરૂરત અંગ્રેજી મદરેસાઓની છે તેટલીજ જરૂરત અરબી મદરેસાઓની છે. નુદવા તથા કોલેજ બંનેની જરૂરત છે. હું જેવી રીતે આનો હીમાયતી છું એવીજ રીતે તેનો પણ છું. મારી પેઠે દરેક મુસલમાને અરબી ઇસલામી મદરેસાની સલામતી તથા બેહબુદી તથા ચઢતી દશાએ પહોંચવાની કોશીશ કરવી જોઇએ. અને

તેની પડતીથી દીલગીર તથા રંજીદા રહેવું જોઇએ. ખાસ ગુજરાતમાં આ વાતની ઘણીજ કમી છે અને એજ કારણના લીધે હું મારા કોમ વતન ભાઇઓથી નારાજ છું અને લડતો રહું છું.

૧૪. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે સમય વીતી રહયો છે ઇસલામ મટી રહયો છે. અગર મટી જવા બાદ કોમ જાગૃત થઇ અને તેને હોશ આવ્યો તો ફરી શા કામનું? હું સાચું કહું છું કે ફરી એમનાથી કાંઇ પણ નહીં થઇ શકે. બસ આ દીલગીરીના સબબે મારૂં જીગર કપાઇ રહ્યું છે, મારી આંખોથી અશ્રુધારા વહી રહી છે. ખુદા તે કોમ ઉપર રહેમ કરે જેને પોતાની નાજુક હાલતનું લગારે ભાન તથા અફસોસ નથી.

ગુલશને ઇસલામમેં યારો ખીઝાં આનેકો હે
હાં ખબર લો જલ્દ અબ યે મેહમાં જાનેકો હે

૧૫. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે આમ ઇસલામી બીરાદરોએ મારી બે શીખામણ યાદ રાખવી જોઇએ. એક એકે મોહરમ શરીફમાં જેટલા રૂપીઆ લોકો તાજીઆદારીમાં બરબાદ કરે છે તે રૂપીઆ અનજુમનો, મઝહબી મદરેસાઓ, યતીમખાનાઓ વીગેરેની મદદમાં અગર ખર્ચ કરે તો એક મોટા ગુનાહથી અમારો પઇસો બચીને એક મોટા સવાબના કામમાં ખર્ચાશે. જેનું પરિણામ દુનિઆમાં ઇસલામની તરક્કી તથા આખેરત માં ખુદા રસુલની ખુશનુદી છે. બીજું એકે જેટલા રૂપીઆ લગ્ન પ્રસંગે હીંદુઓ જેવા રીત રીવાજોમાં ખર્ચ થાય છે તે જો પોતાના બાળકોની કેળવણીની પાછળ ખર્ચ કરવામાં આવે તો એક બરબાદી તથા ગુનાહથી છુટકારો થવાની સાથે અવલાદના હકોની જાળવણી તથા ફરજ બજાવેલી ગણાશે. જે કોમને પોતાના લાભ અને નુકસાનની ખબર નથી કે આમ

કામમાં લાભ અને કયામાં નુકસાન છે તે કોમની ગણત્રી માણસોમાં નહીં પણ જાનવરોમાં થવી જાઇએ.

૧૬. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે મોહરમમાં તાજીઆ બનાવવાનો રીવાજ તયમુરની ઇજાદ છે અને ખુશી તથા ગમીના હીંદુઓ જેવા રીત રીવાજો અકબરની ઇજાદ છે એટલે અકબર અને તયમુર જેવા મુગલ બાદશાહોને પોતાના પેશવા બનાવી લીધા અને ઇસલામના હાદી તથા પેશવા હઝરત રસુલે અકરમ સલ૦ અને અસહાબે કિરામ તથા એહલે બયત રદી૦ તથા તાબેઇન, તબે તાબેઇન, અઇમ્મએ મુજતહેદીન, અઇમ્મ એ મોહદદિસીન તથા સુફીઆએ કીરામ રહે૦ ની પેશવાઇ અને રાહનુમાઇને પુરતી ન સમજ્યા. તેઓએ ઇસલામનું કાંઇ પણ માન ન રાખ્યું. ઇસલામ ક્યામતના દીવસે ફરીયાદ કરશે કે આ લોકોએ મને ઝલીલ કર્યો અને મારી સાથે ખરાબ વર્તણુંક ચલાવી તથા મારા પર મોટો જુલમ કર્યો.

૧૭, નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે અકબર અને તયમુર કોણ હતા ? જરા ઇતીહાસમાં તેમના કારનામા વાંચો. એટલે જણાશે કે આ બંનેથી ઇસલામ અને મુસલમાનોને નુકસાન વિના લગારે લાભ પહોંચ્યો નથી. અફસોસ આવા જુલમી, બેદીન અને બે હમીયત બાદશાહોને મુસલમાનો પોતાના દીની મામલાઓમાં હાદી, રાહબર અને પેશવા બનાવે. અલબતાં એક ફતેહમંદ અને ભાગ્યશાળી હોવાની રૂએ જોવામાં આવે તો તે જુદી વાત છે પણ અમારા મઝહબનો એવો ઉસુલ ક્યાં છે કે બાદશાહોની ઇજાદ અને તરીકાને મુસલમાનો પોતાનો દીન તથા મઝહબ બનાવી લે અને ખુદા તથા રસુલના ખીજા એહકામોની પેઠે ફરઝ તથા વાજીબ

સમજી શે. અફસોસ આ કેટલો બધો અંધેર છે કે બેદીનોના તરીકાને શરીઅતે મોહમ્મદી ઉપર સરસાઇ આપવામાં આવે છે.

ગર સલફ દેખેં હમારે ઝિન્દા હો કર અબ હમે
આયે નિસબત ઓર કરાબતસે હમારી ઉનકો આર

૧૮. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે અમારા ઓલમા અને વાએઝીન દાઢી તથા મુંછના સંબંધમાં ભાર મુકીને વાઅઝ તથા નસીહત કરે છે પણ શું તેમને ખબર નથી કે અકબરી તથા તેમુરી રસ્મોએ ઇસલામને કેટલો બધો કમજોર કરી દીધો અને મુસલમાનોની કેટલી બધી દોલત આરસ્મમાં બરબાદ થઇ રહી છે. જે કામથી દુનિઆ પણ બરબાદ અને દીન પણ તબાહ થતો હોય તેનું વર્ણન જીભ ઉપર પણ લાવતા નથી. શું મુસલમાનોના બધા કામ શરીઅત અને ખુદા રસુલની ઇચ્છા પ્રમાણે છે ? શું દાઢી બોડાવવી અને લબો વધારવાનુંજ માત્ર શરીઅતની વિરૂધ્ધ છે ? અફસોસ હઝાર અફસોસ. અગર અમારા મુલ્લા લગાર બુધ્ધિ પુર્વક કામ લેશે તો મુસલમાનોમાં તેમને હજારો ખોડ ખાંપણો અને શરીયત વિરૂધ્ધ રીત રીવાજો નજરે પડશે. જ્યારે વાઅઝમાં આવી વાતો ઉપર ટીકાઓ કરવામાં આવતી નથી તો લોકો તેને ખોડ તેમજ દીનને નુકસાન પહોંચાડે છે એમ સમજતા નથી.

જીસ દીનકે દાવેસે સબ અદીયાન થે મગલુબ
અબ મોઅતરિઝ ઉસ દીન પે હર ફિરઝા દરાહે

૧૯. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે તાવને દુર કરવા માટે કવીનાઇન અકસીર દવા છે અને જખ્મોને રૂઝવવા માટે આયડોફામ દવા અનુભવ ઉપરથી રામબાણ સાબીત થઇ છે એવીજ રીતે શીતળાનો ઇલાજ શીતળા

કાઢવાથી થાય છે. આ ત્રણે ઇલાજો શબાબણુ અને અનુભવ સીધ્ધ છે. પણ કોઇ મુર્ખ પોતાની કમ અકલ અને બદ નસીબીના સબબે કહેકે અમને આ દવાઓની જરૂરત નથી અમે તો કાનુન બુ અલી સીના અને તીબ્બે અકબરમાં જે દવા ન લખેલી હોય તે નહીં કરીએ. હવે આવા માણુસને માટે શું કહેવું જોઇએ ખરેખર તેને મુર્ખજ કહેવામાં આવશે. બસ આવીજ સ્થીતી અમારા નાદાન અને બીન અનુભવી વાએઝીન અને નસીહત કરનારાઓની છે. જેઓ મુસલમાનોની બીમારીની દવા હઝરત મવલાના રૂમની મસનવીમાં શોધે છે અને સમજે છે કે આ મસનવી તથા પુર્વજોના પુસ્તકો દવારાએ મુસલમાનોમાં સુધારો થઇ શકશે. હું કહું છું કે આવી રીતે કદીપણુ સુધારો થશે નહીં કેમકે તેમના સમયમાં આજ કાલના રીત રીવાજો નહોતા અને અકબરી તથા તેમુરી ઇજાદોનો ક્યાંયે પતો નહોતો, અને તેમુરે દુનિઆમાં પગ પણુ મુકયો ન હોતો, ફરી વીચારવું જોઇએ કે મસનવીનો વાઅઝ ચાલુ સમયની બીદઅતોને કેવી રીતે રોકી શકે છે.

બાઝારમેં નિકલે હેં દિરમ લેકે પુરાને
ઓર સિક્કા રવાં શહેરમેં મુદદતસે ન્યાહે

૨૦. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે જેવી રીતે તલવાર તીર વીગેરે જુના પુરાણા હથીયાર ચાલુ સમયની બંદુકો તોપો તથા બમના ગોલાનો મુકાબલો કરી શકતા નથી અને જેવી રીતે જુના વ્હાણો અને તેના શઢ આગબોટો, સ્ટીમરો વીગેરે ઉપર દરીઆઇ મુસાફરીમાં સરસાઇ ભોગવી શકતા નથી એવીજ રીતે ચાલુ સમયના રીત રીવાજોનો મુકાબલો કરવા માટે પુર્વજોના પુસ્તકોથી કામ ચાલી શકતું નથી. આમ કહેવાનો મતલબ

એ નથી કે પુર્વજોના પુસ્તકો નકામા છે નહીં, બીલકુલ નહીં, ખુદાની કસમ અમે તેમને પવિત્રતાના તાજ સમજીએ છીએ અને તેમના પુસ્તકોથી લાખો કરોડો લોકોને ફાયદા પહોંચ્યા છે તથા સામાન્ય રીતે બધામાં એમના પુસ્તકોનો સ્વીકાર થઇ ચુકયો છે. જો કદાચ તેમના જોડાની રજ અમને મળી જાય તો અમે તેને સુરમો બનાવીએ, પરંતુ આજ કાલ જે પવન ફુંકાઇ રહયો છે તે જુદો છે અને તેનો ઇલાજ પણ જુદો છે. એટલા માટે નસીહત કરનારા તથા વાએઝોએ નવીન આફતોનો મુકાબલો નવીન યુકિતઓ અને હથીઆરોથી કરવો જોઇએ અને પોતાના વાઅઝનો ઢંગ બીલકુલ બદલી નાંખવો જોઇએ. જે લડાઇમાં તલવારની જરૂરત ન હોય તો બંદુક ઉઠાવવી જોઇએ અને જ્યાં તલવાર-થીજ કામ ચાલી શકતું હોય અને દુશ્મન ઉપર ફતેહમંદી મેળવવામાં આવશે એમ જણાતું હોય તો ત્યાં તલવારથીજ કામ લેવું જોઇએ. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મસનવી શરીફ બીલકુલ બેકાર ગોખલામાં રાખી મુકવા જોગ છે. નહીં, નહીં, મસનવીમાંથી પણ ચાલુ સમયને બરના અશઆર ચુંટી લઇને, બીદઅતો તથા તૈમુરી અને અકબરી રીત રીવાજોને નાબુદ કરવાના વાઅઝમાં વાંચવા જોઇએ. આવી રીતે બધા પુર્વજોના પુસ્તકોમાંથી ચાલુ સમયને લાભ કારી બાબતો એકઠી કરી વાઅઝમાં કહેવી જોઇએ કે જેથી ઘણાંજ ફાયદાઓ થવાની આશા છે. ખુદા અમારા વાએઝો અને નસીહત કરનારાઓને સદ બુધ્ધિ આપે.

૨૧. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે ચાલુ સમયના ગુજરાતી પીરઝાદા અને આલેમો પણ શરીઅત વિરૂધ્ધની રસ્મોના પાબંદ જણાય છે. તેથી

આ લોકોના તરીકા તથા ચલણનો અસર આમ લોકો ઉપર ખરાબી તથા બરબાદીથી ભરેલો થાય છે. માટે સઉથી પહેલાં આ લોકોએ ખરાબ રસ્મો ને તજવી જોઇએ આ કામ કાંઇ મુશકેલ નથી, પરંતુ આ લોકોને મુશકેલ જણાય છે કેમકે એમના દીલોમાં ખુદાની બીક નથી, કોમની બરબાદીનો સદમો નથી, શરીઅતના કમજોર થવાની દીલગીરી નથી, ઇસલામની મોહોબ્બત નથી, આખેરતના હીસાબની ચીંતા નથી, ચઢતીનો વિચાર નથી, પડતીનો અંદેશો નથી અને મુસલમાનોની દોલત બરબાદ થાય છે તેનો પણ અફસોસ નથી એટલાજ માટે એ લોકોમાં ખરાબ રીત રીવાજોનો મુકાબલો કરવાની હીમત નથી.

૨૨. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે મેં એક પીરઝાદાને દોસ્તીની રૂએ પુછ્યું કે તમે આ રીત રીવાજોને સારા જાણો છો કે ખરાબ ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે અમે ખરાબ સમજીએ છીએ આ સાંભલી મેં કહ્યું કે જ્યારે આ રસ્મો ખરાબ છે ત્યારે તમે તેને કેમ મુકી દેતા નથી. તમોને આવી રસ્મોના પાબંદ જોઇ બીજા લોકો પણ મુકતા નથી. અગર આજે તમે મુકી દોતો બધા લોકો મુકી દેશે. આ ઉપરથી તેઓએ જવાબ આપ્યો કે અમારા દીલમાં એમ થાય છે કે અમે આ વાતો મુકી દઇએ પરંતુ ફરી કેટલાક વિચારોના સબબે અમારી હીંમત ચાલતી નથી. મોટો વીચાર તો આ છે કે અમારા જે મુરીદો છે અને જેઓ અમને બુઝુર્ગ સમજે છે તેઓ કહેશે કે આ રીત રીવાજમાં એવી તો કઇ ખોડ ખાંપણો અને બુરાઇઓ જોઈ કે તેને મુકી દીધી. અગર અમે તેમને તેના નુકસાનોથી જાણીતા કરીશું તો તેઓ આ ટીકા કરશે કે તમે જાણતા હતા છતાં અત્યાર આગમચ આ રસ્મોની કેમ પાબંદી કરતા રહ્યા? તે વખતે અમને અમારી

ભુલનો સ્વીકાર કરવો પડશે. વળી તેઓ આ પણ કહેશે કે તમારા બાપ દાદાએ આ રીત રીવાજોને નાબુદ ન કરતાં કેમ જારી રાખ્યા? તે વખતે અમને કબુલ કરવું પડશે કે એ તેઓની ભુલ હતી. આવી રીતે ભુલ કબુલ કરવાથી અમારા માટે તેમના મનમાં જે માન છે તેમાં કમી થશે અને તેઓ સમજશે કે શરીઅત તથા ખુદા રસુલની વિરૂદ્ધ રીત રીવાજો ઉપર અત્યાર સુધી અમારા પીરો મુરશદ કારબંદ હતા તેથી તેઓ ગુમરાહ છે. અને અત્યાર સુધી અમે એક ગુમરાહને પીરો મુરશદ સમજતા રહ્યા પરીણામ એ આવ્યું કે મુરીદોના મનમાં જે માન હતું તે નાબુદ થઇ ગયું અને આવી રીતે રીવાજોને મુકતાં બાપ દાદાના નામને બટો લાગે છે તથા આમદમાં પણ ફેર પડી જાય છે. માટે હવે આપ પોતેજ ફરમાવો કે આવું અપમાન અમે કેવી રીતે સાંખી શકીએ. પીરઝાદા સાહેબે વાત તો સાચી કહી, અંતરનો ભેદ છુપાવ્યો નહીં પણ તેમને મેં જવાબમાં કહ્યું કે ખુદાને રાજી રાખવા માટે બધી જાતના નુકસાનો અને અપમાનો ઉઠાવવા જોઇએ અને કયામતની બે ઇઝઝતીને એ કરતાં મોટી સમજવી તથા મુસલમાનોની બે ઇઝઝતીને એ કરતાં વધારે સમજવી જોઇએ. અગર પોતાની બે ઇઝઝતી થવાથી મુસલમાનો નુકસાન કરનારા રીત રીવાજો અને બે ઇઝઝતીથી બચતા હોયતો પોતાની ઇઝઝત અને આબરૂ મુસલમાનો ઉપર કુરબાન કરી દેવી જોઇએ. જુઓ દુનિઆમાં એવા લોકો પણ ગુજર્યા છે કે જેઓએ ઇસલામના માટે પોતાની જાન માલ આલ અવલાદ, એશ આરામ, આબરૂ ઇઝઝત વીગેરેની પરવા કરી નથી, જીવ કરતાં કોઇ પણ મોટી વસ્તુ નથી પરંતુ તેઓએ પોતાના જીવોને આફતમાં ફસાવી દીધા. દુનિઆતો ફકત પરિક્ષાની જગ્યા છે. પરંતુ તમને એમાં ફતેહમંદીની લગારે ચીંતા નથી

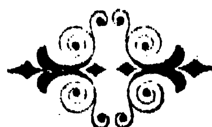
તમારી સમજ અને બુધ્ધી કોણ જાણે કેવી છે. ખરેખર તમે બીકણ છો. પર કોમના લોકો જેમને તમે કાફર તથા ખુદા રસુલના દુશમન કહો છો તેઓ કોમી હમદરદીમાં કેવા કેવા સંકટો ઉઠાવે છે ? તેઓ માન આબરૂ અને એશ આરામને તજવાને સુખ સમજે છે. તમે કોમના પેશવા અને પીરઝાદા થઇને આવા નીચ વિચારોમાં ફસાએલા છો. મુરીદોની બીકથી બેહાલ થઇ રહ્યા છો. શરમ, શરમ, શરમ.

૨૩. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે અકબરી તથા તેમુરી રીત રીવાજોની બેડીઓ કોમના પગોમાં પડેલી છે અને તેથી તેમના હાથ પગ જકડાઇ ગયા છે. જો કોઇ માણસ મુસલમાનોને, આ રસ્મોની કેદમાંથી મુકતી અપાવે તેજ કોમનો રાહબર, હમદર્દ તથા સાચો આભાર કરનારો છે આ કામ પીરઝાદા તથા વાએઝો કરી શકે છે બીજા કરી શકતા નથી એટલા માટે ઓ પીરઝાદા તથા વાએઝો ! મુસલમાનોની હાલત ઉપર દયા લાવો, આવા કટા કટીના સમયે તેમની દસ્ત ગીરી કરો, તેમને આફતોમાંથી ઉગારો, તેમની ખેર ખ્વાહી અને મિત્રતાની સાબેતી આપો. અને ઓ મુસલમાનો ! ઇસલામ તમારાથી રીસાતો જાય છે તેને મનાવવાની કોશીશ કરો. કયાં છે ઇસલામના જાં નિસાર અને કયાં છે ઇસલામના મદદ ગાર ! કયાં છે આખેરતને ચાહનાર અને કયાં છે આશીકાને મોહમ્મદ સલ૦ ! ઇસલામની દસ્તગીરીથી તેઓએ કેમ હાથ ઉઠાવી લીધો છે. તેઓ કઇ જીભથી પોતાને મુસલમાન કહે છે. ઓ જુઠા મુરશદો અને જુઠા દાવા કરનારાઓ ! કોની બીકથી તમે ઘરમાં છુપાઇ બેઠાં છો અને કોના ડરથી મોઢું બતાવતા નથી. ખુણામાં પડીને કેમ ઉંઘી રહ્યા છો ? એવી તો કઇ લાલચ છે કે તમે આવડી મોટી નેકીથી દુર રહયા છો ?

સાંભળો સાંભળો:—

રગોં મેં દોડને ફિરને કે હમ નહીં કાયલ
જો આંખહીસે ન ટપકે તો ફિર લહુ કયા હે

આ સ્થળે નવાબ સાહેબ બહાદુરના બોધ વચનોમાંના થોડાક લખી જીવન ચરિત્રને સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. મોલવી સયયદ મોહમ્મદ મુરતુઝા સાહેબ નવાબ સાહેબના બધા બોધ વચનો એકઠા કરી રહ્યા છે અને પુસ્તકના આકારમાં બહાર પાડવા ચાહે છે. ખુદા તેમની એ આશા પુરી કરો.

નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરે લખેલા ઉરદુ પુસ્તકોનું લીષ્ટ.

નવાબ સાહેબે કોમની અનેક સેવાઓ બજાવવાની સાથે સેંકડો પુસ્તકો લખ્યા છે જેમાંના થોડાક પુસ્તકોના નામ અમે નીચે લખીએ. મજકુર પુસ્તકોમાંના કેટલાક પુસ્તકોનું ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમો થઇ ગયો છે અને તે સાધારણ રીતે ગુજરાતી જાણનાર પ્રજામાં ઘણાંજ લોક પ્રિય નીવડયા છે. બાકીના પુસ્તકોનો પણ તરજુમો થઇ રહયો છે જે એક પછી એક બહાર પાડવામાં આવશે. આ પુસ્તકો ઉપરાંત લગભગ એકસો પુસ્તકો નવાબ સાહેબે લખી રાખ્યા છે અને હજુ એવા પુસ્તકો લખવાનું કામ જારી છે. જો આવીજ રીતે લખવાનું કામ જારી રહયું તો નવાબ સાહેબના પુસ્તકોની સંખ્યા સેંકડો ઉપરથી વધીને હજારો ઉપર પહોંચી જશે. ખુદાવંદે કરીમ આવા હમદર્દે કોમ વીર નરને સલામત રાખે,

અમોએ નીચે નંબર વાર પુસ્તકોના નામ દર્શાવ્યા છે અને તે કઇ જગ્યાએ મળે છે તે પણ લખી દીધું છે જેથી મંગાવનારને મંગાવવામાં અગવડ પડે નહીં.

નંબર પહેલાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ગુલદસ્તએ લેકચર	ગુલદસ્તએ ફ્યઝ
ગુલદસ્તએ રિફાહ	ગુલદસ્તએ ફલાહ
ગુલદસ્તએ તમીઝ	ગુલદસ્તએ સીઉર

ગુલદસ્તએ મુનાફે — ગુલદસ્તએ ઓલુમ

ગુલદસ્તએ માલુમાત — ગુલદસ્તએ તાલીમ

આ પુસ્તકો નીચે લખેલા ગ્રહસ્થે છપાવ્યાં છે માટે તેમને ત્યાંથી મળી શકશે.

હકીમ ન્યાઝઅલીખાન અફઘાની બુકસેલર.
ઠે. હાલ બાઝાર અમરતસર પંજાબ.

નંબર બીજાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ઇસલામકે અકાયદ — ઇસલામકી ખુબીયાં

ઇસલામકી ફઝીલત — ઇસલામકી સદાકત

ઇસલામ કે નવાહી — ઇસલામકી તરક્કી

ઇસલામ કે અતાલીક — ઇસલામકી તાઅલીમ

ઇસલામ કે હસનાત — ઇસલામકી હીમાયત

ઇસલામી હુકુક

નંબર ત્રીજાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ઇસલાહુલ બશર — ઇસલાહુલ ફાસેકીન

ઇસલાહુલ મુઝનબીન — ઇસલાહુલ મોઅમેનીન

ઇસાહુલ લાએબીન — ઇસલાહુલ મોઅતેદીન

ઇસલાહુન નોફુસ — ઇસલાહુલ મુબસ્સેરીન

નંબર બીજા તથા ત્રીજાના પુસ્તકો નીચે લખેલા ગ્રહસ્થે છપાવ્યાં છે જે તેમના સરનામાથી મળી શકશે.

મોલવી કુતુબુદદીન સાહેબ.
નામી પ્રેસ કટરએ અબુ તુરાબખાન—લખનઉ.

નંબર ચોથાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ઈલ્મે 'અખલાક'ની પહેલી કીતાબ

,, ,, દુસરી કીતાબ

,, ,, તીસરી કીતાબ

,, ,, ચોથી કીતાબ

,, ,, પાંચમી કીતાબ

,, ,, છઠી કીતાબ

,, ,, સાતમી કીતાબ

દાનાઈકા સબક ભાગ પહેલો

,, ,, ભાગ બીજો

,, ,, ભાગ ત્રીજો

નંબર ચોથાના પુસ્તકો નીચે લખેલા છાપખાનામાંથી પ્રગટ થયા છે ત્યાંથી જ મળી શકશે.

કરીમી પ્રેસ.

કાઝી અબદુલકરીમ નુરમોહમ્મદની દુકાનમાં
કોલસા મોહોલ્લા પાયધુની મુંબાઈ

નંબર પાંચમાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

કાલલ્લાહ	કાલર રસુલ
કોલલફુકુહા	પીરે શરીઅત
ખુદાકી પેહછાન	વલીકી પેહછાન
મોહરરમકી બીદઅતે	મોહરરેમાતે મોહરરમ
ઇનસાનકી ફ્કીકત	

નંબર છઠાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ઇસ્લાજે જુલ્મ	ઇસ્લાજે હિર્સ
ઇસ્લાજે માઅસીઅત	ઇસ્લાજે હસદ
ઇસ્લાજે ખુદબીની	ઇસ્લાજે નાદાની
ઇસ્લાજે ગફ્લત	ઇસ્લાજે જહાલત
સગરએ જહાલત	નતીજએ જહાલત

નંબર પાંચમા તથા છઠાનાં પુસ્તકો નીચે લખેલા ઠેકાણેથી મળી શકશે.

મોલવી અશફાકહુસેન તથા ફઝલહુસેન સાહેબો.

અલ મુશીર અખબારના માલેકો

મુરાદાબાદ

નંબર સાતમાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

આમાલની કસોટી] ભાગ પહેલો.

„ „ ભાગ બીજો.

„ „ ભાગ ત્રીજો.

„ „ ભાગ ચોથો.

„ „ ભાગ પાંચમો.

નગમએ સદ.	નાલએ સદ.
તોહફએ સદ.	તુમુદ ઓર તકવા.

ઇલમે તરીકતકી પહેલી કીતાબ.

ઇલમે તરીકતકી દુસરી કીતાબ.

આ પુસ્તકો હજુ પ્રગટ થવા બાકી છે

નંબર આઠમાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ

નમાઝકા બ્યાન	રોઝેકા બ્યાન
ઝકાતકા બ્યાન	હજકા બ્યાન
કુરઆનકા બ્યાન	દોઆકા બ્યાન
જન્નતકા બ્યાન	દોઝખકા બ્યાન
બરઝખકા બ્યાન	મેહશરકા બ્યાન
તકવાકા બ્યાન	

મજકુર પુસ્તકો નીચેના ગ્રહસ્થે છપાવ્યાં છે જે નીચેના સરનામેથી મળશે.

મુનશી શેખ હુસેન આશિક.

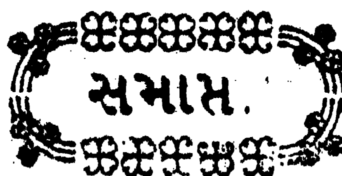
માલેક હમીદી પ્રેસ કાલુપુર ટોપીવાલેકી પોળ.

અમદાવાદ.

નંબર નવના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

જમાલે તવહીદ	કમાલે તવહીદ
વિસાલે તવહીદ	નિકાલે તવહીદ
રસુલે તવહીદ	કલીદે તવહીદ
નસીમે તવહીદ	શમીમે તવહીદ
શિફાએ તવહીદ	વિલાએ તવહીદ
સિવાએ તવહીદ	ઝિયાએ તવહીદ

આ પુસ્તક હજુ સુધી છપાયા નથી પણ અનકરીબ છપાઇને બહાર પડશે.

નવાબ સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબના રચેલા ઉરદુ પુસ્તકોના ગુજરાતી ભાષાંતરો.

મુસલિમ સદવર્તન ભાગ પહેલો—આ "ઇલ્મે અખ્લાકની પેહેલી કીતાબ" નું સરળ ગુજરાતી ભાષાન્તર છે, કોમને દીપાવવા માટે દરેક ઇસલામીએ કેવી રીતે વર્તન રાખવું જોઇએ તેના અસર કારક ૧૧ નિબંધો દીલકશ ઇબારતમાં આપેલા છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ નવી ફેશનના નિબંધો છે. કીમ્મત બે આના.

મુસલિમ સદવર્તન ભાગ બીજો—આ "ઇલ્મે અખલાકની બીજી કીતાબ" નું ભાશાન્તર છે દરેક મુસલમાન પોતાના મુખથી કહે છે કે કોમને દીપાવવા અમારે કેમ વર્તવું જોઇએ તેવા ધોરણના જુદા જુદા ૧૧ નિબંધો દીલમા જાદુઇ અસર કરે છે, કીમ્મત બે આના.

મુસલિમ સદવર્તન ભાગ ત્રીજો—આ "ઇલ્મે અખ્લાકની ત્રીજી કીતાબ" નો ગુજરાતી તરજુમો છે. આ એવા નિબંધો છે કે જે મુસલમાનોની સઘળી બદીઓ દુર કરાવી તેમને કીર્તીવંત કોમ બનાવે છે. ગુજરાતના ઇસ્લામીઓ માટે આએ હયાત સમાન છે. કીમ્મત બે આના.

ઇસ્લામી હકો—ખુદાના, અંબીયાના, ઉલ્માના, ઉમ્મતના, માબાપના, ઓલાદના, ઓરતના, મરદના, સગાંના, ભાઇ બ્હેનના, સાસુના, વહુના, પાડોશીઓના, મેહમાનના, ઘર ધણીના, મિત્રના, રાજાના, પ્રજાના, શેઠના, ચાકરના, ઉસ્તાદના, પીરના, મુરીદોના, મુસલમાનોના, સ્વદેશના વીગેરે ૨૭ ઇસલામી હકો મોતીની માળા જેમ પરોવી બતાવ્યા છે. સોનાના મુલની કીતાબ છે કીમ્મત બે આના.

જુલમના ઉપાય—અઘટિત અને નીંદાને પાત્ર વરતનને જુલમ રૂપમા આપી જુદા જુદા ૩૧ નિબંધોમાં તે સઘળાના ઉપાયો બતાવ્યા છે. આ ઉપાયો પર અમલ થાય તો ઇસ્લામી જાહોજલાલી સજીવન થઇ શકે છે. કીમ્મત એક આનો.

લાલચના ઉપાય—અઘટિત લાલચથી ઇનસાન જે નીચ કામો કરે છે તે ન કરવા ભલામણ સાથે તેના ઉપાયો બતાવ્યા છે, ગેરવાજબી સ્વાર્થ નુકસાનોનો આબેહુબ ચીતાર આપવામાં આવ્યો છે. કીમત એક આનો.

મુસલિમ સદવર્તન ભાગ ૪ થી ૭ સુધીના છપાય છે. તુરતમાં છપાઇ બહાર પડશે. આ સઘળી બુકો ઇસલામીઓના ધર્મી તથા મઝહબી જીવનને ટકાવી રાખવા માટે છપાવવામાં આવી છે. શ્રીમંતોએ તેની નકલે વકફ કરાવી વિદ્યાર્થીઓ તથા જુવાન વયના ઇસ્લામીઓમાં મફત વ્હેંચવી જોઇએ, કીમત સસ્તી છે.

ઇસલામની ખુબીઓ—હવે આ પુસ્તકના નામથી ભાગ્યે કોઇ ઇસલામી અજાણ્યુ રહેવા પામ્યું હશે? ઘણી ભાષાઓમાં આ પુસ્તકના તરજુમા થઇ ગયા છે. આ પુસ્તકમાં ઇસલામના પાંચ રૂકન અને બીજી ઇસ્લામીઓને જરૂરની બાબતો ઉપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું જે દરેક ઇસલામીના માટે જરૂરી છે. કીમત બે આના.

બ્યુટીઝ ઓફ ઇસલામ—મઝકુર ઇસલામની ખુબીઓનો આ અંગ્રેજી તરજુમો છે. જે ખાસ અંગ્રેજી જાણનારાઓ માટે બહુ ઉપયોગી છે. કીમત બે આના.

નિઝામીયા બુક ડેપો.
પાંચપટી—અમદાવાદ.